

36403

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

Ersin ÖZARSLAN

ARA NESİL EDEBİYATÇISI VE GAZETECİSİ
MUSTAFA REŞİD BEY
HAYATI VE ESERLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. M. Orhan OKAY

ERZURUM - 1994

ÖNSÖZ

Ara Nesil içerisinde, çıkardığı dergiler, yazdığı roman, hikâye ve şiirlerin yanında, edebiyatımızda tutunmasına yardım ettiği mensur şiirleriyle kendine mahsus bir yer edinen ve devrinde haklı bir şöhret kazandıktan sonra değişen şartlarla birlikte şöhretini devam ettiremeyerek neredeyse bütün bütün unutulmuş Mustafa Reşid Bey'in gerek kendisi gerek eserleri hakkında, tanıtma şeklinde de olsa hiç bir araştırma yapılmamıştır. Bazı araştırmalarda adının geçmesi yanında, sadece merhum hocamız Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın ifadelerinin değişik cümlelerle tekrarı ile anılan; devrinin ve neslinin bu kibar, zarif, hatta biraz "şık" sanatkârı Mustafa Reşid, ilk defa bu çalışma ile bir araştırmaya konu edilmektedir.

Edebiyatımızın yenileşmesi ve değişerek gelişmesi sırasında büyük sanatkârların önemli faaliyetleri yanında, çoğu zaman gayretleri tek başına bir mânâ ifade etmeyen bir çok sanatkâr vardır. Bunların çalışmalarına toplu hâlde bakıldığında, devirlerini omuzlayarak mühim işlevler icra ettiklerini görmek mümkündür. Mustafa Reşid'in çalışmaları da, devri ve nesli içerisinde bu bakımdan bir mânâ ve ehemmiyete sahip olduğu için, bu sanatkâr kendi neslinin zemininde ele alınmıştır.

Yaşadığı devirde "edib-i şehir", "şâir-i nâsir" ve "muaşaka şâiri" gibi ünvanlarla tanınan ve bilinen Mustafa Reşid Bey'in, çeşitli cepheleriyle tanıtılıp değerlendirilmesiyle unutulmuşluktan kurtulması, edebiyatımızdaki yerinin ve öneminin belirlenmesi gibi husûsları içine alan bu çalışma; girişten sonra iki bölüm, bibliyografya ve dizinden oluşmaktadır.

"Giriş"te edebiyatta nesil meselesi üzerinde durulmuş, Prof Dr. Mehmet Kaplan'ın dikkat ve tekliflerinden ileri gitmeyen "Ara Nesil" konusu, muhtelif

cepheleriyle ele alınarak tartışılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünü “Mustafa Reşîd’in Hayatı”, ikinci bölümünü de “Eserleri” oluşturmaktadır.

Tezin ilk bölümünü oluşturan hayat hikâyesi yazılırken, Mustafa Reşîd hakkındaki kaynakların son derece kıt ve fakir olduğu müşahede edilmiştir. Neredeyse onun ayarındaki her Osmanlı memurunun künyesinin kaydedildiği Sicill-i Ahvâl Defteri’nde adı bulunamayan Mustafa Reşîd hakkında, Başbakanlık Devlet Arşivleri’ndeki görevlilerin anlayış ve yardımlarına rağmen, bir belgeye rastlanamamıştır. Kendisinin yıllarca devlet hizmetinde bulunup emekli olduğu hâlde Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü’ne müracaatlar sonuçsuz kalmıştır. Yalnız yaşayıp ölen, evlenip evlenmediği tesbit edilemediği için zürriyetinin devamı husûsu da meçhûl kalan bu hassas yazarın mezarını bulma gayretleri de İstanbul Belediyesi Mezarlıklar Müdürlüğü’nün ilgi göstermemesiyle akamete uğramıştır.

Bu yüzden, Mustafa Reşîd Bey’in hayatı sağlığında münasebette bulunduğu kişilerden günümüze ulaşan malzemeye ve eserlerindeki çok dar ve kısır bilgilere dayanarak, zaman zaman bu kaynakların zorlanması suretiyle aydınlatılma yoluna gidilmiştir. Edirne’de yapılan araştırmalar sonucunda, babasının şeyhlik ettiği Edirne Kadîrîhânesi’nin artık bulunmadığı, arsasının şahıs mülkiyetine geçtiği ve tekye haziresindeki kabirlerin şehir mezârlığına nakledildiği ortaya çıktı. “Dağdevirenler” diye bilinen ailesinden kimselerin bulunamayışı da Mustafa Reşîd’den günümüze eserlerinden başka bir şey kalmadığı inancını doğurmuştur.

Devri için oldukça parlak sayılabilecek yayıncılık ve gazetecilik faaliyeti, “Yazı Hayatı ve Gazeteciliği” başlığı altında ele alınmış; dergileri kadro ve mündericât açısından değerlendirilmiştir. Bir edip olarak kendi nesli içindeki yeri ile devrinin ve neslinin ona bakışı “Ara Nesil İçinde Mustafa Reşîd’in Yeri” ve “Devrinde Değerlendirilişi ve Gördüğü İlgisi” başlıkları altında ele alınmıştır. İkinci bölümün hasredildiği “Eserleri” kısmı büyük soluktan mahrum ama hassas ve iyi niyetli bir mizacın popüler çalışmaları sayılabilecek verimleri, tek başlarına ele alınıp

değerlendilmeye yetecek bir edebî husûsiyet taşımadıkları için toplu bir değerlendirmeye tabi tutulmuşlardır.

Bibliyografyada, önce Mustafa Reşîd'in kitapları türlerine göre tasnif edilmiş, sonra dergi ve gazetelerdeki verimlerinin bibliyografik künyeleri ile hakkında yazılanlar yayın tarihlerine göre sıralanmış; son kısımda ise, "Umûmî Kaynaklar" başlığı altında, araştırmada faydalanılan kaynaklara yer verilmiştir.

Çalışmalarım sırasında, titiz dikkatleriyle fikir ve usûl bakımından yol gösteren; yapıcı ve yönlendirici tenkid, tavsiye ve teklifleriyle her öğrencisi gibi benim de ufkumu genişleten, değerli görüşlerinin yanında kütüphânesinden de istifade imkânını esirgemeyen sagıdeğer hocam **Prof. Dr. M. Orhan Okay** Beyefendi'ye teşekkür etmek benim için zevkli bir borcun edasıdır. Erzurum'da yardımlarını gördüğüm gönül dostlarına da sayın Y. Doç. Dr. Turgut Karabey'in şahsında teşekkür ederim.

Ocak 1994,

E r s i n Ö Z A R S L A N

Abidinpaşa, ANKARA

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	I
Kısaltmalar.....	IV
GİRİŞ: Ara Nesil.....	1 - 15
Edebiyatta nesil meselesi ve Ara Nesil.....	1
Adi ve çerçevesi	4
Ara Neslin edebî faaliyeti.....	9
Ara neslin özellikleri	12
Ara neslin tesirleri.....	15
I. BÖLÜM: Mustafa Reşid'in Hayâtı	17 - 95
Mustafa Reşid'in hayâtı.....	17
Fizik ve moral portresi.....	20
Mustafa Reşid Bey'in memuriyeti.....	22
Çevresi, Dostları	24
Nâmık Kemâl'le münasebeti.....	24
Recâizâde Mahmut Ekrem'le münasebeti.....	30
Beşir Fuad'la münasebeti.....	33
Fazlı Necib'le münasebeti	38
Kâzım Paşa ile münasebeti.....	38
A.Hâmid ile münasebeti	39
Nabizâde Nâzım'la münasebeti	41
Hâlid Ziyâ ile münasebeti.....	42
Ahmet Rasim'le münasebeti	47
Samipaşazâde Sezâf ile münasebeti.....	47
Muallim Nâci ile münasebeti.....	49
Ali Kemâl'in Anlattıkları	55
Madam Gülnar Olga de Lebedova ile münasebeti.....	56
Celâl Nûrî ile münasebeti.....	60
Süleyman Nazif ile münasebeti.....	63
İbnülemin Mahmut Kemal İnal'in anlattıkları	67
Yazı hayatı ve gazeteciliği.....	69
Ölümü.....	76
Ara Nesil içinde Mustafa Reşid'in yeri.....	79
Devrinde değerlendirilişi ve gördüğü ilgi.....	82

II. BÖLÜM: Eserleri	97 - 120
1. Hikâye ve romanları:.....	97
2. Şiirleri.....	109
a. Aşk şiirleri.....	113
b. Kahramanlık şiirleri veya hamasî şiirleri.....	116
3. Sonuç.....	117

BİBLİYOGRAFYA **121 - 138**

1. Kitapları.....	121
a. Nesirleri (Roman, Hikâye ve Mensûreleri).....	121
b. Şiirleri:.....	122
c. Antolojileri ve bu mahiyetteki kitapları.....	122
ç. Tercümeleri.....	123
d. Eğitimle ilgili eserleri.....	123
2. Kitap dışında şiir ve yazıları.....	123
3. Hakkında yazılanlar:.....	128
4. Umûmî kaynaklar.....	133

DİZİN..... **139**

EKLER:..... **144**

EK: 1. Mustafa Reşîd'in bestelenmiş şiirleri	144
EK: 2. Belgeler	146
EK: 3. Abstract	149
EK: 4. Özet	150
EK: 4. Özgeçmiş	151

KISALTMALAR

a. g. e.	adı geçen eser
a. g. m.	adı geçen makale
a. g. y.	adı geçen yazı
Bak.	Bakınız
BÇD	Bir Çiçek Demeti
BKH	Bir Kızın Hatası
C.	Cilt
DA	Defter-i Âmâlim
Dr.	Doktor
Doç.	Doçent
F	Flora
GY	Flora
Haz.	Hazırlayan
KN	Küfran-ı Nimet
L.	Lorans
N.	Neyyir
nr.	Numara (Sürelî yayınlar için)
Nu:	Numara (Genel)
Prof.	Profesör
R.	Ressam
s.	Sayfa
S.	Sayı
SSA	Son Salon ve Aşk
TM	Tezkir-i Mazi
TT	Tesir-i Terbiye
Y	Yeis

GİRİŞ

GİRİŞ

Edebiyatta Nesil Meselesi ve Ara Nesil: Edebiyat tarihi devirleri, şahsiyetleri ve eserleri olduğu kadar, edebî mektepleri, muhitleri ve cereyanları da inceler. Edebiyatın umumî meseleleri arasında devir, şahsiyet, eser, edebî mektep, muhit ve cereyanların yanında nesil meselesi de mühim bir yer işgal eder. Çünkü nesiller, siyasî tarihte olduğu gibi edebiyat tarihinde de kendi şartları içerisinde bir işleve sahiptir. Öte yandan, umumiyetle tez, antitez yükselen ve inen dalgalar şeklinde gelişen nesiller faaliyetleriyle devirleri ele verirler. Bir devri anlamak ve değerlendirmek, o devirdeki edebî çalışmalara hâkim olan nesil veya nesillerin faaliyetini toptan göz önünde bulundurmak ve incelemekle mümkün olur¹.

Edebî nesiller veya edebî topluluklar edebiyat tarihinin olduğu kadar edebiyat sosyolojisinin de mevzuudur². Albert Thibaudet ve Henri Peyré'nin anladığı mânâda edebî nesillerin, "her edebiyatta yazarlar «yığınlar» hâlinde bazı kronolojik bölgelerde toplandığı" ifade edilmektedir. "Hatta Peyré, Avrupa edebiyatlarının çoğu için geçerli olabilecek bir edebî nesiller fihristi"nden de bahsetmektedir³. Bununla beraber Robert Escarpit, devirlere dayalı bir edebî akımlar nazariyesini kaçınılması gereken bir tehlike olarak değerlendirerek edebî nesil kavramının ihtiyatla kullanılmasından yana olduğunu ifade eder⁴.

Yazarların kronolojik guruplar hâlinde belirli aralıklarla birbirleri ardından gelişini hayâl etmenin hoşluğundan bahseden Henri Peyré, nesillerin birbirini takip

¹ Mehmet Kaplan, *Nesillerin Ruhü*, 4. baskı, Dergâ-y yayınları no: 54, İstanbul 1978, s. 14

² Nurettin Şazi Kösemihal, "Edebiyat Sosyolojisine Giriş", *Sosyoloji Dergisi* 1964-66, Sayı 19-20, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1964-66, ss.1-36.

³ H. Peyré, *Les Générations Littéraires*, Tableau récapitulatif des générations, ss. 214-217. Zikreden: Robert Escarpit, *Edebiyat Sosyolojisi*, Çev. Ali Türkay Yazıcı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1968, s. 39.

⁴ Escarpit, *a. g. e.*, s. 39.

ediş ritminden söz ederken çok daha karmaşık bir yapıya atıfta bulunur ama ritmin aynı kaldığını söylemez. Guy Michaud ise, “nesillerin yer değiştirmelerinde, ortalama insan hayatına (70 yıl) tekabül eden sinüsel hatta helisel bir ritim” görür. Escarpit, yaptığı tesbitlere göre edebî görünüş yetmiş yılda bir değişmektedir. Belli bir tarzın diğer tarzları silmesi veya kendisinin ortadan kalkması hâlinde ise değişiklik kısmî olarak otuz beş yılda bir kendisini göstermektedir. Şüphesiz edebî nesillerle biyolojik nesiller aynı özellikleri göstermezler. Edebî nesiller veya edebî yığılmalar sayı bakımından çok kolayca tanınan küçük topluluklar hâlinde faaliyet gösterirler. Biyolojik nesillere gelince genel nüfus içinde yaş guruplarının dağılımının çok yavaş olduğu ve dar sınırlar içerisinde olduğu görülür⁵.

Genellikle bir yazarlar neslinin çoğunluğunun yaşları kırk sınırını aştıktan sonra yeni bir yazar neslinin ortaya çıkışı söz konusu olmaktadır. Ünlü yazarların baskısı gençlerin baskısına dayanamaz bir hale gelince âdeta bir denge unsuru olarak yeni bir kuşağın serpildiği ve geliştiği görülmektedir⁶.

Nesiller de fertler gibidir. İnsanlar birbirlerinden farklı düşünüp davrandıkları gibi, nesiller de duyma, düşünme ve hareket etme bakımından farklılık gösterirler. Her nesil kendisinden önce ve sonra gelen nesillerden farklı özelliklere sahiptir. Bir toplumda belli bir dönemde aynı siyasî, içtimaî ve iktisadî şartlar altında yaşayan, aynı türde eğitim kurumlarında yetişen, ortak endişe ve meselelere sahip olup bunlarla meşgul olan, önemsiz ve basit sarkmalar hesaba katılmazsa aynı yaşta olan insan toplulukları arasında ortak bir ruhun oluşması ve kendini göstermesi tabiidir. Milletlerin tarihinde nesillerin büyük şahsiyetlerden daha mühim roller oynadıklarına dair kanaatler mevcuttur. Bu düşünce sahiplerine göre, devirlere asıl şeklini veren, çehresini oluşturan ve rengini vuran temel insan topluluğunu nesiller oluşturur. “Hatta sivrilmiş şahsiyetlerin kendi nesillerinden tamamiyle ayrı

⁵ Escarpit, *a. g. e.*, s. 40-41.

⁶ Escarpit, *a. g. e.*, s. 42.

varlıklar değil", aksine neslini kusursuz bir şekilde "temsil ve ifade eden kabiliyet ve dehâ sahibi" kimseler olduğu da düşünölmektedir⁷.

Edebiyatın tür, şekil, muhteva, üslûp, tem ve duyuş tarzı bakımlarından değişme ve gelişmesi veya tereddî (décadence) etmesi, devrin hususî şartları içerisinde edebî nesiller vasıtası ile meydana getirilir. Bu nesil faaliyeti, umumiyetle farklı nesillerin önceki nesillere karşı çıkışı veya mevcut sınırları zorlayarak aşması ve kendi ölçülerini koyması şeklinde tezahür edebilir.

Edebiyatta bir neslin teşekkülü için başta gelen şart belli bir dönemde doğmuş bir yaş gurubudur. Böyle bir yaş gurubundan insanların, belli bir yer ve zamanda ortak siyasî ve sosyal hadise yahut tesadüflerin tesiri veya yönlendirmesi; ortak terbiye ve kültür birikimleriyle beslenmesi neticesinde oluşan müşterek duyuş tarzı, bu topluluğun edebî faaliyetine tesir eder. Böyle bir topluluğun ortaya koyduğu edebiyat bir devir edebiyatı olduğu kadar bir nesil edebiyatı olarak da değerlendirilebilir.

Edebiyat tarihinde, edebiyatın umumî meseleleri arasında devirler ve cereyanlar kadar nesiller de mühim bir yer işgal eder. Edebiyat, tek tek fertlerin değil, aynı zamanda bu fertlerin de içinde bulunduğu nesillerin faaliyeti olarak tezahür eder. Bazı nesiller önceki nesillerin mirasını koruyup devam ettirirken, bazı nesiller öncekilere karşı çıkar, edebî mirası reddederek yeni temalar, yeni temayüller oluşturur ve geliştirirler. Edebiyatları geliştiren değiştiren ve zenginleştiren çoğu zaman bu nesil faaliyetleridir.

Aynı edebî nesil içinde farklı temayüllere yönelen ve birbiriyle mücadele eden guruplara da raslanır.

Edebî faaliyette nesillerin belirleyici olmadığı dönemler de görölebilir. Müstakil şahsiyetlerin edebiyatın ve edebiyat dünyasının temsilcisi konumunda

⁷ Mehmet Kaplan, a. g. e., s. 13.

buldukları devirler de vardır. Bazan uzun bir devrin edebî faaliyetini tek başına kucaklayıp götüren kuvvetli şahsiyetler görülür. Bazan da belirleyici şahsiyet yokluğundan gurup ve dolayısıyla nesil çalışmaları ön plana çıkar.

Türk Edebiyatında da Tanzimat ve Servet-i Fünûn nesilleri arasında yer alan, eser veren ama tesirinde kaldığı önceki nesli aşamadığı gibi hazırlanmasında mühim roller üslendiği kendinden sonra gelen nesil tarafından da gölgelenen bir *ara nesil* bahis konusu olmuştur.

Adı ve çerçevesi: "Ara Nesil" kavramının edebiyat tarihimizde elli senelik bir mazisi vardır. "Ara Nesil", gerek isim, gerek kavram, ve gerekse problem olarak edebiyat tarihimizde ilk defa Profesör Dr. Mehmet Kaplan tarafından, kendisinin 1943'te verdiği ve 1946'da neşrettiği doçentlik tezi ile gündeme getirilmiştir⁸. Prof. Dr. Kaplan, gazete ile başlayan, zihniyet ve üslup bakımından uzun süre gazetenin etkisinde devam eden ve hayatın bütün tezâhürlerine, batılı mânâda cömertçe açılan modern Türk edebiyatını, tarihî ve siyasî olaylara bağlamadan, edebiyatın ve edebiyatçıların ayırıcı vasıflarına dayanarak değerlendirir ve modern edebiyatın Servet-i Fünûn edebiyatı'ndan önceki devresini, hâkim temayülleri bakımından, "siyasî ve sosyal fikirler devri", "ferdiyetçilik, büyük ihtiraslar ve ızdıraplar devri" ve "küçük ve günlük hassasiyetler devri" olmak üzere üç devreye ayırır⁹. Bu üçüncü devreyi, tezinin ilk baskısında, içindekiler kısmında "**Küçük ve günlük hassasiyetler devri: Ara Nesil**" şeklinde adlandırmıştır. Bu isimlendirme metin kısmında da böyledir. Fakat, eserin âdetâ yeniden yazılan ikinci baskısında gerek "içindekiler" kısmından, gerekse metin kısmındaki başlıktan sadece "Ara Nesil" ibaresi kaldırılmış; fakat, metindeki, "Ara Nesil" fikir ve olgusuna dokunulmamıştır. Prof. Dr. Kaplan, öğrencileriyle birlikte yayınladığı hacimli bir antolojide, "Ara

⁸ Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret ve Şiiri*, Türkiye yayınevi, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1946. s. V ve 9. (Eserin *Tevfik Fikret: Devir-Şahsiyet-Eser* adı altında, dili kısmen ve muhtevası yeni bilgi ve belgelerin ışığında geniş şekilde tâdil edilerek yayınlanmış iki baskısı daha vardır: 1971 ve)

⁹ Mehmet Kaplan, *a. g. e. ve Tevfik Fikret: Devir-Şahsiyet-Eser*, Bilmen Basımevi, İstanbul 1971, s. 1-13.

Nesil" başlığı altında bu nesil mensuplarının eserlerine yer vermiştir¹⁰. Hatta, okutmakta olduğu "Devirler ve Nesiller" dersinde "Ara Nesil" üzerinde duran Prof. Dr. Kaplan, 1982 yılında başkanı bulunduğu bölümde "Ara Nesil" isimli bir de ders ihdas etmiş ve böylece, "Ara Nesil" olgusu da macerasını sürdürmüştür.

"Ara Nesil" kavramı Prof. Dr. Kaplan'ın hemen hemen Prof. Dr. M. Orhan Okay dışındaki bütün öğrencileri ve takipçileri tarafından da benimsenir ve kullanılır¹¹. Birol Emil, "edebiyatımızda hassasiyet ve üslup değişmesi bakımından mühim rol" oynadığını söylediği Ara Nesil'i, Tanzimat edebiyatının ikinci devresinden "Servet-i Fünûn'a kadar bir köprü teşkil eden yirmi beş, otuz kişilik bir şâir ve yazarlar zümresi" olarak kabul eder ve 1877-1895 yılları arasına oturtur¹². Ömer Faruk Huyugüzel değişik bir ifade ile Prof. Kaplan'ın fikirlerini tekrar eder¹³. Necat Birinci, bu nesli "yenileşme devri Türk edebiyatı tarihi içinde, Tanzimat'ın ikinci nesli ile Servet-i Fünûn topluluğu arasında yer alan ve edebiyatımızda şiir, hikâye, roman, tenkid, deneme, ve tercüme sahasında, yenileşme ve değişme adına önemli bir

¹⁰ Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Zeynep Kerman, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi IV*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 2932, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1982.

¹¹ Prof. Dr. M. Orhan Okay, Türk Edebiyatının "Batılılaşma yâhut Yenileşme" döneminin siyasî ve sosyal olaylardan ayrı tutulmaksızın tasnifinden yana bir tavır alır. O, bütün Tanzimat dönemini edebiyat açısından sun'î olarak ayırmak yerine, Servet-i Fünun edebiyatını da dahil etmet suretiyle, birleştirilerek "Abdülhamid devri edebiyâtı" diye adlandırılmasının ve bu devreyi birbirinin devamı iki edebiyat mektebi olarak değerlendirmenin daha doğru bulur ve şimdilik kendi tasnifinde "Ara Nesil" devresine yer vermez. Fakat, Ara Nesil kavram ve olgusunu da reddetmediğini şahsen ifade etmiştir. Prof. Dr. M. Orhan Okay'ın tasnifleri için Bak. Doç. Dr. Orhan Okay, *Tanzimat Edebiyatı*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi yayınları, Erzurum 1990, s. 2 ve 10-11; Aynı müellif, "Edebiyatımızın Batılılaşması Yâhut Yenileşmesi", *Büyük Türk Klasikleri*, C. 8, Ötügen Neşriyat- Söğüt yayıncılık, İstanbul 1988. s. 302 ve 305; Aynı müellif, "Edebiyat ve Tanzimat", *Türkiye Günlüğü*, nr. 8, (Kasım 1988), s. 18-26; Aynı müellif, "Edebiyat (Batılılaşma maddesi içinde)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, s. 167-171; Aynı müellif, "(Edebiyat) IV - Tanzimat Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. 14, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s.565-582.

¹² Birol Emil, Doç. Dr., *Mizancı Murad Bey-Hayatı ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2417, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1979, ss. 18-19.

¹³ Ö(mer) Faruk Huyugüzel, *Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı ve Edebî Eserleri Üzerinde Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 16, Ege Üniversitesi Matbaası, Bornova-İzmir 1984, s. 54.

merhale olarak gördüğü”nü ifade eder¹⁴ ve “Ara neslin Tanzimat sonrası Türk şiirinde, muhteva ve üslûp bakımından bir arayış devresi olarak vasıflandır”ılabileceğini söyler¹⁵. Birinci, 1880-1896 yılları arasına oturttuğu bu neslin faaliyetini, bizdeki “edebî gelişme ve değişmeyi, Hâmid, Ekrem ve Nâci'nin getirdiği noktadan alıp, Servet-i Fünûn devresinde idrâk edilen olgunluğun eşiğine” getirmek olarak özetler¹⁶.

Hasan Akay'ın ifadesine göre, Servet-i Fünûn neslinden evvel “Batı edebiyatından şekil, muhtevâ, üslûp ve benzeri husûslarda birçok yenilikler getirmiş ve edebiyatın çehresini değiştirmiş olan üç nesil”den sonuncusu Ara Nesil olup, “günlük, alelâde, realist veya küçük hassasiyetler” bu neslin eserlerinde tezahür etmiştir¹⁷.

Bu neslin edebî faaliyette bulunduğu devrenin şahsiyetleri ve meseleleri üzerinde yapılan çalışmalarda bizzat bu devir ve neslin ismi kullanılmaya başlanmıştır: “Ara Nesil’de Tenkid”, “Ara Nesil Şâiri Mehmed Celâl” gibi¹⁸...

“Ara Nesil” ismi ve kavramı kullanılmakla birlikte, tarihî sınırları ve kadrosu açık seçik olarak tayin edilmemiştir; bu bakımdan, Ara neslin tarihî çerçevesi ve kadrosunu belirlemek zarureti vardır. Prof. Dr. Kaplan, tezinin 1946 baskısının önsözünde “... Servet-i Fünûn okulu denilen hassasiyet ve üslûp devresinin doğuş sebepleri ve ruhî muhtevası üzerinde” durduğunu, “Bu arada edebiyat tarihlerinde genel olarak ihmal edilmiş yahut rolü iyice belirtilmemiş bulunan 1876-1894 ara nesli üzerinde hem Servet-i Fünûn’u hem de Fikret’in şiirini izah

¹⁴ Necat Birinci, *Nâbizâde Nâzım*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 843, Türk Büyükleri Dizisi: 66, Sevinç Matbaası, Ankara 1987, s. V.

¹⁵ Necat Birinci, *Menemenlizâde Mehmet Tahir*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 935, Türk Büyükleri Dizisi: 96, Yorum Matbaası, Ankara 1988, s. 54.

¹⁶ Birinci, *Nâbizâde Nâzım*, s. 1.

¹⁷ Hasan Akay, *Cenâb Şehabeddin’in Şiirleri Üzerinde Bir Araştırma*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1989, s. 772-773.

¹⁸ Mahmut Babacan, *Ara Nesilde Tenkid*, (Basılmamış Doktora Tezi) İ. Ü. Sosyal Bilimler Estitüsü, İstanbul 1993.

M. Fatih Andı, *Ara Nesil Şâiri Mehmed Celâl*, (Basılmamış Doktora Tezi) İ. Ü. Sosyal Bilimler Estitüsü, İstanbul 1993.

için gecikil"diğini ifade eder. Buna karşılık, Servet-i Fünûn edebiyatının teşekkülüne kadar Türk edebiyatındaki değişimleri devrelere ayırırken III. devre olan "Küçük ve günlük hassasiyetler devri" (Ara Nesil)ni Parantez içinde "1300'den 1312'ye kadar yazan şâirler" diye sınırlamıştır. Devrin karakteristiğini anlatırken de 1300'den 1314'e kadar bir süre üzerinde durmuştur¹⁹. Bu farklı tarihlendirmeler, "Ara Nesil"nin başlayış ve bitiş sınırlarını tayin bakımından dikkat çekicidir. Böyle olmakla beraber; Prof. Kaplan daha sonra, "Ara Nesil"nin tarihî çerçevesini, 1873-1877 yılından Servet-i Fünûn'un bir araya geldiği 1895 yılları arasına oturtur²⁰. Prof. Kaplan ve talebesinden bazı muakkiplerinin "Ara Nesil" için Servet-i Fünûn edebî topluluğunun teşekkül ettiği tarihte sona eren yirmi seneye yakın bir zaman dilimi kabul ettikleri görülür²¹. Bu çalışmanın çerçevesi içerisinde konuyu daha da derinleştirmeye ve münakaşa etmeye tezin sınırları müsait değildir. Ara Nesil'le ilgili çalışmaların tarihî bir zemine oturtularak bütün cepheleriyle ele alınabilmesi için, bu konudaki tekliflerin tamamını ihata edişi ve bir sınırlandırmaya imkân verşi bakımından, 1887-1896 tarihlerinin esas alınması daha tercihe şayan görünüyor.

Ara neslin tarihî sınırlarının kabaca da olsa tayin edilmesine karşılık, bu neslin mensuplarının kimler olduğu husûsu daha da belirsizlik gösterir. Prof. Kaplan, 25-30 kişilik bir muharrir ve şâirler grubu olarak kabul ettiği ve "Ara Nesil" diye isimlendirdiği, fakat üzerinde fazla durmadığı bu grubun şahıs kadrosunu da tam olarak belirtmemiştir. Ara Neslin ileri gelen şahsiyetleri olarak Nâbîzâde Nâzım, Mehmed Ziver, Fazlı Necib. Mehmed Celâl ve Mustafa Reşîd'i zikreder²². Receb Vahyî'yi de, konunun devamında bu nesle dahil eder. ²³ Bu kadroya, asistanları ile birlikte yayınladığı Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi'nde "Ara Nesil" genel başlığı altında Menemenlizâde Mehmet Tahir, Nigâr Bint Osman (1862-1918), Mihrünnisa

¹⁹ Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret ve Şiiri*, s.1.

²⁰ Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser*, s. 9.

²¹ Ö(mer) Faruk Huyugüzel, *Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı ve Edebî Eserleri ... s. 54.* ve Necat Birinci, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı Ders Notları* (1982) Notları tutan Ersin Özarslan.

²² Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser*, s. 10.

²³ Kaplan, a. g. e. s. 12

Abdülhak Hâmid (1864-1943), Abdülkerim Sâbit, Abdülhalim Memduh, A. Nâzım, Ali Ulvi, Câzım, Fâik Reşâd, Ali Galib, Baki ve Said gibi yeni isimler ilâve edilir²⁴. Bu isimler de "Ara Nesil" kadrosunun tamamını vermez. "Ara Nesil" kadrosunun bu kişilerden ibaret olmadığı aynı eserde zımnen ifade edilir. "Beşir Fuad, Muallim Nâci ve şöhretleri sonraki yıllarda bilhassa cumhuriyet döneminde çok artan Hüseyin Rahmi ve Ahmed Rasim ile diğer «Ara nesil» mensuplarının eserlerinden parçalara" sonraki ciltte yer verileceği söylenir²⁵.

Fakat 1989'da yayınlanan mezkûr antolojinin V. cildinde yer alan isimler de ara nesil kadrosunu tamamlamaktan uzaktır²⁶. Bu ciltte eserlerine ver verilen ara nesil mensubu edipler şunlardır: Muallim Naci (1850-1893), Beşir Fuad (), Nabizâde Nâzım (1862-1893), Ahmed Rasim (1867-1927), Hüseyin Rahmi (Gürpınar) (1864-1944), Ebubekir Hâzım (Tepeyran) (1864-1947), Ali Kemâl, Recep Vahyi, Şeyh Vasfî Elhac İbrahim ve M. Nuri. Ara neslin tenkîd faaliyetlerini inceleme konusu yapan bir doktora çalışmasında bu nesli meydana getiren şahıslardan elli dokuz isim verilmektedir²⁷. Bu tez sadece tenkid faaliyetiyle meşgul olanlara münhasır olduğu için, ele alınan isimler de Ara Nesil kadrosunun tamamını vermez; çünkü, bu çalışmanın önsözünde ara neslin yazı faaliyetinin 1885-1896 yılları arasına yerleştirilmeğe çalışıldığına işaret edilmekte²⁸ ve biraz ilerde de 12 yıllık bir dönemin işlendiği ifade edilmektedir²⁹. Halbuki, diğer araştırmacılar, evvelce de ifade edildiği gibi bu devreyi daha uzun tutmaktadırlar. Bunun yanında Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi IV'de yer alan Ali Galib, Ali Ulvî, Bakî, Câzım, Nigâr Bint Osman ve Sâ'id Bey; Yeni Türk Edebiyatı Antolojisinin V. cildinde yer alan M. Nuri' de bu tezde verilen kadroda yer almaz. Şu hâlde ara neslin tarihî çerçevesi ve şahıs kadrosu hakkında kesin birşey söyleyebilmek için araştırmaların ilerlemesini beklemek lazımdır.

²⁴ Mehmet Kaplan ve diğerleri, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi IV* İstanbul 1982.

²⁵ Mehmet Kaplan ve diğerleri, *a.g.e.*, s. XVIII ve 559.

²⁶ *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi V*, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi yayınları nr. 11, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1989.

²⁷ Mahmut Babacan, *a. g. e.*, s. II.

²⁸ Mahmut Babacan, *a. g. e.*, s. II.

²⁹ Mahmut Babacan, *a. g. e.*, s. IV.

Ara Neslin edebî faaliyeti: Tanzimat nesillerinin yeni ve değişik bir mecraya taşıdığı “Yeni Türk Edebiyatı”nın en bariz hususiyetlerinden biri, işe eskiyi inkâr etmekle başlamasıdır. Batı dilleri ve kültürlerinden yapılan tercüme ve alınan örneklere muvâzi olarak muhtevânın değişmesiyle birlikte, türlerin ve şekillerin de değişerek yeni bir edebiyat geleneği kurma yolunda faaliyetlerin hız kazanması, edebiyatımıza o güne kadar karşılaşmadığı bir çok problemi taşır. Değişik cepheli ve değişik çehreli edebî meseleler, Türk düşünce ve edebiyat hayatına bir canlılık, bir hareketlilik yanında yeni ufuklar kazandırır.

Gazete makalesi, roman, tiyatro, tenkid gibi yeni edebî türler; edebiyatta şekil ve veznin yanında, edebiyatın bizzat kendisinin bir çok problem edebiyatımızın ve edebiyatçıların gündemine girer. Bu meselelerin çoğu Tanzimatın ilk nesli, bazıları da ikinci nesil tarafından ele alınırken, bazı meselelere de bu iki nesil bizzat zemin hazırlar. Fakat bütün bu meselelerin aşağı yukarı hemen hepsi, 1877-1896 yılları arasında yaşayan, Tanzimatın ikinci nesli (Ekrem-Hâmid-Sezâî) ile Servet-i Fünûn nesli arasında yer alan, eser veren ve en büyük özellikleri Tanzimat nesillerinden aldıklarını yeni bir şekil ve muhtevaya kavuşturup tercüme ile zenginleştirerek, kendilerinden sonrakilere aktaran “Ara Nesil” veya küçük ekoller hâlinde “Mutavassıtın” diye adlandırılan neslin önüne yığılır³⁰. Bu nesil mensupları, bir yandan bu meselelerle uğraşırken, bir yandan da değişik tür ve şekillerde eserler vermek suretiyle edebî faaliyetlerini sürdürürler.

Ara nesilde ortaya çıkan kabiliyetler, kendilerinden önceki neslin üç büyük şahsiyeti olan Ekrem, Hâmid ve Sezâî tarafından âdeta ezilmişlerdir. Bu nesilden kendini gösteren ve dikkatleri üzerlerinde toplayanlar küçük parıltılar hâlinde kalmışlar, bütün gayretlerine rağmen edebî faaliyetleri onları devamlı kılmaya kâfi

³⁰ “Mutavassıtın” için bak. Şerif Aktaş, “Edebiyatımızda Geçen Asrın Sonlarında “Mutavassıtın” Grubunun Edebî Düşüncesi Hakkında”, *I. Millî Türkoloji Kongresi- Tebliğler*, Kervan Yayınları, İstanbul 1980; Dr. Himmet Uç, *İlimliler ve Edebî Tenkid*, Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Erzurum 1990 ve bu çalışmanın çok küçük farklarla tâdil edilmiş şekli: Y. Doç Dr. Himmet Uç, *Mutavassıtın ve İlimliler ve Edebî Tenkid*, (Basılmamış nüsha) Diyarbakır 1991.

gelmemiştir. Buna rağmen, Ara nesil, edebiyatın hemen hemen her dalında faaliyet gösterir; şiir, mensur şiir (nesr-i muhayyel), roman, hikâye, tenkîd, makale, deneme, edebiyat tarihi hatta tiyatro türlerinde eserler verir. Bunlara, bu neslin lûgat çalışmalarını, antolojilerini ve mektep kitaplarını da ilâve etmek yerinde olur.

Bu neslin edebî faaliyeti, edebiyatın muhtelif türlerinde dağınık olarak kendini gösterir. Ara nesil mensupları arasında şâirler büyük bir ekseriyet oluştururlar. Mehmed Celâl(1867-1912), Menemenlizâde Mehmed Tâhir (1862-1903), Muallim Nâci (1850-1893), Müstecâbîzâde İsmet İbrahim (1868-1917), Şeyh Vasfî, Receb Vahyî, Andelib adını kullanan Mehmed Fâik Es'ad (1873-1902), İbnü'rrifat Sâmi (1874-1932), Nigâr bint Osman (1862-1918) ve daha bir çoğu, bu şâirler kadrosunda yer alır. Mustafa Reşîd gibi hem şâir hem nâsir olanlar da vardır.

Bu sanatkârlar, esas kaynak kabul ettikleri klasik Türk edebiyatının yanında Arap ve Fars edebiyatlarını da ihmal etmemişler; fakat, batı edebiyatlarına da çok sıcak bir tecessüs ve ilgi ile yaklaşmışlar, âdetâ bir sacayağı oluşturmuşlardır.

Bu neslin tenkid ve değerlendirme faaliyeti, üstad kabul ettikleri Tanzimat'ın ilk ve ikinci nesillerini tenkîd ve değerlendirme, genel olarak edebiyatın, özel olarak şiirin tarif ve mahiyeti; edibin, şâirin kimliği ve kişiliği üzerinde yoğunlaşır. Ara nesil, bir bakıma, batılı mânâda modern Türk edebiyatında tariflerin artarak kendini gösterdiği ve başta edebiyatın bizzat kendisi olmak üzere edebî türlerden, edebî cereyanlara, edipten şâire kadar edebiyatın hemen hemen bütün problemleri üzerinde "imâl-i fikr" ve "beyan-ı efkâr"da bulunulan ve tercüme ile gelen edebî istilahlara karşılıklar teklif edilen bir edebî faaliyet devri ve neslidir.

Edebî türlerden roman ve hikâye devrin şartları içerisinde bütün cepheleriyle tartışılır. Edebiyatın bizzat kendisini ele alan, mahiyetini tartan ve kendilerine göre tarif eden Ara Nesil mensuplarının başında Mustafa Reşîd'in de yakın

münsebette bulunduğu Mehmed Zîver ve Menemenli-zâde Mehmed Tahir ile Abdülganî Seniy³¹, Ahmed Mâcid ve Ayn Mim gelmektedir.

Edebiyatın sözlük mânasından hareketle zaman içinde değişen mahiyeti ile aldığı farklı mânâlar ve icra ettiği işleve işaret eden ara nesil, edebiyatı ahlak, toplum, estetik ve insan psikolojisi çerçevesinde değerlendirmeğe tabi tutmuştur.

Ayn Mim rumuzu kullanan ara nesil yazarına göre edebiyat insanın yücelmesine, ahlak güzelliği ve olgunluk kazanmasına hizmet eder³². Abdülganî Seniy, toplum hayatının aynası olarak değerlendirdiği edebiyatın, insanın maneviyatını etkilemesiyle, kişi ve toplum eğitiminde mühim bir yer işgal ettiğine inanır. Edebiyat Onun ifadesine göre "... fezâil-i ahlakiyye ve mekârim-i aliye-i beşeriyeye mahsûs hâlât-ı imtiyâzperverânedan müstahsal bir mecmu'a-i lâtifeden ibaret" bir mahiyet taşımaktadır. Ruhî ve fikrî ihtiyaçların doğurduğu edebiyatın ahlak, fikir, his ve düşünce bakımından hayata yön verdiğini ve böylece insanoğlunu doğru yola, kurtuluş götürdüğünü düşünen Abdülganî Seniy, edebiyatın aslî özelliğinin "insâna telkîn-i hissiyât-ı rakîk ve fazîletâmiz" olduğu fikrindedir³³.

Mehmed Zîver de diğer Ara Nesil mensupları gibi edebiyata ahlâkî fonksiyonlar yükler. Fikrî bir terbiye hizmeti gören edebiyat, ahlâkın düzelmesine yardım ederek, insanda ruh, fikir ve his güzelliğinin yanında estetik güzelliğe de zemin hazırlar. Mehmed Zîver'e göre edebiyatın önde gelen işlevi "feyz ve terakkîsi arzu edildiği nisbette kerâmât-ı irfânından iktisâb-ı bedâyi' edilen edebiyatın en meşkûr bir hizmeti, beşerdeki zemâyim-i ahlâkı izâle edip 'kemâlât-ı insaniye' mübâhati içinde onun şahs-ı manevîsini fevka't-tasavvur i'la eylemesidir. Binâenaleyh, terakkîyât-ı medenîye sırasında edebiyâta verilebilecek bir tâbir-i esahh terbiyet-i efkâra hadim olmasıdır"³⁴.

³¹ Abdülganî Seniy Yurtman. (1871-1951)

³² Ayn Mim, "Edebiyat", **Hakikat**, nr. 18, (19 Teşrin-i Evvel 1311/ 31 Ekim 1895), s. 3.

³³ Abdülganî Seniy (Yurtman), "Edebiyât", **Hazine-i Fünûn**, nr. 27, (29 Kânun-ı Evvel 1310/10 Ocak 1895), ss.214-216; Aynı müellif, **Edebiyât**, Kasbar Matbaası, İstanbul 1312.

³⁴ Mehmed Zîver, "Edebiyât-Âsâr", **Muhît**, nr. 2, 1305 (1888), s. 27.

İdâdî ve Sultânî mekteplerinin kurulmasıyla başlayan standart tahsilin yaygınlaşması üzerine, ortaya çıkan okul kitabı telifi ihtiyacının karşılanmasında Ara Nesil mensuplarının mühim gayretleri vardır. Mehmed Celâl *Osmanlı Edebiyatı Nümûneleri*, Menemenlizâde Mehmet Tâhir *Osmanlı Edebiyatı*, Abdülhalim Memduh Türkçede edebiyat tarihi adı taşıyan ilk kitap olan *Tarih-i Edebiyat-ı Osmanlıye*'sini (1888), Mustafa Reşid de *İnşâ Muallimi* (1310) ve Ahmet Râsim'le birlikte yazdığı *Hazîne-i Mekâtib yâhut Mükemmel Münşeât* (4. tabı 1313) adlı kitaplarını neşreder. Bu devrede, bunların yanında kitâbet, kıraat ve benzeri mevzularda birçok kitap neşredilmiştir.

Ara neslin özellikleri: Ara Nesil devresi Tanzimat zıtlıklarının hâkim olduğu bir devredir. Eski ile yeni, doğu ile batı, ananevî ile modern yan yana ve hatta iç içedir. Ara Nesil, hazır bulduğu her şeyi olduğu gibi, yenilikleri ve bunun mübeşşirlerini de sorgulamadan kabul etmez. Ara Nesil'de tartışma, değerlendirme ve hükme bağlama vardır. Bu nesil, üstad kabul ettiği kendinden önceki nesilleri, aralarında bir fark gözetmeksizin, tenkide tabi tutar. Şinasi, Nâmık Kemâl, Abdülhak Hâmid, Recâizâde Mahmut Ekrem ve Muallim Nâcî muhtelif bakımlardan tenkid edilir. Bu tavır, üstada kafa tutmak, bir başka deyişle edebiyatta yerleşik değer hükümlerini sorgulamak şeklinde değerlendirilebilecek mühim bir ara nesil tavrı ve yeniliğidir.

Bu nesil, kendisinden önceki nesil san'atkârları Şinasi, Nâmık Kemâl, Ziya Paşa, Ahmet Mithat Efendî, Abdülhak Hâmid, Recâizâde Mahmut Ekrem ve Sami Paşazâde Sezâî'den aldıklarını yeni bir şekil ve muhtevaya kavuşturup, tercümelerle zenginleştirmek suretiyle, kendisinden sonra gelen edebî nesle aktarır. Recâizâde Mahmut Ekrem ve Muallim Nâcî münakaşasına yakından şahit olduğu gibi bunların her ikisinin de tesirini taşır.

Bu nesil mensuplarının bir çoğu, 1860 sonrasında açılan yeni eğitim ve öğretim kurumlarına devam ederek, buralarda yabancı dil, özellikle Fransızca öğrenmiştir. Bunlar böylece, Fransız edebiyatı başta olmak üzere batı edebiyatlarını daha yakından tanıma ve takip etme fırsatını buldular. Pek çok eseri Fransızca'dan

Türkçeye çevirerek tercüme faaliyetini canlandırdılar. Bu faaliyet onlara gerek şekil, gerek konu bakımından çok farklı türlerde örneklerle karşılaşma ve bu örneklerden istifade imkânını vermiş oldu. Bu tercümelemler, Ara Neslin genç sanatkârlarında ufuk açıcı bir rol oynadı. Konularda bir zenginleşme ve çeşitlenme kendini gösterdi. Akla gelen bütün konular edebiyata girdi ve işlendi. Yeni terkiplere gidilerek, yeni bir ifade ve kelime dünyası kuruldu. Bu faaliyet, yeni bir duyuş ve düşünüş tarzını hazırladı.

1880 Yıllarında edebiyatımızda kendini gösteren natüralizm, Ara Neslin tartışma ve münakaşaları arasında yer alır. Menemenlizâde Mehmet Tâhir'in romantizm, Beşir Fuad'ın da natüralizmden yana tavır aldıkları bu kalem münakaşaları, bizde edebî akımların tanınmasına ve yerleşmesine zemin hazırlayan ilk adımlardır. Gene bu münakaşalar vasıtasıyla, edebiyatın, değişik meseleri üzerinde düşünme ve söz söyleme yoluna girilmiş ve dil, üslûp, vezin ve kafiye gibi meseleler hakkında değişik yazılar yayınlanmıştır. Mısra ve beyte dayanan şiir cümlesinin yerine yeni bir şiir dili ve cümlesi koyma yolundaki arayış ve gayretler hız kazanır. Bu, batılı nazım şekillerine rağbeti artırır. Serbest müstezadın yanında, batılı bir tarz olan sone çok kullanılan bir şekil hâline gelir. Klasik nazım şekilleri üzerinde oynanmak suretiyle, değişikliklere gidilir. Vezin tartışmaları gündemi işgal eder. "Usûl-i tehecci" veya "parmak hesabı" diye adlandırılan hece vezninin, müdafaacıları ile muhalifleri arasındaki tartışmalarda, hece ile yazmamanın cinayete eş tutulduğu görülür³⁵.

Şiiri şeklin yanında bir çok sıkı kafiye kaydından kurtararak Kafiye serbestlik kazandıran Ara Nesildir. Kafiyeli mısraların arası açılır, şiirde kafiyesiz mısralar yer almaya başlar, hatta kafiyesiz şiirler yazılır. Şiirde kulak için kafiye görüşü denenmeye girişilir.

Bu nesil, batıyı dikkatle ve tecessüsle okur ve kaynakları yakından takip etmekten geri kalmaz. Edebiyatın, estetik bir vakıa olarak görülmesi ve üzerinde bu

³⁵ İbnürreşad Ali Ferruh, "Ezân-ı Milliyenin Terkiyle Ezân-ı Arûziyenin Kabûlü", Mir'at-ı 'Âlem, nu. 8, 22 Teşrin-i sani, 1300 (2 Aralık 1884), s. 118-120.

açından kafa yorulması ile birlikte, şekil ve muhteva açısından edebiyatın geliştirilmesi ve güzelleştirilmesi için yeni yollar aranması da bu neslin faaliyetleri arasındadır. Bu nesil, debiyattan siyasî veya içtimaî bir fayda beklemeden, onu sadece edebiyat olarak ele alma bakımından da yeni ve farklıdır. Bunun yanında, Ara Neslin batıya bakışında fennî meselelerin ağırlık kazandığı görülür. Müsbet ilimlerin yol açtığı yeniliklerin gelişile oluşan yeni, yeni olduğu kadar da çarpıcı kanaatler, bu nesilde, geleneği saf dışı ederek insanın yüzünü reel kâinata döndürmesine zemin hazırlamıştır.

Edebî sahada tarifler bu devrede başlar. İstılahlar üzerinde düşünme ve teklifler belirir; fakat, bu teklifler üstadların tesiri altındadır. Büyük soluktan mahrum oldukları için, üstadlarını aşacak kadar kudret gösteremeyen bu nesil mensupları, onlardan aldıkları fikirleri yeni yorumlarla ele alarak hem devrin görüşü hâline sokmuşlar, hem de bu fikirleri genişletmiş ve geliştirmişlerdir. Bunun yanında, o devirde batıdan tercümeler yolu ile gelen ve edebiyatımızda mühim bir yer işgal eden romantizmin önde gelen özelliklerinden insan 'ben'ine önem verme, tabiate kaçış ve çevreye sığınma, duygu ve düşünceleri açıklamada lirizme yaslanma, hassasiyette aşırıya gitme ve her hâlükârda súbjektif davranma bakımından ara neslin edebiyatında şekille birlikte teknik unsurlara da tesir edecek bir tarzda kendini göstermiştir.

Romantik ve aşırı hassas şiir anlayışının takipçisi olmakla birlikte, ara neslin, şiirde belli bir hazırlık devresini ve geniş bir kültür birikimi ihtiyacını da gözden uzak tutmadığı görülür.

Ara nesil mensupları, edebiyatın hemen her türünde eser vermelerinin yanında, muhtelif edebî ve tenkidî problemler üzerinde nazarı bakımdan yoğunlaşarak fikir beyan ederler. Devrin tenkid anlayışını beğenmedikleri ve şikâyet ettikleri bu anlayışa menfi tavır takındıkları için. gerek yerli, gerek yabancı olsun edebî şahsiyet, eser ve cereyan meselelerine bütüncü fakat tenkidî bir tavırla yaklaşır ve ele aldıkları problemler üzerinde yaptıkları muhakeme ve değerlendirmelerle fiilî tenkid

örnekleri ortaya koyarlar. Ara Nesil bütün bu faaliyetiyle Türk edebiyatında hatırı sayılır bir değişme ve gelişmeye imza atarak, arkadan gelen nesli hazırlamıştır.

Ara neslin Tesirleri: Ara Neslin faaliyetleri arasında yeni bir nesil meydana gelir. Bu yeni nesil tür, şekil, üslûp ve muhtevâ bakımından edebiyatın gelişme ve zenginleşmesinde büyük mesafeler kat eden Servet-i Fünûn neslidir. Servet-i Fünûn neslini kendinden önceki edebî faaliyetlere hâkim olan Ara Nesil hazırlamıştır. Diğer bir ifadeyle, Ara Neslin tür, şekil, üslûp ve muhtevâda yenilikler getirerek tesis ettiği zemin üzerine Servet-i Fünûn nesli kurulmuştur. Servet-i Fünûndaki bütün yeniliklerin hazırlığı bu Ara Nesil tarafından yapılır. Servet-i Fünûnda kendini bulan pek çok yenilik Ara Neslin eseridir. Buna rağmen, Ara Nesil mensupları, üstad saydıkları kendilerinden önceki nesillerin gölgesinde kaldıkları gibi, kendilerinden sonra da Servet-i Fünûn nesli tarafından gölgelenmişlerdir.

Ara nesil ile üstadlar arasındaki edebî kavramlardaki tarif farklılıkları aradaki değişmeyi göstermesi bakımından dikkat ve ilgi çekicidir.

Ara Nesil, duyuş tarzının yanında, şekil ve ifade bakımından da kendisinden sonra gelen ve edebî faaliyete gerek vasıf gerek mahiyet bakımından damgasını vuran Servet-i Fünûn nesline tesir eder. Servet-i Fünûn şiirinin büyük ismi Tevfik Fikret'te "bir nevi neoklasizim yapmak isteyen Muallim Nâci tesirinin yanında, nazireler yazmak seviyesinde de olsa Muallim Feyzî ve Şeyh Vasfî tesirinden de söz edildiği gibi Fikret'in şiirinde, şekil bakımından Recep Vahyî ve Mehmed Celâl gibi ara nesil mensuplarının tesirleri de söz konusudur³⁶. Bu arada, Mustafa Reşîd'in de yayımladığı mecmualar ve mensur şiir örnekleriyle Hâlid Ziyâ'ya tesirini ihtiyatla da olsa kaydetmek icap eder³⁷. Servet-i Fünûn edebiyatçılarının büyük çoğunluğu ya Ara Nesil mensuplarının doğrudan talebesi olmuş, yahut da bunların sohbet halkalarına girerek, bu şahsiyetlerden feyz almışlardır.

³⁶ Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser*, s. 50-51.

³⁷ Mensur Şiir, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 6, Dergâh yayınları, İstanbul 1986-85, s. 263.

Ara Nesil devresi üzerindeki araştırmalar henüz tamamlanmış değildir. Bu nesil hakkında, buraya kadar ileri sürülen fikir ve görüşler de esas itibariyle, merhum hocamız Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın muktesebâtından gelmektedir. Dolayısıyla, bu devir ve nesil hakkında tam bir kanaate, açık, berrak ve kesin hükümlere varmak için vakit henüz erkendir. Hâliyle, araştırmaların ilerlemesini, ve devri bütün cepheleri ve bütün çehreleri ile ortaya koyacak monografilerin yazılmasını beklemek lazımdır.

I. BÖLÜM

I. BÖLÜM

Mustafa Reşîd'in Hayâtı

Biyografilerin yazılışı sırasında karşılaşılan en mühim mesele umumiyetle eldeki malzemenin azlığı veya çokluğu ile ilgilidir. Malzemenin çokluğunda, ister istemez bir seçme, tasnif ve sınırlandırma söz konusudur. Kaynakların kifayetsizliği durumunda ise bu malzeme üzerin de bir zorlama mecburiyeti hasıl olur. Bu yüzden, hayatı hakkında vesika bakımından kaynakların son derece pinti davrandığı Mustafa Reşîd'in hayat hikâyesi kaleme alınırken eldeki malzemenin zorlanması anlayışla karşılanmak durumundadır.

1936'da vefat eden Mustafa Reşîd kimsesiz yaşadığı ve çocuksuz öldüğü için arkasında kimseyi bırakmamıştır. Öte yandan, evlenip evlenmediği de bilinmeyen yazarı görüp tanıyanlardan bazı kişilerin bugün hayatta olup olmadıkları da meçhuldür. Kendisinden herhangi bir şey kalıp kalmadığı husûsunda yapılan araştırmalar neticesinde, Mustafa Reşîd Bey'den bugüne eserlerinden başka bir iz kalmadığı müşahede edilmiştir. Mezarı hakkında da bir bilgi yoktur. İstanbul Belediyesi Mezarlıklar müdürlüğüne vaki müracaata da bir cevap alınamamıştır.

Bu çalışmanın bittiği ana kadar, hakkında kayda değer bir araştırmaya rastlanmayan Mustafa Reşîd'in kendi yazılarında da şahsıyla ilgili pek fazla bilgi yoktur . Yazılarında doğrudan doğruya kendisinden bahsettiği, hayatının belli dönemleri hakkında açıklamalarda bulunduğu müstakil bir yazısına tesadüf edilememesine karşılık, Fazlı Necib'in *Tebessüm*'üne yazdığı önsözde, kendi hayatı ile alâkalı bir mâlûmat kııntısı yer alır. Vaktiyle birini sevdiğinden bahsettiği bu parçada, şahsî husûslara temas ettiği için ifadelerini aktarmakta fayda vardır.

Tebessüm'ün müsveddelerini "-üçüncü def'a olmak üzere okuyup- tebrikten sonra derin bir tahayyüle daldım; mazinin lâtf bir hayâli gözümün önüne geldi...

Bir kere benim de gözlerimi bir tebessümcük teshîr eylemiş idi: Bir kız seviyordum. Fakat bir türlü i'tirâf-ı 'aşka cesâret edemiyordum. Bir sabah yatak odasının kapısına kadar gitmeğe fırsat buldum. Herçibâdâbâd diyerek kapının topunu çevirip içeriye girdim. Yavaşça gidip dudaklarının arasında bulunan âmâlîmi araştırdığım sırada uyandı; o kadar lâtif ve ma'nidâr bir tebessüm izhâr eyledi ki tasavvur-ı misâli bence mümkün değildir. Bu tebessüm tabaka-i şebekîyyemde hâlâ mütebessimdir"³⁸.

Mustafa Reşîd'in ailesi hakkında da fazla bilgiye rastlanmaz. Kaynaklarda, babasının Edirne'de Kadîrî-hâne şeyhi Ahmet Niyâzî Efendi olduğu ifade edilir ama başka mâlumât yer almaz. Namık Kemâl'in bir mektubunda Mustafa Reşîd'in dedelerinden birinin adının Süleyman olduğu ve bir tekyesi bulunduğu dair bir ibare vardır. Buradan Mustafa Reşîd'in dedesinin de babası gibi mutasavvıf olduğu anlaşılır³⁹. Mehmed Şeref'in ifadesine göre Mustafa Reşîd, Edirneli olup Dağdevirenler'den Kadîrîhâne ailesindedir.

Mustafa Reşîd'in Babası Ahmed Niyâzî Efendi'nin Edirne'deki tekyesinin yerinde bugün boş ve şahıs mülkiyetinde bir arsa bulunduğu, tekyenin haziresindeki mezarların Edirne mezarlığına kaldırılmış olduğu, Tekyenin arsasının dışında kartpostal katalogunda Kadîrîhâne'nin bir kartpostalı bulunduğu, İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü elemanlarından Necdet İşli'den şifahen öğrenildi. Bunun ötesinde, Mustafa Reşîd'in ailesi hakkındaki müphemiyet devam etmektedir.

Doğum tarihinin kaynaklarda 1861 olarak yer alması ve devamlı tekrar edilmesi Hüseyin Vassaf'ın *Nevsâl-i Asır*'daki yazısında verdiği kayıt olmalıdır⁴⁰. On dört yaşlarında iken İstanbul'a geldiğini *Âti* gazetesinde yer alan bir yazıdan öğreniyoruz.⁴¹ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, on dört yaşında İstanbul'a geldiğini ve biraz okuduktan sonra matbuata intisâb ettiğini yazıyor⁴². Hüseyin Vassaf ise "ulûm-i

³⁸ Mustafa Reşîd, "Takriz", *Tebessüm: Fazlı Necib*, İstanbul 1305, s. 34-35.

³⁹ "...Bizim ev burada. Şeyh Süleyman Efendi'nin tekyesine iner gibi gelir inersin. O büyük baban ise, ben de büyük kardeşini..." *Bedâyi'ül İnşâ*, s. 21.

⁴⁰ Hüseyin Vassaf, "Mustafa Reşîd Bey", *Nevsâl-i Asır*, s. 167.

⁴¹ *Ati*, 16 Temmuz 1919-198, s. 2.

⁴² İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1930-1942, s. 1457.

lâzimeyi tahsil ve tekmiil eyledikten sonra⁴³ matbuat dünyasına dahil olduğunu yazmaktadır. Tahsil yeri ve süresi hakkında açık bilgiler bulunmayan Mustafa Reşîd'in düzenli mektep tahsili görüşü ihtimali zayıftır. Muktesebatını kendi kendine çalışıp, etraflarında bulunduğu şair ve muharrirlerden edinmiş olduğuna dair kuvvetli işaretler vardır. **Atı** gazetesi, onun, Ehl-i beyt sevgisi etrafında gayet mahbûbâne duygularla şiirler, daha çok mersiyeler yazan Koniçeli Kâzım Paşa ile XIX. Asır Türk edebiyatının kurucu simalarından Nâmık Kemâl'den şiir ve inşâ tâlim ettiğini kaydetmektedir⁴⁴. Heride üzerinde durulacağı gibi Nâmık Kemâl'le olan yakınlığı, mektuplarına da intikal eden bu tâlim ve tedris vesilesiyle başlamış olmalıdır. Diğer taraftan, Ahmet Midhat Efendi'nin gazetesinin, Mustafa Reşîd'le beraber Ara Nesilden "birçok şahsın yetişmesine okulluk et"tiği husûsunda bir görüş varsa da, bu görüşün yer aldığı metindeki ifâde muğlak ve görüş de tedkike muhtaçtır⁴⁵.

Mustafa Reşîd'le birlikte ara neslin bir çok ismi, edebiyat tarihi ile uğraşanların çoğu tarafından kayda değer bulunmadıkları için olsa gerek, ihmal edilmiş, üzerlerinde durulmamış, eserlere alınmamış, antolojilerde yer verilmemiş, ve adlarından bahsedilmemiştir⁴⁶. Kaynakların, hakkında son derece cimri

⁴³ Hüseyin Vassaf, a g. y., 167.

⁴⁴ **Atı**, a.g.y.

⁴⁵ Dr. Himmet Uç, *İlimliler ve Edebî Tenkid*, Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Erzurum 1990, s. 47 ve bu çalışmanın çok küçük farklarla tadil edilmiş şekli: Y. Doç Dr. Himmet Uç, *Mutavassıtın ve İlimliler ve Edebî Tenkid*, (Basılmamış nüsha) Diyarbakır 1991, s. 68.

⁴⁶ Ara nesil'den bazıları üzerinde şu akademik çalışmalar yapılmıştır:
Orhan Okay, *Beşir Fuad: İlk Türk Pozitivist ve Naturalisti*, İstanbul 1969.
Birol Emil, *Mizancı Murad Bey-Hayati ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (Doktora Tezi) İstanbul 1967. [Tez Basılmıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2417, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1979].
Celal Tarakçı, *Muallim Naci Efendi -Hayati ve Eserlerinin Tedkiki-* (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 1973.
Necat Birinci, *Menemenlizade Mehmet Tahir Hayati ve Eserleri*, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul 1981.
Şerif Aktaş, *Ahmet Rasim'in İstanbul'u*, (Basılmamış Doçentlik tezi), Erzurum 1981.
Himmet Uç, *Nâbizâde Nâzım-Hayati, Eserleri, Şahsiyeti Üzerine Monografik Bir Çalışma*, (Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 1982.
Önder Göçgün, *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 722, Kültür Eserleri Dizisi: 63, Acar Matbaacılık, İstanbul 1987.

davrandıkları Mustafa Reşîd hakkında ilk yazı Nevsâl-i Asır'da Hüseyin Vassaf imzasıyla çıkmıştır. Daha sonra muhtelif yazarlar tarafından kullanılacak olan, Mustafa Reşîd hakkındaki ilk biyografik bilgiler bu yazıda yer almaktadır. Mustafa Reşîd'in yaşadığı dönemde oldukça geniş bir şöhrete sahip olduğu eserlerine yazılan takrizlerden anlaşılmaktadır. Devrin birçok kalbur üstü edebî şahsiyeti onun eserlerine takrizler yazmıştır. Mustafa Reşîd hakkındaki en mühim yazı, onun sağlığında, Süleyman Nazif tarafından Celâl Nuri (İleri)'nin ricası ile yazılır ve **İleri** gazetesinde neşredilir. Bu yazı, Mustafa Reşîd'i otuz seneden beri tanıyan mühim bir yazarın verdiği biyografik bilgiler ve onun edebî verimleri üzerinde değerlendirmeleri ihtiva eden önemli bir yazıdır. Bu yazının altında Mustafa Reşîd hakkında gazetenin, muhtemelen Celâl Nuri'nin, yarım kısa bir notu yer alır.

Fizik ve Moral Portresi: Mustafa Reşîd, hemen herkesle iyi münasebetleri olan ve kendini sevdiren, sakin, ince ruhlu, içe dönük, sanatkâr yaradılışlı, temizliğe düşkün, şık ve biraz titiz, ama mâkul ve ahlakî bakımdan dürüst bir insan olarak anlatılır.

İzmir'de bulunduğu sırada, Mustafa Reşîd'le ilk defa görüşen ve tanışan Hâlid Ziyâ, onu hatıralarında "sarışın güzel saçlarla müzeyyen başı açık, yine sarışın sakalile siması ilk nazarda insanı meclûb eden, henüz genç denebilecek yaşta bir zat" olarak anlatır⁴⁷.

Temizliğe, yaşadığı devrin modasına ve şıklığa iptila derecesinde riayet eden bir tavır ve mizaca sahiptir. Bu yüzden Babiâlîde kendisine "çitkırıldım" lakabı

Şevket Toker, *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Eserlerinde Alafranga Tipler*, İzmir 1990.

Mahmut Babacan, *Ara Nesilde Tenkîd* (Basılmamış Doktora Tezi), İ. Ü. Sosyal Bilimler Estitüsü, İstanbul 1993.

M. Fatih Andı, *Ara Nesil Şâiri Mehmed Celâl (Hayatı-Görüşleri-Şiirleri)* (Basılmamış Doktora Tezi), İ. Ü. Sosyal Bilimler Estitüsü, İstanbul 1993.

Musa Aksoy, *El-Hac İbrahim Efendî*, (Basılmamış Doktora Tezi) İ. Ü. Sosyal Bilimler Estitüsü, İstanbul 1993.

Ayrıca, Necat Birinci, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları arasında, Nâbizâde Nâzım üzerine bir tanıtma kitabı neşretmiştir : *Nâbizâde Nâzım*, Ankara 1987.

⁴⁷ Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, C. I, İstanbul 1936, s. 162.

takılır⁴⁸. Gençlik günlerinin yaşayışına uygun olarak “gür, kumral, düzgün sakalını hiç kestir”meyen Mustafa Reşîd, “dik kolalı yakası, incecik bastonu, daima şık tavrı” ve temizlik konusunda üstüne bir toz bile konmasına tahammül edemeyen titiz mizacı ile tanınmıştır.

Onun son zamanlarını “seksenlik bir pîr-i cevânnümâ idi” diye tavsif eden İbnülemin Mahmud Kemal İnal, “yaşını almış yürümüşken çehresi, vücûdu, hareketi, kıyafeti, tuvaleti ile gençlerin de gıptasını celb” ettiğini söyleyerek; onun “ihtiyar olduğu hâlde, ihtiyar olmadan ölenlerden” olduğunu ifâde eder⁴⁹.

O, hiç sinirlenmeyen, soğukkanlı, çabuk heyecana kapılmayan, sakin bir kişi olduğu kadar, “filozof ruhu ile doğmuş, geniş yürekli, temiz bir adam” olarak bilinir. Bütün bu meziyetlerinin dışında, musikiye büyük bir merak ve her türlü sanat eserine alâka gösteren tam sanatkâr ruhlu bir adam olarak hatırlanır⁵⁰.

Hemşehrisi olan ve kendisini gençliğinden tanıyan Mehmed Şeref ise onu, “Bütün hayatında, husûsî ve resmî yaşayışında temizliğin, dürüstlüğün bir örneği” olarak hatırlar ve tavsif eder. Mehmed Şeref’e göre o, devrinde kanaatkâr, mütevazı, tekellüften, süsten uzak, temiz şık ve zarif bir şekilde giyinen ve sâdelik içinde zarafeti gösteren yakışıklı bir genç olarak tanınırdı. Mustafa Reşîd’in başka özelliklerinden de bahseden Mehmed Şeref, onun “...günün seviyesinden yükselerek, bizde muasır medeniyetin lüzûmuna inanmış, bütün köhneye, bütün geriye, kötüye hiç korkmadan savaş açmış, medenî şecaati, temiz ve mazbut ahlâkı, hele hiçbir iltifat veya kahır önünde fikrinden, inanından fedakârlık etmeyen yüksek ve metin seciyesiyle” tanındığını söyler. Bununla birlikte, Mustafa Reşîd’in “frenk biçimi” giyinişi yüzünden “tatlısu frengi” diye alaylara maruz kalarak, tenkid edildiğini de ilave eder⁵¹.

48 “Sönen Bir Edebî Varlık”, *Tan*, 16 Ekim 1936, s. 7. Ahmed İhsan Tokgöz’ün anlattıkları.

49 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *a. g. e.*, s. 1458.

50 “Sönen Bir Edebî Varlık”, *Tan*, 16 Ekim 1936, s. 7. Mazhar Kaskan, Ahmed İhsan Tokgöz’le yapılan mülakat sona ereceği sırada odaya giren, Ahmed İhsan’ın dostu Mazhar Kaskan’ın ifadeleri.

51 Mehmed Şeref, Edirne Meb’usu Mehmed Şeref [Aykut] Anlatıyor, *Tan*, 20 Ekim 1936.

Mustafa Reşîd Bey'in Memuriyeti

Mustafa Reşîd'in hayatı bütünüyle İstanbul'da geçmez. Muhtelif vesilelerle İstanbul'dan ayrılır, Anadolu'ya gider. Fakat, onun taşradaki hayatı hakkında, bazı ip uçlarının ötesinde bir şey bilinmemektedir. Kaynaklarda onun Niğde , İzmir, Rodos ve Midilli ile münasebeti olduğu yolunda bazı bilgi kırıntıları vardır. Rodos'tan Nâmık Kemâl'e Mektup yazmıştır⁵². İzmir'de bulunduğu sıralarda, itibarla karşılandığı ve hatırı sayılır bir muhite sahip olduğu anlaşılmakta ise de, İzmir'de ne kadar kaldığı ve ne iş yaptığı ile bilinmemektedir⁵³. Süleyman Nazif, Midhat Paşa'nın onu İzmir'de alıkoymaya çalıştığını haber vermektedir⁵⁴. Midhat Paşa, Aydın valisi olarak İzmir'e 27 Şaban 1297/4 Ağustos 1880 tarihinde tayin olunup, buraya Ağustos ayı sonlarına doğru geldiğine ve İzmir'de bir seneye yakın bir süre valilik yaptığına göre, Mustafa Reşîd, 1880-1881 tarihlerinde İzmir'de bulunmuş olmalıdır⁵⁵. Mustafa Reşîd'in Nâmık Kemâl'i görmek için Midilli'ye seyahatinden ve Nâmık Kemâl'in İstanbul'la haberleşmesine yardımcı oluşundan dolayı olarak bahseden Fevziye Abdullah Tansel de *Envâr-ı Zekâ* muharririnin Anadolu'daki hayatı hakkında teferruata girmez.

Onun Anadolu'da memuriyet aldığını ve bu yüzden neşretmekte olduğu ilk mecmuası **Şark**'ı, bütün haklarıyla, mecmuayı birlikte yayınladığı Reşâd'a "terk ü ferağ" ettiği hususu aynı mecmuada "ifâde-i mahsûsa" olarak dercedilmiştir⁵⁶. Niğde'de müdde-i umumî göreviyle bulunduğunu, bir yazısının girişine düştüğü bir nottan anlaşılmaktadır: "Niğde Müdde-i 'umûmîliğinde bulunduğum sıra rû'yet olunan bir cinâyet mahkemesinde şu iddi'â-nâmeyi okumuştum"⁵⁷. Mustafa Reşîd'in Niğde ve

⁵² Nâmık Kemâl'in 26.IV. 1878/23 Rebi'ü'lâhîr 1295 tarihli , Mustafa Reşîd'e yazdığı mektubunda , Onun Rodosta bulunduğu dair bilgiler verir. "... Gerek İzmir'den Gerek Rodos'tan gönderdiğin mektupları aldım..." Bak. *Nâmık Kemal'in Husûsî Mektupları* II-İstanbul ve Midilli Mektupları I-, Haz. Fevziye Abdullah Tansel,Türk Tarih Kurumu Yayınlarından II. Seri- Nu. 22^a, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969, s. 148-149.

⁵³ Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, C. I, İstanbul 1936, s. 162.

⁵⁴ Süleyman Nazif, "Mustafa Reşîd Bey'e Dâir", *Atı*, Nu 198 (16 Temmuz 1919), s. 2.

⁵⁵ Tayyib Gökbilgin, "Midhat Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, s 270. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.

⁵⁶ Reşâd, "İfâde-i mahsûsa", *Şark*, Birinci sene, Birinci cild, Yedinci cüz, (Gurre-i Cumâde'l-ûlâ) İstanbul 1298, s. 135.

⁵⁷ *Envâr-ı Zekâ*, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 13, s. 392.

Rodos macerası da İzmir ve Midilli seyahatleri gibi ayrıntılarıyla bilinmemektedir. Buna karşılık Mustafa Reşîd, Midilli'ye Namık Kemâl'in Midilli'de mecburî ikameti ve Mutasarrıflığı sırasında gitmiş olduğu da açıktır⁵⁸.

Mustafa Reşîd Bey'in ilk memuriyetinin ne olduğu açıkça bilinmese de, onun ilk defa Adliye Nezâreti'nde işe başladığı ve bir süre burada çalıştığı ifade edilmektedir. Niğde'de Müdde-i umûmî sıfatıyla vazifede bulunduğunu kaydetmesine rağmen, zamanı ve süresi hakkında bir bilgi vermemektedir. Daha sonra naklen Maarif-i Umûmiye Nâzırı Mehmed Tâhir Münif Paşa'nın yardımı ve delâleti ile Maârif-i Umûmiye Nezâreti'ne geçtiği anlaşılmaktadır⁵⁹. Bu hususta İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, "Bir müddet Adliye Nezâreti'ne devam" ettiğini, "muahharen Maârif Nezâreti'ne nakli" olunduğunu, "tedricen mektûbî kalemi müdürlüğüne, daha sonra mektubî muavinliğine ve rütbesinin de Ulâ sınıf-ı sânisine irtika" ettiğini kaydetmektedir⁶⁰.

Mustafa Reşîd Bey, 27 Mayıs 1304 tarihinde Maarif Nâzırı Mehmed Tâhir Münif Paşa'nın teveccühü ile Maarif-i Umûmiye Nezâreti mektûbî kalemi mûmeyyizliğine saniye rütbesiyle tayin edilmiş ve burada uzun yıllar çalışmıştır⁶¹. Daha sonra sırasıyla, 1312 senesinde mûmeyyiz-i evvel olmuş⁶², 10 Receb 1314 tarihinde mütemayiz rütbesine yükselmiştir⁶³. 26. 2. 1318 Tarihinde terfi ederek, ulâ sânisine rütbesine yükselmiştir⁶⁴. Bir yıl sonra da Maarif-i Umûmiye Nezâreti

⁵⁸ Namık Kemâl', Midilli'de ikamete mecbur edildiği için 19 Temmuz 1877 tarihinde Midilli'ye gider. 18 Aralık 1879'da adanın mutasarrıflığına tayin olunur. Nâmık Kemâl'in Midilli Mutasarrıflığı 15 Ekim 1884 tarihinde, şâirin Rodos adasına tayini ile son bulur. Bak. Ömer Faruk Akün, "Nâmık Kemâl", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, s. 64. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.

⁵⁹ Süleyman Nazif, a. g. y.

⁶⁰ İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, a. g. e., s. 1457

⁶¹ *Salnâme-i Devlet-i 'Aliyye-i Osmâniye 1309*, Matbaa-i 'Âmire, Dersa'âdet, 1309, s. 368-369.

⁶² *Salnâme-i Devlet-i 'Aliyye-i Osmâniye 1312*, Matbaa-i 'Âmire, Dersa'âdet, 1312, s. 4222.

⁶³ *Salnâme-i Devlet-i 'Aliyye-i Osmâniye 1314*, Âlem Matbaası, İstanbul 1315, s. 282.

⁶⁴ *Salnâme-i Devlet-i 'Aliyye-i Osmâniye (1319 sene-i hicriyesine mahsus)*, Malumât Tahir Bey Matbaası, Daru'l Hilafeti'l 'Aliyye, 1318, s. 374.

mektûbî kalemi müdürü olur ve üçüncü derece Mecidî nişanıyla taltif edilir⁶⁵. 1326 Hicri senesinde Mektupçu muavini⁶⁶ 1328 mâlî yılında da Kalem-i mahsus müdürlüğüne getirilir⁶⁷. Burada ne kadar çalıştığı belli değildir. Fakat, ölümü üzerine çıkan haberlerde "mülkiye mütekaidi" olduğundan bahsedilmektedir⁶⁸.

Çevresi, Dostları: Bunlara ilaveten, Mustafa Reşîd Bey'in hayatını aydınlatma konusunda, eserlerinin dışında kendisinden gelen doğrudan vesikalara sahip değiliz. Fikir, sanat ve basın dünyasının önde gelen birçok ismiyle yakın ve canlı münasebete bulunduğu anlaşılan Mustafa Reşîd'in bu kişilerle münasebetlerinin gözden geçirilmesiyle hayatına ışık tutma yoluna gidilecektir. Bu cümleden olmak üzere, Nâmık Kemâl, Beşir Fuad, Abdülhak Hâmid, Recâizâde Mahmut Ekrem, Kâzım Paşa Nabizâde Nazım, Hâlid Ziyâ, Muallim Nâci, Samipaşazâde Sezaî, Fazlı Necip, Mehmed Zîver, Celâl Nûrî, Ali Kemâl, Ahmed Rasim, Süleyman Nazif, Ahmed İhsan (Tokgöz), gibi; yazar, şâir, yayıncı ve fikir adamlarının ona yazdığı mektup, takriz, değerlendirme ve benzeri malzameye dayalı münasebete göz atılacaktır. Aralarındaki alâkanın yakınlığı ve sıcaklığı dolayısıyla, ilk olarak vatan şâiri Nâmık Kemâl ile Mustafa Reşîd arasındaki münasebetlerin seyrine göz atmak uygun olacaktır.

Nâmık Kemâl'le münasebeti: Edebiyat dünyası, Mustafa Reşîd ile Nâmık Kemâl arasındaki münasebetin nasıl, ne zaman, hangi sebep ve şartlar altında başladığını gösterecek vesikalara şimdilik sahip değilse de, bu münasebetin seyri hakkında aydınlatıcı bilgiler veren bazı vesikalar tek taraflı da olsa günümüze ulaşmıştır. Bunlar, Nâmık Kemâl'in muhtelif dostlarına, bu arada Mustafa Reşîd'e de yazmış olduğu değişik tarihli mektuplardır. Bunların dışında sırası geldikçe zikredilecek başka vesikalar da vardır.

⁶⁵ Salnâme-i Devlet-i 'Aliyye-i Osmâniye (1321 sene-i hicriyesine mahsus), Âlem Matbaası, İstanbul 1319, s. 418-419.

⁶⁶ Salnâme-i Devlet-i 'Aliyye-i Osmâniye (1326 H), Matbaa-i Ahmed İhsan, 1322, Dersa'âdet, 1322, s. 526.

⁶⁷ Salnâme-i Devlet-i 'Aliyye-i Osmâniye (1326 Sene-i Mâliyesi), Selanik Matbaa-sı, Dersa'âdet, 1328.

⁶⁸ "Şüpheli Bir Ölüm" , Kurun, 7 Eylül 1936, s. 4, s. 4.

Mustafa Reşîd'in edebiyat dünyasında yakın olduğu ediplerden biri de Nâmık Kemâl'dir. İkisi arasındaki bu yakınlık, Mustafa Reşîd'in İstanbul'a geldiği sıralarda, Nâmık Kemâl'den, edebiyat konusunda ders almasıyla başlamış ve devam etmiştir. Nâmık Kemâl'in, Mustafa Reşîd'e yazdığı mektuplarla , damadı Menemenli Rif'at Bey'e yazdığı ve Mustafa Reşîd'den bahsettiği mektubu, Mustafa Reşîd'in hayatının bazı noktalarına ışık tutması bakımından önemli vesikalardır. Aralarındaki münasebet, bir hoca talebe münasebetinden ziyade, bir ağabey kardeş havasını taşır. Mustafa Reşîd, Nâmık Kemâl'den sâdece dil ve edebiyat konularında değil, iş bulma ve memuriyete tayin konusunda da yardım ve yakınlık ister ve görür. Bu duruma, Nâmık Kemâl'in mektupları kadar Süleyman Nazif de şehâdet etmektedir⁶⁹.

Nâmık Kemâl'in yazdığı mektuplardan Mustafa Reşîd'e gösterdiği teveccüh ve yakınlık açıktır. Nâmık Kemal, onun neşrettiği *Envâr-ı Zekâ* dergisini de beğenir ve derginin çıkışına kızan Menemenlizâde Mehmet Tâhir'e "Reşîd-i Edirnevî"ye kızmamasını; çünkü, onun "pek âlâ bir mecmua çıkarmış" olduğunu söyler⁷⁰. Mustafa Reşîd, Nâmık Kemâl'in

"Sâki yetişir uyan aman gel"

mısrayıyla başlayan meşhur şarkısını değiştirerek veya müsveddeden tashih ederek çıkardığı *Şark*⁷¹ mecmuasında neşreder. Kemal bu duruma hiddetlenir ve bu durumdan Ebüzziya Tevfik'e şikâyet eder⁷².

Nâmık Kemâl'in Mustafa Reşîd'e yazdığı mektupların günümüze ulaşanlarının hepsi de Midilli'den yazılmıştır. Mustafa Reşîd'e Nâmık Kemâl'den gelen, bildiğimiz ilk mektup 16 Kasım 1877 tarihini taşımaktadır. Mustafa Reşîd, o zaman on altı yaşında bir delikanlıdır. Mektuptan anlaşıldığına göre Nâmık Kemâl'den sıfat

⁶⁹ Süleyman Nazif, "Mustafa Reşîd Bey'e Dâir", *Atı*, Nu 198 (16 Temmuz 1919), s. 2.

⁷⁰ Nâmık Kemâl, "Menemenli Rif'at Bey'e (mektup)", *Nâmık Kemâl'in Mektupları C. IV*, Haz. Fevziye Abdullah Tansel, Ankara 1986, s. 200. (760 no.lu mektup)

⁷¹ *Şark*, , C.1, nr. 5, s. 3. (1297).

⁷² *Mecmua-i Ebüzziya*, C. II, Nu: 16, Fi Gurre-i Cumâdâ 1., 1298/ 1 Nisan 1881, s. 481 v.d. Keza, bk. Nâmık Kemâl, "Ebüzziya Tevfik'e (mektup)", *Nâmık Kemâl'in Mektupları C. III*, s. 72-73.

tamlamaları hakkında bilgi istemektedir. “Evlâd” hitâbı ile başlayan mektupta Nâmık Kemâl, mektubuna sâdece zilkrı’de kaydını koymakla yetindiği için Mustafa Reşîd’le istihza etmektedir. Nâmık Kemâl’in bu mektuptaki dalgınlığı ve verdiği bilgilerin yanlışlığı dikkati çekmiş ve “garip” karşılanmıştır. Mektup, “Darılmazsın ya!.. Ben adamı ara sıra böyle azarlarım” cümlesiyle son bulur. Mustafa Reşîd bu mektubu, *Bedâyi’ü’l-İnşâ* adlı antolojisinde neşretmiştir⁷³.

İkinci mektup ise 2 Aralık 1877 tarihlidir. Nâmık Kemâl’in 16 Kasım 1877 tarihli mektubunda verdiği sıfat tamlamaları hakkındaki izahlara şaşırın Mustafa Reşîd, tekrar aynı şeyleri sormuş olacak ki, Nâmık Kemâl fikrinde ısrar ediyor. Ayrıca, Nâmık Kemâl’in, dalgınlığı yüzünden sorması üzerine Mustafa Reşîd’in *Ta’kib*’in müsveddesini kopya etmek için Nâmık Kemâl’den aldığını; fakat, Nâmık Kemâl’in Mustafa Reşîd’i eseri bir gecede kopya etmek zorunda bıraktığını öğreniyoruz. Mektubu, Mustafa Reşîd *Bedâyi’ü’l-İnşâ* 'da neşretmiştir⁷⁴.

26 Nisan 1878 Tarihli mektupta Nâmık Kemâl’den çok Mustafa Reşîd’in hayatını aydınlatan bilgiler yer almaktadır. Bu mektupta Nâmık Kemâl, Mustafa Reşîd’e “Ağabey” diye hitap eder eder. Mustafa Reşîd’in “gerek İzmir’den gerekse Rodos’tan gönderdiği mektupları” aldığını kaydeder ve “Sen âdetâ adan olmağa isti’dad gösteriyorsun; âferin Reşîdcik...” diye iltifat eder. Mektuptan Mustafa Reşîd’in, Nâmık Kemâl’in yanında bulunabilmek için Midilli tahrirat müdürlüğüne tayinini istediği anlaşılıyor. Mustafa Reşîd’in böyle bir kanatkârlık göstermesi üzerine, istediği iş olmazsa bile Midilli’ye gelip kendi yanında kalabileceğini ifâde ile, herhangi bir memuriyete tayin olmadan da Mustafa Reşîd’i misafir edebileceğini ihsas etmektedir. Mustafa Reşîd ile birlikte kitap yazıp para kazanma ihtimaline de işaret eden Nâmık Kemâl, bu mektubuyla Mustafa Reşîd’in uykuyu çok seven ve çok uyuyan bir insan olduğunu da haber vermektedir. O, Mustafa Reşîd’in uykusunu “senin azametli, kudretli uyku hazretleri” şeklinde tavsif etmekte ve uykunun kendi mizacına

⁷³ Mustafa Reşîd, *Bedâyi’ü’l-İnşâ*, Kısım-ı evvel, cüz 1, İstanbul 1303/1886, s. 18.

⁷⁴ Mustafa Reşîd, a. g. e., s. 20.

uymadığını belirtmektedir. Bununla beraber, Mustafa Reşîd Midilli'ye gelirse ona bir nazlı oda tahsis ederek uykusuna karışmayacağını, eğer karışırsa ayda bir kere karışacağını söyler. "O hâlde de, ya sen uykusuz kalırsın, ya kavga ederiz; yine uyursun ve'sselâm.." diye mektubu bitirir. Gene bu mektupta Mustafa Reşîd'in dedesinin adı ve meşguliyeti yer alıyor. Nâmık Kemâl'in "Bizim ev burada; Şeyh Süleyman Efendi'nin tekyesine iner gibi gelir inersin. O büyük baban ise, ben de büyük kardeşim" şeklindeki ifâdesinden, Mustafa Reşîd'in dedesi Şeyh Süleyman Efendi'nin de tekye sahibi bir mutasavvıf olduğu olduğunu öğreniyoruz⁷⁵.

Nâmık Kemâl'in Menemenli Rif'at Bey'e yazdığı 5 Eylül 1878 Tarihli mektubu, Mustafa Reşîd hakkında bazı bilgiler ihtiva etmektedir. Mustafa Reşîd'in daha önceleri istediği Midilli Tahrîrât Müdürlüğü işi gerçekleşmemiş olmalıdır. Çünkü bu mektuptan Mustafa Reşîd'in bir mektupla Nâmık Kemâl'den "mektupçuluğa" tayini için yardım ve tavassut istediği anlaşılıyor. Nâmık Kemâl, damadı Menemenli Rif'at Bey'e bu mesleden bahsediyor ve Mustafa Reşîd'e konu ile ilgili bir cevap yazdığını kaydediyor. Bu Tarihten evvel Mustafa Reşîd'e yazılan son mektup 26 Nisan 1878 tarihli olduğuna göre, kuvvetle muhtemeldir ki, aralarında başka yazışmalar da olmuş ama, bunlar günümüze ulaşmamıştır. Çünkü, Nâmık Kemâl'in "cevabını yazdım" dediği Mustafa Reşîd'e bundan sonra 19 Eylül 1878'de yazdığı bir mektup vardır⁷⁶.

Gene bu mektupta, Nâmık Kemâl, Mustafa Reşîd'in "Biraz yüksekten uçtuğunu" ve tayin olunmak istediği "mektupçuluğu def'aten uyduramayacağı" fikrinde olmasına rağmen, ona yardım için elinden geleni de ardına koymaz.

Nâmık Kemâl, Mustafa Reşîd'in iş husûsundaki arzusu üzerine Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Valisi ve o sırada Hâriciye Nezareti müsteşarı olan Sava Paşa'ya yazmış olduğu mektubun cevabını beklediği için Mustafa Reşîd'in "beklediği iltimasnâmeleri"

⁷⁵ Nâmık Kemâl "Edirneli Mustafa Reşîd'e (Mektup)", *Nâmık Kemal'in Husûsî Mektupları* II, Haz. Fevziye Abdullah Tansel, s. 148.

⁷⁶ Bu durum, Nâmık Kemâl'in Mustafa Reşîd'e yazdığı mektupların tamamının günümüze gelmediğini gösterdiği gibi, Nâmık Kemâl'in Mustafa Reşîd'e kaç mektup yazdığı husûsu da meçhûlümüzdür.

gönderememiştir. Dâhiliye Nâzırı Said Paşa ile olan yakınlığı da tavassut isteyecek derecede olmadığını ifade eder. Bir başka çıkış yolu olarak Mustafa Reşîd'in Recâî-zâde Mahmud Ekrem ile tanıştırılmasını tavsiye etmekle beraber, Recâî-zâde'nin de istenen memuriyete temin edeceği ümidinde değildir. Nâmık Kemâl, Menemenli Rif'at Bey'in Mustafa Reşîd'e taşraya gitmesi yolunda tavsiyede bulunmasını müsbet karşıladığı gibi, Mustafa Reşîd'in "İstanbul'da açılığa tahammül ederek ikbâl-i istikbâle intizâr edip durmasının" mânâsızlığa işaret etmektedir. Bu ifâde, Mustafa Reşîd'in İstanbul'da durumunun pek parlak olmadığını ve geçim darlığı çektiğini göstermektedir⁷⁷.

Nâmık Kemâl'in Mustafa Reşîd'e yazdığı eldeki son mektup 19 Eylül 1878 tarihini taşır. Bu mektup, Mustafa Reşîd'in Nâmık Kemâl'e 20 Ramazan 1295 tarihli mektubuna cevaptır. Mektubun girişinde önceki mektuplarda söz konusu edilen tayin ve tavassut meselesi üzerinde durulmaktadır. Bir başka nokta ise Mustafa Reşîd'in Nâmık Kemâl'e Kıbrıs'tan gönderdiği bir mektup ve şarkıdan bahsedilmesidir. Fakat bu husus Mustafa Reşîd'in gerçekten Kıbrıs'ta bulunup bulunmadığını açıklamaya yetmez. Çünkü, Nâmık Kemâl İstanbul ile yazışmalarını, bazan, Kıbrıs'ta Magosa'da bulunan ve 1879 Şubatından evvel orada vefat eden Münib Bey vasıtasıyla yürütmekte⁷⁸. olduğu için, mektubun bu yolla gönderildiği ihtimali de söz konusudur. Öte yandan mektupta, Mustafa Reşîd'in şarkıyı yayınladığı hem de Kıbrıs'ta yayınladığı mânâsına alınabilecek ibareler var. Netice itibariyle, Nâmık Kemâl Mustafa Reşîd'in gönderdiği şarkıyı beğenmemiş ve şarkıyı kendi görüşleri açısından tenkid etmiştir. Bu parça bir tenkid örneği olarak dikkat çekicidir⁷⁹. Nâmık Kemâl,

⁷⁷ Nâmık Kemâl, "Menemenli Rif'at Bey'e (mektup)", *Nâmık Kemâl'in Mektupları* C. II, Haz. Fevziye Abdullah Tansel, Ankara 1969, s. 239 (334 no.lu mektup)

⁷⁸ Fevziye Abdullah Tansel (Haz.), *Nâmık Kemâl'in Mektupları* C. II, Ankara 1969, s. 359'daki CCXC numaralı not ve 390 numaralı Recâî-zâde Mahmud Ekrem'e yazılan 2 Şubat 1879 tarihli mektubun girişi.

⁷⁹ Fevziye Abdullah Tansel (Haz.), *Nâmık Kemâl'in Mektupları* C. II, Ankara 1969, s. 277-278.

"Şarkıyı tekrar göndermişsin. Fenâ.. Hususiyle benim nâmıma da neşretmişsin. Bereket versin Kıbrıs'te şiirden anlar adam yok.. Münib orada bulunmuş olsa idi başını gelecekleri görürdün. Şarkı'yı fenâ dedik a.. Sebebini söyleyeyim: Birinci bendin birinci ve ikinci mısra'ları yıllık meâllerin tekrarından ibâret.. Üçüncüsü olan, *Alemin mâhiyyeti çünki hayâl* mısra'ı bütün bütün mânâsız; çünki alemin mâhiyyeti hayâl değil, hakikattir;

Reşîd'in bu şarkısı hakkındaki düşüncelerini Menemenli Rif'at Bey'e yazdığı aynı tarihli mektubunda da zikretmektedir. Bu mektubun sonunda ifadesi muğlak olan şu ibare yer alır: "Reşîd sakallandı; hâlâ kuyruğundan ayrılmıyorsun, ayrılmamak değil bildiğim adamı bana tavsiye edecek kadar açıktan sersemlik ediyorsun"⁸⁰.

Mithat Cemal Kuntay, "müntahabat sahibi ve şarkılar şâiri olarak tavsif ettiği Mustafa Reşîd'i Nâmîk Kemâl'in çok sevdiğini, kendisi kızıp azarladığı hâlde başkalarına karşı, meselâ damadı Menemenlizâde Mehmed Tâhir'e ve Zeynelabidin Reşîd'e karşı müdafaa ettiğini yazar.⁸¹

Hakikaten Nâmîk Kemâl, bilemediğimiz bir sebepten dolayı Mustafa Reşîd'e kızan Zeynelabidin Reşîd'e karşı, Mustafa Reşîd'i "A kardeş bîçâre Reşîd'den ne istersin ? Sakate-i hân-ı üdebâ ile yalnız o mu taayyüş ediyor ? Bir safdil çocuk. Me'mûl ederim ki terbiyesi de kabildir" şeklinde müdafaa eder⁸². *Taktaka*'da Zeynelabidin Reşîd, Mustafa Reşîd'i gücendirmemek için mektubun bu noktasını açık bırakarak neşretmiştir⁸³.

Fevziye Abdullah Tansel, Mustafa Reşîd'in İstanbul dışına, Midilli adasına sık sık seyahat ederek Nâmîk Kemâl'i ziyaret ettiğini ve onun İstanbul'la mektuplaşmasına aracılık edenlerin arasında bulunduğunu kaydeder⁸⁴.

meşhûdâtımızı Allah yaratmış, bize kendi hayâlimiz yaratıp durmuyor.. Nekarâtın birinci mısra'ında igtirâr'ın ikinci elifi okunur ise, vezin bozuluyor; okunmaz ise, kelimenin mânâsı kalmıyor. *Igtirer* kelimesinde mânâ olmadığı mâlum ya.. Arabî kelimelerin vasatına tesâdüf eden elifler meddir; bizim türkçe kelimelerin elifleri gibi hareke değil.. Anlaşıldı mı? İkinci bendin birinci mısra'ında *dehr*'in *hâ*'sına kesre vermişsin, halbuki kelime hem *hâ* hem *râ* sâkindir. Sâkin harfe hareke vermek zarûret-i vezn için de câiz olmaz. O cihetle mısra'da hem vezin yok, hem kafiye.. Üçüncü bendin üçüncü mısra'ındaki *şan* kelimesi mânâsız. İnsana kanlı kefen zînet olabilir, şan olamaz. Resme muntazırım.." Kemâl.

⁸⁰ Fevziye Abdullah Tansel (Haz.), *Nâmîk Kemâl'in Mektupları* C. II, Ankara 1969, s. 285.

⁸¹ Mithat Cemal Kuntay, *Nâmîk Kemâl -Devrinin Olayları ve İnsanları Arasında-*, C.II. Kısım I, Milli Eğitim Basımevi, İst.1949, s. 326. F. A. Tansel bu mektubu yayınlamıştır, ama, mektupta Mustafa Reşîd'in adı geçmez. Bak. , *Nâmîk Kemâl'in Mektupları* C. I , s. 49,

⁸² (Zeynelabidin Reşîd), *Taktaka*, Vilayet Matbaası, Halep, 1327, s. 73.

⁸³ (Zeynelabidin Reşîd), *a. g. e.*

⁸⁴ Fevziye Abdullah Tansel, (Haz.), *Nâmîk Kemâl'in Husûsî Mektupları* C. II, Ankara 1969, s. XIII.

Recâizâde Mahmut Ekrem'le münasebeti: Mustafa Reşid'e ve eserlerine ilgi gösterenlerin arasında Recâizâde Mahmut Ekrem de yer alır. Aralarındaki yakınlık oldukça ileridir ve Ekrem, titizliğine, insanlardan kaçan bir mizaca sahip olmasına rağmen Mustafa Reşid'e bir küçük kardeş muamelesi yaparak kapısını ona açık tutar. Süleyman Nazif'in yazdığına göre "biraz titiz, az merdümgiriz olan üstâd Ekrem, 'edîb-i şehîr'i dâ'ire-i husûsiyesine dâimâ bir küçük birâder gibi kabûl eder"⁸⁵.

Ekrem, Mustafa Reşid'in eserinden bir mensur şiiri **Ta'îm-i Edebiyât** adlı meşhur kitabında "isti'are-i temsîliye"ye örnek göstermiştir. **Ta'îm-i Edebiyât** 'ta Mustafa Reşid'in bu parçası şöyle takdim edilmiştir:

"Gaddar avcının hedef-i ateşi olmamak için cây-ı giriz arayan bir kuşla hasb-ihâli mutazammın olan fikarât-ı âtiye nev'-i beşerin dahi bir sayyâd-ı bîdâd tarafından dâima tâkib olunarak hâlbuki bunun elinden ferd-i vâhidin halâs olmasına imkân mutasavver olmadığı isti'are-i temsiliye tarikiyle pek tabî'î, pek vâzih sûrette tasvir edilmiştir"⁸⁶.

Devrinde "üstad-ı müşkülpesend" olarak tanınan Recâizâde Mahmut Ekrem'in bu tavrı Mustafa Reşid'e büyük iltifat olup, Mustafa Reşid'in yaşadığı devirde değerlendirilişinin bir göstergesidir. Ekrem, bununla da kalmamış, **Bir Çiçek Demeti** ve **Gözyaşları** için de birer takriz kaleme almıştır. Daha sonra bu takrizlerini, **Takrizât** adlı küçük kitabına alarak diğer takrizleriyle birlikte neşretmiştir⁸⁷.

"Mîr-i hünerver" diye hitap ettiği Mustafa Reşid'e, **Bir Çiçek Demeti** için kaleme aldığı takrizinde şunları yazar:

"Çiçek Demeti'nizin müsveddedâtını vermiştiniz ben de memnûniyet ve takdîr ile okudum. Hadâ'ik-ı efkâr-ı şâ'irânedan berçide

⁸⁵ Süleyman Nazif, "Mustafa Reşid Bey'e Dâir", **Âti**, Nu 198 (16 Temmuz 1919), s. 2.

⁸⁶ Ekrem (Recâizâde), **Ta'îm-i Edebiyât**, Mihran Matbaası, İstanbul 1299, s. 233-234.

⁸⁷ Recâizâde Mahmud Ekrem, "Bir Çiçek Demeti İçin", **Takrizât**, Âlem Matbaası, İstanbul 1314, s. 18.

olan o şükûfe deste-i letâ'îfi kim beğenmez?.. Meğer ki nazarları temâşâyı ezhâr-ı bahârîden nâ-mahzûz kalan ba'zı huşk-tab'ân ola !

Mülhemi feyz-i tabî'at, musavviri hüsni tabî'at olduğu enzâra hafî olamayan o mecmû'a-i nefâyise ve diğer bir tevcih ile o nev-i defter-i elhân-ı beliğâneye hased değil gıpta olunmalıdır. Nazar-ı müşkül-pesendâna hiçbir yerinde san'at göremez. Fakat bütün sanayi'!.. Fikr-i nâdire-cûyâne hiç bir yerinde hâriku'l-âde bir şey bulamaz. Fakat bütün bedâyi' !..

Hükm-i bi-araf-ânelerini huzûr-ı vicdânlarında olsun i'tada serbest olacaklarını ümîd ettiğimiz erbâb-ı temyîz ü 'irfân i'tirâf buyururlar ki cihân-ı hikmet ve edebîn bu taraflarda dahi ba'zı âsârî nümâyân olmağa başlayan terakkiyât-ı hayret-fermâsiyle münâsebetini ihtâr ve o münâsebetle kesb-i imtiyâz ve i'tibâr edecek âsâr-ı edebiye bizde nâdir olarak zuhûra geliyor.

.....Hüsni tasviri ve tabî'at-i üslûbu ile emsâline fâ'ik olan bu eseriniz dahi umarım ki o nevâdire lâhik olur.

.....Eserinizin bir meziyeti dahi hanımlar için yazılmış olmasıdır. O melâ'îke-i zemînin o sâf zekiyesine müte'allik bir te'lîfi kendilerine bir deste çiçek sûretinde takdîm etmek fikr-i edîb-âne veşâ'ir-ânesini mingayr-i haddîn ziyâdesiyle şâyân-ı pesend buldum. Lâkin o sâf meziyyât-ı nisâ nâ-kabil-i takdîr ü ihsâdır.

..... Lâkin kadınları şimdilik teşvîk hüneverân-ı erbâb-ı kaleme 'âiddir. Sizin bu vazifeyi takdîr ettiğinize de eseriniz şâhiddir. Onun için muvaffakiyetinizi tebrîk ve eserinizi takdîr ederim".⁸⁸

Mustafa Reşîd, **Gözyaşları** adlı eserini yayınlamadan önce, müsveddelerini Recâizâde'ye göndererek, eserine bir takriz yazmasını ve eğer lüzum görürse tashih etmesini ister. Recâizâde, takrizine "Efendim" hitâbıyla başlar ve "Gözyaşları unvanlı eserinizin müsveddedâtını lütfen göndermişsiniz.. okudum. İşte iade ediyorum" der. Eserin tertip ve tahriri hususundaki düşüncüyü pek güzel bulduğunu söyleyen Recâizâde, takriz isteğini de yerinde bulur ve mâkul karşılar. Fakat, Tashih dediğiniz şey elimden gelmez" diyerek, Mustafa Reşîd'in bu yoldaki isteğine karşı çıkar. Gözyaşı hakkındaki düşüncelerini, romantik bir tavırla dile getirir ve bu yolda sermayesinin çokluğundan bahisle "Böyle bir eseri ben çıkarmalıydım, buna siz

⁸⁸ Recâ'î-zâde M. Ekrem, "Takriz-"Envâr-ı Zekâ muharriri" Mustafa Reşîd Bey'e", *Bir Çiçek Demeti*, Kostantiniyye 1303, ss. 3-7.

muvaffak oldunuz” der. Mustafa Reşîd’in eseri pek güzel yazdığını, “ihtişâm-ı elfâz.. azamet-i efkâr merakına düşmediği zamanlarda üslûbunun pek lâtif” olduğunu, eserde beğendiği taraflar olarak ifade eder.

Eseri genel çizgileriyle beğenmesine rağmen, beğenmediği taraflar da vardır ve bunları açıkça ifade eder: Beğenilmeyen hususların başında eserin hacmi meselesi gelir. Recâizâde, **Gözyaşlar**’nı hacimce oldukça küçük bulur, çünkü Mustafa Reşîd’in ele aldığı mevzu ismiyle müsemma göz yaşlarıdır ve gözü yaşlı şair Recâizâde için geniş şekilde işlenebilecek bir şiir veye nesir konusudur. O, üç bölümden oluşan **Gözyaşlar**’nın her bölümünün eserin bütünü kadar işlenebileceğine kanidir ve hacim konusundaki düşüncelerini “Evvlâ eser pek küçük olmuş. Niçin biraz daha büyütmediniz? Beyân ettiğiniz üç vak’adan her birini -isteseydiniz okuyanları bıktırmamak şartıyla- tek mil risâle kadar tevsi’ edebilirdiniz.Çünkü kabiliyeti var..” şeklinde açıklan ve eserin bu tarafını açıkça tenkid eder.

İkinci olarak, Mustafa Reşîd’in, Beşir Fuad’ın tesiriyle esere yazdığı ve fizyolojiden basettiği mukaddimeyi büsbütün mânâsız bulur. Adetâ, eserin kendisinden ziyâde mukaddimesine karşı çıkar ve tarzlerini bu mukaddemeye yöneltir: “ben o mukaddeme-i mutessallifâne-i fen-perdâzânededen bir şey anlamadım. ma’sûmâne bir lisân... sâde-dilâne bir beyân ile nakl-imâcerâ-yı sirişk eden öyle ufacık bir risâlenin başında bir takım ıstilahât-ı garibe ve ta’birât-ı nâşinide ile imlâ olunmuş o koca dibâce-i hâce--i ‘arrâcenin ne işi `var?” diye sorar. “Şi’iri fenlendirmek veyahut fenne şi’ir katmak lazımdır fikri nev-zuhûruna bir taraftar-ı zi-iktidar olduğunuz anlamak; veyahut, fizyoloji bilinmedikçe göz yaşından bahsolunmayacağı iddi’âsıyla meydana çıkabilecek mu’teriz mütefenninlere bir cemile ibrâz etmek için mi builtizâm-ı mâlâyelzeme düştünüz?” şeklinde devam eder.

Recâizâde, edebiyatta gerektiğinde fennî meselelerden de söz edilebileceğini, buna itiraz edilemeyeceğini söyler; ama, bunun şartları vardır. Bu şartlar “izhâr-ı fazilet ve hazâkat.. arz-ı dâniş ü hikmet gibi sırf hod-endîşâne tekellüflerden beri olarak bir müddea-yı vâcibü’l-ısbâtı teyîd.. bir fikr-i lâzımü’t-tenvîri izah gibi bir

fâide-i ciddiye hizmet etmekle tahakkuk eder". Bu yüzden de eserin mukaddimesindeki fizyoloji ile ilgili hususları iktibas ederek, bu fıkralardan "kimlerin ne yolda istifâde edeceklerini bileme"diğini ifade eder. Göz yaşı hakkında fennî tedkiklere girişmekle, "gözyaşını erbâb-ı bükaya durgunluk irâs edecek surette izam ettikçe eden mukaddimenin sonunda" yer alan "Göz yaşı kadar küçük göz yaşı gibi rikkatengîz olan bu risâlenin mütalaâsı bâ'is-i kelâl olmaz sanırım" ibâresini *li'küllî makalîn makam*⁸⁹ şeklindeki belâgat kaidesine muhalif bulur. Bu durumu, edebî sanatlardan terfîd sanatına yeni bir örnek olarak değerlendirerek, gücenmeyeceğinizi bilsem neticeye gülmek mi ağlamak mı lazım geldiğini bilemem derdim şeklinde görüş belirtir.

Recâizâde, Mustafa Reşîd'e , ben sizin yerinizde olsaydım, göz yaşı dediğimiz o mübarek suyun, karanlıkta âb-ı hayat arar gibi, kaynağını araştıracağıma sadece "tasvir-i cereyânıyla" , akışını tasvirle "iktifa ederdim" der. Yazdıklarından dolayı da "Zât-ı âlînizi erbâb-ı kalem içinde hasîse-i zevk-i selîm ve meziyet-i irfân ile temeyyüz etmiş hakayık perverân-ı edebden bilmeseydim mütala'ât-ı mesrûdeyi öyle serbestâne yazmazdım" diyerek Mustafa Reşîd'in gönlünü alır. Onun edebiyatımızı eserleriyle süsleyen gençlerimizden biri olduğunu söyler ve faydalı eserler neşri yolunda adımlarına devam etmesini tavsiye ederek sözlerini bağlar⁹⁰.

Mustafa Reşîd de Recâizâde Mahmut Ekrem'in bu ilgisine çok değer vermiş ve hoşnutluğunu değişik vesilelerle hatırlamış ve hatırlatmıştır.

Beşir Fuad'la münasebeti: Mustafa Reşîd ile Beşir Fuad'ın aralarında oldukça sıcak ve yakın bir münasebet vardır. Bu yakınlığın nereden kaynaklandığı ve nasıl başladığı hakkında bugün için sağlam bir bilgiden mahrumuz. Fakat bu iki yazar arasındaki yakınlık derecesini gösteren malzeme yeterli ve oldukça da ikna edicidir. Prof. Dr. Orhan Okay, Mustafa Reşîd'in, Beşir Fuad'ın son günlerine kadar aziz dostu "

⁸⁹ Her sözün yeri vardır.

⁹⁰ M(ahmud) Ekrem, "Muharrir-i şehîr Mustafa Reşîd Beyefendi'ye", *Gözyaşları*, s. 1. (Mukaddime); Recâizâde Mahmud Ekrem, "Gözyaşları İçin", *Takrîzât*, s. 22.

olduğunu kaydeder⁹¹. Beşir Fuad da, Mustafa Reşid Bey'i bir yazar olarak takdir eder ve beğenir. Fakat bu takdir ve beğeniş Mustafa Reşid'in edip tarafına değil, kullandığı türkçenin sadeliğine yöneliktir⁹². Bu yüzden Mustafa Reşid'in **Göz Yaşları** adlı eseri için bir takriz yazarak takdirlerini belirtir⁹³. Beşir Fuad, bu takrizinde **Göz Yaşları**'nı "selâset-i ifâdesi letâfet-i beyânı gıpta-bahş olan" bir eser olarak değerlendirir. Mustafa Reşid'in edebî kudretinin okuyucu tarafından zaten bilindiğini, üstelik bu yolda eâzım-ı üdebânın eseri hakkında yazmış oldukları takrizlerle, Envâr-ı Zekâ muharririni tanıtmayı tekeffül ettiklerine işaretle, onun hakkında yazılan ve söylenenlere atıfta bulunur. Beşir Fuad, edebî meselelerde düşünceleri hüccet tutulan büyük ediblerin hüsn-i şahadetine mazhar olan bir kalem sahibine diyecek pek fazla bir şeyi olmadığını söyler⁹⁴. Onun bu cümleyle kastedtiği mânâ bulanıktır ve Mustafa Reşid hakkındaki kanatinin müsbet mi menfi mi olduğu açık değildir.

Fakat Beşir Fuad, "edîb-i selâsetperver" diye hitap ettiği Mustafa Reşid'i sade ve açık yazışı yüzünden takdir eder ve onun Türkçeye "sadelik içinde bir letâfet" verdiğini yazar⁹⁵.

Beşir Fuad, bir çok yazısını Mustafa Reşid'in neşretmekte olduğu Envâr-ı Zekâ mecmuasında yayınladığı gibi kendisine vaki Ceride-i Havadis gazetesi başmuharrirliğini, bazı edebiyatçıların yanında Mustafa Reşid'in de vaadlerine güvenerek kabul eder⁹⁶. Prof. Dr. Orhan Okay, Beşir Fuad'ın Ceride-i Havadis'te, arkadaşları arasında özellikle Mustafa Reşid'in büyük yardımlarını gördüğünü Beşir Fuad'ın ifâdelerine dayanarak kaydeder⁹⁷. Mustafa Reşid, Beşir Fuad'ın hastalığı sırasında, ona çok yardımcı olur. Eski kalem arkadaşının makalelerini ya bizzat

⁹¹ Orhan Okay, *Beşir Fuad: İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti*, İstanbul 1969, s. 113.

⁹² Orhan Okay, Beşir Fuad'ın Mustafa Reşid'i bir edebiyatçı olarak takdir edeceği düşüncesini taşımaz. Bak. Orhan Okay, *a.g.e.*, s. 128.

⁹³ Beşir Fuad, "Takriz", *Göz Yaşları*, Mustafa Reşid, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1304 (1886-87), s. 18-25.

⁹⁴ Beşir Fuad, *a. g. e.*.

⁹⁵ Beşir Fuad, "Başmakale", *Ceride-i Havadis*, 3 Kanun-ı evvel 1884-5864.

⁹⁶ Beşir Fuad, "İfâde-i mahsûsa", *Ceride-i Havadis*, nr. 5851 (19 Teşrin-i sâni 1884).

⁹⁷ Orhan Okay, *a.g.e.*, s. 53.

kaleme alır veya Beşir Fuad'ın yatağı başında ağzından dikte etmek suretiyle kaydeder⁹⁸. Mustafa Reşîd, *Ceride-i Havadis*'te, Beşir Fuad yerine, peş peşe yazdığı iki icmalin ikisinde de düello meselesini konu edinir⁹⁹. Bu mevzuda iki yazarın aynı görüşte olmadıkları yolundaki söylentiler üzerine, Beşir Fuad mevzu ile ilgili olarak şunları yazar: "Düenkü ve evvelki günkü icmâllerin Mustafa Reşîd Bey tarafından yazılması ve bunların düello mes'alesine â'id bulunması sebebiyle bazı zevât bundan bir mânâ çıkararak güya bu hususta mir Mîr Reşîd ile hem-efkâr olmadığımı zâhib olmuşlar... Henüz hastalıktan kurtulamadığım cihetle şu icmâli bile yatakta olduğum hâlde Hazret-i Reşîd'e söyleyip yazdırıyorum"¹⁰⁰.

Mustafa Reşîd'in Beşir Fuad'ın tesiriyle fennî mevzulara yönelişine işaret eden Prof. Dr. Orhan Okay, bu tesirin sadece **Göz yaşları** adlı eserde görüldüğünü kaydeder.¹⁰¹

Mustafa Reşîd, Beşir Fuad'ın ciddi şekilde tesirinde kalır. Aslında romantik ve santimental bir muharrir olan Mustafa Reşîd, onun tesiriyle fennî konulara yönelir. **Göz Yaşları** adlı eserinde, çocukluğunda karşılaştığı bir kaç göz yaşı hikâyesini anlatır. Kitabın mukaddimesini ise göz yaşının biyolojik tahliline hasreder. "Göz yaşı lisânından" başlığı altında ve diğer mensûrelerinin üslûbu ve havasındaki bu yazı, vaktiyle bir damla su iken "buhar, yağmur ve meyve hâline inkılâb ederek insanın gözüne girişini" anlatır¹⁰². "Göz yaşının hissî bir unsur olması yanında ona fizyolojik bir nazarla bakma düşüncesi şüphesiz ki Beşir Fuad'dan gelme bir tesirdir. Nitekim Beşir Fuad, **Göz Yaşları** 'na yazdığı takrizde kısa zamanda fennî bilgilere vukuf kesbettiği için Mustafa Reşîd'i tebrik eder¹⁰³. Bu tesir meselesi hakkında Prof. Dr. M. Orhan Okay, şunları yazar:

⁹⁸ Beşir Fuad, a.g.y.

⁹⁹ Mustafa Reşîd, "İcmal" *Ceride-i Havadis*, nr. 5862-63 (1-2 Kanun-ı sâni 1884).

¹⁰⁰ Beşir Fuad, a.g.y.

¹⁰¹ Orhan Okay, a. g. e., s. 207.

¹⁰² Mustafa Reşîd, **Göz Yaşları**, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1304 (1886-87), s. 31-35.

¹⁰³ Orhan Okay, *Beşir Fuad: İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti*, s. 113-115.

“Tamamen santimantal hikâye, roman ve şiirler yazan Mustafa Reşîd, Beşir Fuad’ın yazı hayatına ilk atıldığı yıllardan beri yakın dostlarından. Envâr-ı Zekâ ve Ceride-i Havadis’te berâber kalem arkadaşlığı etmişlerdir. Beşir Fuad’ın Mustafa Reşîd’ tesirini yalnız ‘G ö z y a ş l a r ı’ eserinde görüyoruz. Gerçekte, muharririn diğer eserleri gibi santimantal birkaç hikâyeyi ihtiva eden bu kitapçığın mukaddemesinde gözyaşının f i z y o l o j i k izahını yaptığını ve bundan çıkan münakaşayı ilgili bahiste görmüştük. Mustafa Reşîd de Fazlı Necip gibi Beşir Fuad’ın tavsîye ettiği kitaplarla fennî konulara merak salan ediplerdendi.”¹⁰⁴

Mustafa Reşîd üzerindeki deki Beşir Fuad tesiri **Gözyaşları** adlı eserinden başka **İzdivaç-İmtizâc** adlı eserinde görülür. Mustafa Reşîd, bu eserinde de **Gözyaşları**’nda yaptığı gibi ağlamayı fizyolojik bir hadise olarak kabul ve izah yoluna gider. Eserdeki kahraman Malvina’nın, kocasının ahlaksızlığı ve boşa giden ömrünü düşünürken duyduğu teessür neticesinde ağlamasını “bu heyecan guded-i dem’îyesinin ifrâzâtını tezyid etti. O semâvî gözler dalgalı bir denizin manzarasını andırdı” şeklinde anlatır¹⁰⁵.

Beşir Fuad’la arkadaş olmanın ötesinde, ailevî bir muarefeye sahip olan Mustafa Reşîd, sık sık Beşir Fuad’ın evine gider ve yatıya kalır. Bu konudaki en geniş mâlûmat, Beşir Fuad’ın kızıldan ölen oğlu Nâmık Kemâl’in ardından, Mustafa Reşîd’in, kaleme alarak **Ceride-i Havâdis** gazetesinde yayımladığı “Teessüf” başlıklı yazıda bulunmaktadır. Mustafa Reşîd, Beşir Fuad’ı yalnız ziyaret ettiği gibi, zaman zaman bazı ahabları ile birlikte de gittiği anlaşılmaktadır. Fakat bu ahablarının kimler olduğu meçhuldür. Böyle gurup hâlinde bir ziyaret sırasında Beşir Fuad’ın küçük oğlu Nâmık Kemâl’le dost olur. Nâmık Kemâl, iki buçuk yaşında, “fevkalâde bir zekâyâ ve bitmez tükenmez bir şetârete” ve “pet güzel, pek soylu bir çehreye sahip bir çocuktur. Babasının ziyaretçilerinden hoşlanmayan bu çocuk, ilk görüşünde Mustafa Reşîd’den de hoşlanmaz; fakat, ikinci görüşmede iyi anlaşılır ve dost olurlar. Çocuk, elindeki elmayı kimseye vermek istemez; fakat, bir bıçak getirerek Mustafa Reşîd’e

¹⁰⁴ M.Orhan Okay, *a. g. e.*, s. 207.

¹⁰⁵ Mustafa Reşîd, **İzdivaç-İmtizâc** , İstapan Matbası, İstanbul 1311, s. 21.

böldürür ve elmayı onunla paylaşır. Bu hadiseden bir kaç gün sonra büyük kardeşinden kızıl hastalığı kapın küçük çocuk ölür ve herkes üzüdür. Mustafa Reşid, "Kemâl'in vefatı benden ziyâde hiç kiimseyi müteessir etmemiştir. Zira ben, insan için ne kadar müteessir olmak mümkün ise o kadar müteessir oldum" der. Beşir Fuad, "Bir yâdigâr-ı hazin olmak üzere" oğlunun bir fotoğrafını Mustafa Reşid'e verir. Resmin arkasına şu satırları yazar: "Reşid'im ! Bu mihnethâne-i 'âlemde gam ve gussamı bir handesiyle meserrete tahvil eden bir melek vardı; o da Kemâl'imdi. Şimdi o melek kara topraklar içinde yatıyor. Yalnız hayâli kaldı. Şu resme bak da onun ber-hayât olduğu zaman şenliğini, şetâretini tasavvur ederek ne büyük bir sa'adetten mahrûm olduğumu takdir et! fi beş Teşrin-i sani 300".

Mustafa Reşid, bu satırları, "Bu 'ibâre, hüznün beliğ bir lisânı veya ta'bir-i âharla evlâdını ga'ib etmiş bir pederin beyninde hâsıl olan te'sirin fotoğrafı" olarak değerlendirir ve ağlayarak çocuğun mezar taşına hakkolunmak üzere, şu ibareyi kaleme alır: "Ey ma'sûm ! Bahtiyarsın ! Çünkü râh-ı hayâtta bir iki adım atar atmaz geriye çevrildin. İleride ne vardı, bilmiyorsun. Mihnet, meşakkat, renci, sefâlet ! İşte bunların hiç birini görmediğin için mes'udsun¹⁰⁶ !

Mustafa Reşid', arkadaşı Beşir Fuad'ın **Güneş** mecmuasını neşretmeğe başlaması üzerine, tebriknâme mahiyetinde şu şiiri yazar ve **Envâr-ı Zekâ** mecmuasında neşreder:

"Güneş'in sâhib-i imtiyâzına Kit'a

Âferin akdâmına! var ol fu'âd-ı rûzgâr

'Âlem-i 'irfânı tezyîn etti fikr-i hikmetin

Pertev-i fazlı olup feyz-âver-i mülk-i kemâl

Müstakar olsun güneş durdukça mihr-i hikmetin¹⁰⁷".

¹⁰⁶ Mustafa Reşid, "Teessüf", **Ceride-i Havadis**, nr. 5854, (22 Teşrin-i sani 1884).

¹⁰⁷ Mustafa Reşid, "Güneş'in sâhib-i imtiyâzına Kit'a", **Envâr-ı Zekâ**, C. 2, (İstanbul 1299), Cüz. 27, s. 620. Keza, Orhan Okay, **a.g.e.** s. 52.

Fazlı Necib'le Münasebeti: Mustafa Reşîd'le Selânik'li Fazlı Necip (1863-1932)'in münasebetlerinin kaynağı belli olmamakla birlikte mektuplaştıkları ve yazışma yoluyla ilişkilerin sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Eldeki ilk mektup Fazlı Necip tarafından yazılmış olup, 16 Nisan 1301 tarihini taşımaktadır. Nihal mecmuasının dördüncü sayısında ve "Meşâhir-i ezkiyâ-yı vatandan Selânik'li Fazlı Necip Bey'in **Envâr-ı Zekâ** muharrir-i hoşnüvisi Mustafa Reşîd Beyefendi'ye yazdıkları mektub-i edibânedir" şeklinde bir takdimle yayınlanan mektup, ileride ilgili kısımda ele alınacağı gibi, Mustafa Reşîd'in yazdığı **Tezkir-i Mâzî** adlı roman hakkındaki görüş, düşünce ve takdirlerini konu edinmiştir¹⁰⁸. Aralarındaki münasebetin devam etmiş olduğu, Mustafa Reşîd'in Fazlı Necip'in **Tebessüm** adlı kitabına verdiği takrizden anlaşılıyor. Bu takrize göre, Fazlı Necip, 11 Mayıs 1303 tarihli mektubuna **Tebessüm** 'ün müsveddelerini de ekleyerek, Mustafa Reşîd'den eserine bir takriz yazmasını istemiştir. Mustafa Reşîd, Fazlı Necip'in bu arzusunu yerine getirerek, mayıs ayı içerisinde istenen takrizi yazmıştır. Eser 1305 senesinde Mustafa Reşîd'in takrizi ile intişar etmiştir¹⁰⁹.

Fazlı Necip, Mustafa Reşîd'i ve eserlerini takip eder ve onun sanatını beğenir. **Gözyaşları**'ni okuyup seven Fazlı Necip'in, kendi deyimiyle, gönlünde bu eseri tanzir etme arzusu doğar; böylece, "**Tebessüm**" adı aklına gelir ve bu isimle yazdığı bir eserle Mustafa Reşîd'in **Gözyaşları**'ni tanzir eder. Mektup ve takrizdeki ifâdeden anlaşıldığı kadarıyla Mustafa Reşîd ve Fazlı Necip iki iyi dosttur. Mustafa Reşîd'in evrakının günümüze gelip gelmediği bilinemediği için bu iki şahsiyetin arasındaki dostâne münasebetlerin seyri hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak şimdilik mümkün olmamıştır.

Kâzım Paşa ile münasebeti: Mustafa Reşîd'in Koniçe'li Kâzım Paşa (1821-1890) ile de yakın münasebette olduğu, hatta ondan "şi'ir ve inşâ" konusunda ders aldığı kaydedilmektedir¹¹⁰. Kâzım Paşa'nın da ehl-i beyt muhabbetini işlediği

¹⁰⁸ Fazlı Necib, "Mustafa Reşîd'e Mektup", *Nihâl*, nr. 4, (1303), s. 108.

¹⁰⁹ Mustafa Reşîd, "Takriz", *Tebessüm: Fazlı Necib*, İstanbul 1305, s. 34-35.

¹¹⁰ *Âtî*, nr. 198, (16 Temmuz 1919), s. 2.

manzumelerini Mustafa Reşîd'e okumaktan hoşlandığına işaret edilmekle birlikte, münasebetlerine ait teferruattan bahsedilmemektedir. Süleyman Nazif, Paşa'nın "bağrı yanık mersiyelerini -Mâcerâ-yı Kerbelâ'dan ziyâde mâcerâ-yı mu'âşakattan nasîbe-yâb-ı tahassüs olmağa çalışan- bu lâkayd epikürîyen şâ'ire ağlayarak" okuduğunu kaydeder¹¹¹.

Abdülhak Hâmid ile münasebeti: Mustafa Reşîd, Abdülhak Hâmid'le Şâir-i Âzâm'ın Edirne'de bulunduğu yıllarda tanışmıştır¹¹². Bu tanışma, dostluğa dönüştürerek ileriki yıllara kadar devam etmiştir. Hâmid'in Mustafa Reşîd'in eserlerine yazdığı takrizler bu yakınlığın derecesi hakkında fikir vermekle beraber, Mustafa Reşîd'in Şâir-i Âzâm'ın evinde yapılan toplantılara da katıldığı bilinmekte; hatta, bu toplantılarda Hâmid'e şiir okuduğu da anlatılmaktadır¹¹³. Envâr-ı Zekâ muharriri, Hâmid'e ayrı bir değer verir. *Bir Çiçek Demeti* adlı ilk eserini bastırmadan önce kitap hakkında başvurduğu ediplerden biri de Şâir-i Âzâm Hâmid'dir. O, Mustafa Reşîd'in basılan ilk eseri olan *Bir Çiçek Demeti*'ne yazdığı takrizde kadın ve kadınlık hakkındaki fikirlerini açıklarken Mustafa Reşîd'i takdir eder, hakkında övücü ve teşvik edici ifadeler kullanır:

"Beyefendi,

(Bir Çiçek Demeti) nâmıyla neşredeceğiniz eserin kadınlara dâ'ir olacağını mü'ellifinin rikkat-i hilkiyle bir de eserin nâmından istidlâl etmiştim. Kitâbın bir parçasını sonradan irâ'e buyurdunuz. Mütâla'amı yazacağım? Peki ama ben emînim ki kadınların nefâyis ü kemâlâtı hakkında ne söylenmek lâzım ise siz bu kitâbınızda yazmış olacağınızdan benim mütâla'âtım ya nâkıs yâhûd zâ'îd olur ki bu da bir noksân demektir".

Hâmid'e göre, "kadınlık güzelliştir ve bu güzellik marifetle artar"; Mustafa Reşîd de bunu *Bir Çiçek Demeti* ile isbat etmektedir. Hâmid, *Bir Çiçek Demeti*

¹¹¹ Süleyman Nazif, "Mustafa Reşîd Bey'e Dâir", *Âtî*, nr. 198, (16 Temmuz 1919), s. 2.

¹¹² Edirne Meb'usu Mehmed Şeref [Aykut] Anlatıyor, *Tan*, 20 Ekim 1936.

¹¹³ İbnül Emin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1930, s. 1459.

vesilesiyle Mustafa Reşîd'in "idealinin ne kadar nâzik fakat ne kadar kutlu olduğunu takdir" ile sa'yini meşkûr görür ve eserini tebrik eder¹¹⁴.

Yıllar sonra, *Medfûn Emeller*'e yazdığı 27 Temmuz 1918 tarihli takrizde, Hâmid, Mustafa Reşîd'e "muhibb-i kadîmim" diye diye hitap ederek aralarındaki muarefenin eskiliğine işaret eder. Hâmid, ünlü ediplerin, özellikle Süleyman Nazif'i kasederek, adını zikre hâcet olmayan yaygın şöhrete sâhip münekkidlerin Mustafa Reşîd'i "muaşaka şâiri" diye tavsif edişi yüzünden ona "bir tevcih-i müskit karşısında" kaldığını ifâde ederek, "ilâve edecek bir söz" bulamadığını söyler. Aşksız hiç kimsenin şâir olamayacağını, insâniyetin tabîi bir mürebbîsi olarak anne aşkını mukaddes bir şiir olarak görür ve bunu da erkeklerden ziyâde kadınların anladığını söyler. Şâirlere mahsus olan aşkı ise bir "aşk-ı mehâsin", güzellik aşkı olarak görür ve erkekler kadar kadınları da ilgilendiren tabiat güzelliğinin bir nişânesi olduğunu ifâde eder.

Medfûn Emeller'i okurken yarım asır kadar önce ilk ve gençlik eseri olarak yazdığı *Mâcerâ-yı Aşk'* ı hatırlar. Mustafa Reşîd'in şiirlerini "nefise-i âşıkane" olarak değerlendirir ve "vaktiyle bahâristân-ı irfâna ihda ettiğiniz *Bir Çiçek Demeti* nâmındaki eserinizi de bu münâsebetle yâd etmedim değil. Nasıl yâd etmeyeyim ki bu rebî-i mecmû'anın hemen her yaprağında yine bir çiçek demeti görünür. Bir müellifin her dem taze olması nâdiren vâki olur". der. Eserinden dolayı Medfûn Emeller yazarını tebrik ettikten sonra, sözlerini "bu mevhibe-i mağbutenin esâtizemizden Said beyefendi hazretlerinde de tecellisini gördüğümünden dolayı memnun ve mübâhi olduğumu beyân eder ve gözlerinizden öperim" ibâreleriyle bağlar. Mektubu "muhibb-i kadîminiz" diye imzalayarak tekrar aralarındaki yakınlığa işaret eder. Mustafa Reşîd, Hâmid'in birçok şiirini düzenleyip neşrettiği "müntahabât"lara dahil eder.

¹¹⁴ Abdülhak Hâmid, "Takriz ", *Bir Çiçek Demeti* , Kostantiniyye, 1303, s. 8-11.

Nabizâde Nâzım'la Mûnasebeti: Mustafa Reşîd Bey'in, aynı nesilden olduğu ve aynı devrede eser verdiği kalem sahiplerinin bir çoğu ile çeşitli seviyelerde mûnasebeti olduğu, edebî faaliyetinin yanında neşriyatından da anlaşılmaktadır. Fakat, bu mûnasebetlerin seyir ve seviyesine ışık tutabilecek yazılı malzeme çok azdır. Üstelik, eldeki malzeme de muharririmizin hayat ve faaliyetini bütün cepheleriyle aydınlatmakta yetersiz kalmaktadır.

Mustafa Reşîd'in yakın mûnasebette bulunduğu muharrirlerden biri de Nabizâde Nâzım'dır. İkisi arasındaki yakınlığın derece ve seviyesi, Nabizâde Nâzım'ın Mustafa Reşîd'e yazdığı bir mektuptan anlaşılmaktadır. Nabizâde Nâzım'ın Mustafa Reşîd'e resmî sıfat ve elkabla hitap etmek yerine, "Kardeşim" hitabında bulunması ve mektuptaki diğer ifadeleri aralarındaki yakınlık ve samimiyetin derecesi hakkında yeterli ip uçlarını verir:

"Şu inzivahâne-i ıztırab içinde bir enîsim varsa o da hayâlidir. Hayâlin bana emanettir, sen de Allah'a emanet ol. Hâlimden hiç memnun değilim. Aman mektup gönder. Mektubun geldikçe bana bir ümit geliyor. Ya kendin gelsen! Mutlaka beşâret gibi gelirsin, beşâret gibi değil hayât gibi gelirsin. Vâkıf-ı hâlimsin, çektiğim azâbın derecesini elbette takdir edersin".

Mustafa Reşîd'le Nâbizâde Nâzım çok yakın arkadaşlıklar. Mustafa Reşîd'in arkadaşlığının, gönlüne bıraktığı hürmet duygusunun "gittikçe inbisata gel"diğini söyleyen Nâbizâde Nâzım, ondan âdeta yalvarırcasına uzun uzun mektup yazmasını ister ve "Bana mektup gönder kardeşim, mektup gönder. Hem mektupların uzun olsun ki okumakla cevap yazmakla biraz müsterih olayım" der. Sâkin tabiatli bir insan olan Mustafa Reşîd, Nâbizâde 'nin dert ortağı can yoldaşı mesabesinde. Sıkıntılarını paylaşan ve her türlü zorluk karşısında teselli eden bu dostuna Nâbizâde bu konuda şöyle dert yanar:

*"Mesudlar için dakikası milyonlar değer zamanların ben tez geçmesini temenni ediyorum. Hâlbuki zaman sûrat-i tabîyesini hiç ihlâl etmiyor. Âh o senin cânıma ârâm veren tesliyetlerinden mahrum kaldım.
Ne*

*Çehre-i matlûb nâ peydâ taleb-ger nâ-ümîd
Kalmasın nevmîd Yarab! böyle bir fikr-i sedîd*

ne,

*Mukîm-i kûşe-i ye'sem zebân-ı men hâmûş
Bedîn sükût geh Yarab! helâk hâhem şûd*

feryâdı faide vermiyor”.

Mektuptan anlaşıldığına göre, Mustafa Reşîd ve Nâbizâde Nâzım yazışarak hasbîhâlde bulunuyorlar ve görüşleri her zaman birbirine uymasa da, birtakım fikrî ve edebî meseleyi aralarında tartışıyorlar¹¹⁵.

Hâlid Ziyâ ile münasebeti: Hâlid Ziyâ Uşaklıgil de Mustafa Reşîd'i çocukluğunda önce gıyaben sonra da yüzyüze tanıyan, neşriyatını takip eden ve tesirini hisseden ediplerimiz arasındadır. Hâlid Ziyâ, Mustafa Reşîd'le İzmir'de Menekşelizâde Emin Efendi'nin evinde onun şerefine verilen bir ziyafette tanışır. Bu ziyafet sırasında Hâlid Ziyâ'yı evinden çağırılan Menekşelizâde Emin Efendi, onun elinden tutup Mustafa Reşîd'e götürerek “İşte sizin meftunlarınızdan biri...” şeklinde takdim eder. Mustafa Reşîd'i neşriyatından, özellikle **Şark** mecmuasından tanıyan Hâlid Ziyâ, o gece hakkında şunları yazar:

“İstanbul'dan isimlerini ekseriyet üzere göklerden alan ve dâima üç beş pervaz hamlesinden sonra, yanarken sönüvermiş cirmler gibi, ortadan kaybolan edebî risalelerin arasında bir tanesi vardı ki beni hepsinden ziyade meclûb etmişti: Mustafa Reşîd Bey'in «Şark» isimli risâlesi. Bunda da en ziyade risale sahibinini mensûrelerini beğeniyordum. Beş on adım ilerde olan evimize bir gece Menekşelizâde Emin Efendi'den bir haber gelerek davet edildim. Oraya gidince evin üst katını misafirlerle dolu buldum. Emin Efendi beni elimden tutarak sarışın güzel saçlarla müzeyyen başı açık, yine sarışın sakalile siması ilk nazarda insanı meclûb eden, henüz genç denebilecek yaşta bir zatın yanına götürdü:

« — İşte sizin meftunlarınızdan biri!..» diye beni takdim etti. O, küçük bir çocuğa ne kadar iltifat etmek câizse bana o kadar hüsnü kabul

* Üzüntü Köşesinde oturmaktayım, dilim susmuş.

Yarabbi bu sessizlik içinde ölüp gideceğim.

115 Nabizâde Nâzım, “Mustafa Reşîd Bey'e Mektup”, *Bedâyi'ül-İnşâ*, kısım-ı evvel, cüz 1, İstanbul 1302/1886, s. 44-47.

gösterdikten sonra, ayakta etrafımdakilerin takdir ve tahsininden emin bir fütursuzlukla, şiir inşâd ediyordu. Bazan oturanların dizlerine ellerini dayayarak, bazan yan odada yarım bırakılmış kadehinden cür'ayâb olmak için bir dakika kaybolup tekrar gözlerinde fazla bir mahmurlukla, Kemâl'den Hâmid'den belki de kendisinden manzumeler okuyordu.

Ben derhal anladım: Mustafa Reşîd Bey.

Herkes mebhut dinliyordu, ben de bir köşede sinerek dinledim; beni gören, benimle meşgul olan yoktu. Zaten niçin görsünler, niçin meşgul olsunlar? Benim ufkumda parlayan bir Şark var mıydı?"¹¹⁶

Mustafa Reşîd, belki de bu gece husûle gelen âşinalıkla Hâlid Ziyâ ile ilgilenir ve daha sonra çıkardığı **Envâr-ı Zekâ** mecmuasında Hâlid Ziyâ'nın yazılarını neşreder¹¹⁷. Bununla da kalmaz, Hâlid Ziyâ ve arkadaşlarının İzmir'de çıkardıkları **Nevrûz** mecmuasına da ilgi gösterir ve bu dergiyi **Envâr-ı Zekâ** sayfelerinde şöyle tanıtır:

"Nevrûz

Bazı eserleriyle mecmu'amızı tezyin etmiş olan Uşşakîzâde Mehmed Hâlid beyefende İzmir'de "Nevrûz" nâmiyle bir risâle-i mevkute neşretmeğe başlamıştır.

Bir müddetten beri yalnız kaldığımız için müte'essif idik. Bu te'essüfümüzü ta'dile medâr olan Nevrûz'un rağbet-i 'umûmiyeye mazhâriyetli devam etmesini arz eyeriz."¹¹⁸

Bu iki sanatkâr arasındaki muarefe daha sonra da devam eder. Hâlid Ziyâ İstanbul'a gidince en evvel görüştüğü insanların başında Mustafa Reşîd gelir. Mustafa Reşîd'in İzmir'de bir mektep çocuğu olarak tanıdığı Hâlid Ziyâ'nın 1893 yılında memuriyetle İstanbul'a gelmesiyle tekrar karşılaşır. Çocukluğunda, Mustafa Reşîd'in çıkardığı **Şark** mecmuasınının bir "meclûb"u olan Hâlid Ziyâ, Mustafa Reşîd'le İstanbul'daki karşılaşma sırasında eski günlerini çoktan arkada bırakmış önemli bir bürokrat ve gazeteci sıfatıyla ona tanıştırdığını söyler. Hâlid Ziyâ, bu safhayı hatıralarında şöyle anlatır:

¹¹⁶ Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, C. I, İstanbul 1936, s. 162.

¹¹⁷ Mesela: Halid Ziya, "-İzmir'den- Volkanlar", *Envâr-ı Zekâ*, C. 1, S. 11, S. 340.

¹¹⁸ *Envâr-ı Zekâ*, C. 1, nr. 21, (15 Nisan 1300/1884), s. 466.

"İstanbul'da en evvel mülâki olduklarımdan biri, hatta birincisi Yani'nin sadık müdavimi olan üdebadan Mustafa Reşîd Bey oldu. Şahsan pek güzel bir adam olan Mustafa Reşîd Bey'i daha ben mektep çocuğu iken İzmir'de Menekşelizade Emin Efendi'nin evinde, onun şerefine verilen bir ziyafette, odanın kapısına dayanarak, uzaktan korka korka görmüştüm. Bu gece ona «Hizmet» başmuharriri ve şimdi Reji müdiriyet başkâtibi sıfatile tanıtılıyordum. Mustafa Reşîd Bey de o zaman Maarif Nezareti mektubî kalemi mümeyyizi idi. Şu halde arada mevki itibariyle büyük bir fark olmamakla beraber bu gece onun karşısında ben hep ziyafet gecesini kapının yanında iken mektep çocuğu halile pısırik kaldım"¹¹⁹.

Mustafa Reşîd'le Hâlid Ziyâ arasındaki yakınlığa ışık tutan başka vesikalar da vardır. Bunlar Hâlid Ziyâ'nın Mustafa Reşîd'e yazmış olduğu mektuplardan günümüze kalan ikisidir. Her iki mektup da *Bedâyi'ü'l- İnşâ*'da yayınlanmıştır. Bu Mektuplardan biri Mustafa Reşîd'in *Bir Çiçek Demeti* adlı eseri hakkında, diğeri de *Yels* adlı romanı hakkındadır. Bu mektuplar, Hâlid Ziyâ'nın Mustafa Reşîd ve eserleriyle yakından ilgilendiğini göstermektedir. Kendisine, gerek işlediği konu ve gerekse sanat bakımından övgüler taşıyan bu mektupların Mustafa Reşîd'i teşvik husûsunda mühim roller oynadığını bizzat kendisi ifade eder: "*Bir Çiçek Demeti* mesleğini takipte devam için beni teşvik eden esbâbdan biri de, o mecmû'a-i nâçizin intişârından sonra edîb-i lebîb Uşşakîzâde Hâlid Ziyâ beyefendi hazretlerinin şu iltifatnâme-i 'âlîleridir"¹²⁰ ibaresiyle takdim edilen mektupta, Hâlid Ziyâ, *Bir Çiçek Demeti* 'nin edebiyat bahçesinde yeni rûhefzâ kokular yayarak kendini gösterdiğini söyler, Mustafa Reşîd'i takdir eder ve eseri över. Ekrem, Hâmid ve Sezaî gibi edebiyatımızın önde gelen ediplerinin takdirlerini kazanan bir eser üzerinde fikir beyan etmesinin bir küstahlık olarak değerlendirilmemesini, aksine *Bir Çiçek Demeti* 'nin ruhuna bahşettiği şevkin esîri olarak telakkî edilmesini istir. Eserdeki "sûret-i ifâde ve tarz-ı tahriri" beğenen Hâlid Ziyâ, Mustafa Reşîd'in ifadesini

¹¹⁹ Uşaklıgil, a. g. e. , C. III, s. 102-104.

¹²⁰ *Muhârerât-ı Nisvân*, s. 8. Mektubun tamamı için Bak. *Bedâyi'ü'l-inşâ*, Kısım-ı evvel, cüz 1, İstanbul 1303/1886. Matbaa-i A. K. Tozlıyan İdare-i Şirket-i Mürettîbiye, İstanbul 1302, s. 237; Ayrıca Bak. Halid Ziya, "Envâr-ı Zekâ Muharriri Mustafa Reşîd Bey'e", *Tanzimat Sonrası Osmanlıca Metinler*, 2. baskı, Haz. Doç. Dr. Olcay Öneroy, Doç. Dr. İsmail Parlatır, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: 267, DTCF Basımevi, Ankara 1987, s. 285.

“vicdanen ne kadar takdir ettiğini” ve “ara sıra yazdığı makaleciklerle taklit veya takibe” çalışmasının isbat ettiğini söyler. Mustafa Reşîd’in “ufak ufak cümleleri”, “kısa kısa terkipleri” Hâlid Ziyâ’nın çok hoşuna gider. Bu husûsların çok yüksek ve çok zengin bir “mecmûa husûle” getirdiğine inanan Hâlid Ziyâ, Recâizâde Mahmûd Ekrem’in Mustafa Reşîd hakkındaki mütâlaâsına iştirak eder:

*“Bâdi-i emirde sehîl görünen ufak ufak cümleleriniz, kısa kısa terkîbleriniz o kadar ‘âli o kadar zengin bir mecmû’a husûle getiriyorki insan : nazar-ı müşkûl pesendâne hiç bir yerinde san’at göremez. Fakat bütûn sanâyi’ !... Fikr-i nâdirecûyâne hiç bir yerinde hârikul’âde bir şey bulamaz. Fakat bütûn bedâyi’ !... Mütâla’a-’i edîbânesini tezkîre mecbûr oluyor”.*¹²¹

Hâlid Ziyâ’nın kanaatine göre “tabîî” yazan Mustafa Reşîd’in, okuyucularda meydana getirdiği tesirler de tabîidir. Bu yüzden o, Mustafa Reşîd’i alkışlar:

*“Tabî’i yazıyorsunuz, binâ’en’aleyh kâr’ilerinizde husûle getirdiğiniz te’sîrler de tabî’i !... Bir kalb eserlerinizden mütelezziz olmak için icbâr-ı nefse, taharri-’i nikâta muhtaç kalmıyor. Sözleriniz en rakîk damarları elektrik gibi doğrudan doğruya tehzîz ediyor! Yaşayın edîb!... Bir çığır açtınız ki bütûn millet ta’kîb etse sezâdır !”*¹²²

Hâlid Ziyâ, eseri okurken titrediğini, o anda sebebini soracak olanlara, bunun “Edebiyât-ı Osmâniye’nin tak-ı bâlâ-yı edebe diktiği râyet-i zaferden” olduğunu söyleyeceğini yazarak mektubunu bitirir¹²³.

Bir Çiçek Demeti’ne gösterdiği içten alâka ve takdiri, Hâlid Ziyâ, Mustafa Reşîd’in **Yeis** adlı eserinden de esirgemez ve eser hakkındaki düşüncelerini bir mektupla muharrire bildirir. Mektubundaki takdirlere eserin isminden başlar. O, “Yeis ” ismini beğenir ve çarpıcı bulur:

121 a. g. y.

122 a. g. y.

123 a. g. y.

"Yeis adlı romanınızda böyle bir lafz-ı dehşetengiz ser-levha, böyle bir hiss-i mahvî-yi zemîn ittihâz etmişsiniz: Ne fenâ yazmışsınız!"¹²⁴

diyen Hâlid Ziyâ, "mes'ûdların sa'âdetini ihlâl etmemek için" cemiyetteki "ciğerendûz" hâllerden bahsetmemek, "meskût bırakmak" lazım geldiğini söyler. Mustafa Reşîd ise, ona göre *Yeis* adlı romanında bu gibi " hâllerin en muhaffefini tasvir" etmektedir ve üstelik fena değil, pek de iyi yazmıştır. "Hüs-n-i 'irfânı sâyesinde en büyük sa'âdetlere kesb-i istihkâk etmişken en vahîm felâketlerin kurbânı" olan bir kızı tasvir etmiştir. "Muhtevî olduğu hissiyât-ı rûhperverâne diz üstünde takdîs ve tekrîm olunacak yerde bir hodgâm tarafından tahkîr ve tezlîl" olunan bir kalbi okuyucuya arz etmiştir. "Bir ma'sûmun bir cinâyetskâra fedâ olduğunu; insanların vaz' ettiği kânûn nazarında bir ma'sûmun cânî, bir cânînin ma'sûm hükmünde telakkî olunduğunu" gösteren bir vaka nakletmiştir.

Eseri gerek şahıs, gerek duygu ve gerekse vaka bakımından takdire şayan bulan ve bunları yazara bildiren Hâlid Ziyâ, bu mektubunu, okuyucuların eserin kadın kahramanı hakkında pek samimi bir sûrette göz yaşı dökcek kadar tesir altında kalacakları yolundaki ifadelerle bağlar ve düşünme melekesinin mükemmel bir şekilde düşündüklerini, yazma melekesinin de mükemmel bir şekilde tasvir ettiğini belirterek bitirir:

"Teşekkür ediniz ki kuvve-'i musavvirenizin mükemmel tasavvur ettiğini kuvve-'i kalemiyeniz pek mükemmel tasvîr ediyor".

Mustafa Reşîd de Hâlid Ziyâ'nın bu iltifatlarına bigâne kalmamış, *Bir Çiçek Demeti* hakkındaki mektubun geniş bir kısmını daha sonra neşredeceği *Muharerâtı-ı Nisvân* adlı eserinin baş tarafına

"Bir Çiçek Demeti mesleğini takipte devam için beni teşvik eden esbabdan biri de, o mecmua-i naçizin intişarından sonra edî-i lebib Uşşakîzâde Hâlid Ziyâ beyefendi hazretlerinin şu iltifatnâme-i âlileridir"

ibâresiyle, takriz olarak koymuş ve mektubun tamamını da diğeriyle birlikte *Bedâyi'ü'l-İnşâ*'da neşretmiştir. Bununla da kalmayan Mustafa Reşîd, Hâlid

¹²⁴ *Bedâyi'ü'l-İnşâ*, Kısm-ı evvel, cüz 1, İstanbul 1303/1886. (Matbaa-i A. K. Tozlıyan İdare-i Şirket-i Mürettibiye, İstanbul 1302, s. 269.

Ziyâ'nın *Bir Çiçek Demetl* hakkındaki mektubundan bazı kısımları, seneler sonra, kaynak göstererek, Celâl Nurî (İleri)'ye yazdığı bir mektuba iktibas eder¹²⁵.

Fakat, Hâlid Ziyâ'nın Mustafa Reşîd ve onun 1885 yılında yayınladığı *Bir Çiçek Demetl* ve *Yels Yahut Bir Cürm-i Meşhud* adlı eserleri hakkındaki övgü ve takdir yüklü kanaatleri değişmiş olacak ki, 1889 yılında neşrettiği *Hikâye* adlı kitabında "müellefâtımız"dan bahsederken, bu vadide Ahmet Midhat Efendi'den başkasını, dolayısıyla Mustafa Reşîd'i de hatırlamadığını kaydetmek gerekir¹²⁶.

Ahmet Rasim'le münasebeti: Mustafa Reşîd ile Ahmet Rasim arasındaki yakınlıktan bahseden yazılara rastlanmamakla birlikte, bu iki muharririn Bâbıalî'de birlikte çalıştıkları ve ortaklaşa kitap hazırladıkları anlaşılmaktadır. Mustafa Reşîd ve Ahmet Rasim'in imzalarıyla yayınlanan ve dört baskı yapan *Hazîne-i Mekâtib yâhut Mükemmel Münşeât* adlı eser devrinde rağbet gören bir el kitabı olmuştur. Kütüphânelerde eserin ilk, üçüncü ve dördüncü baskıları bulunmaktadır¹²⁷. Aralarındaki bu yakınlığa ve işbirliğine ve Mustafa Reşîd'in, bayağı popüler bir yazar olmasına karşılık, Ahmet Rasim'in, yazılarında devrin birçok şahsiyetinden bahsetmesinin yanında, lehte veya aleyhte, Mustafa Reşîd'den bahsetmemesi dikkat çekicidir. Akla, zayıf bir ihtimal de olsa, ilk olarak Ahmed Rasim'in Muallim Naci, Mustafa Reşîd'in ise Recâizâde Mahmud Ekrem taraftarlığı geliyor.

Samipaşazâde Sezaî ile münasebeti: Mustafa Reşîd ile Samipaşazâde Sezaî'nin aralarındaki kişiden kişiye münasebetleri doğrudan aksettiren mektup veya

¹²⁵ Mustafa Reşîd, "Celâl Nurî Beyefendi'ye", *Edebiyât-ı Umûmiye Mecmûası*, C. 4, Sene 2, nr. 81, (17 Ağustos 1918/10 Zilkade 1336), s. 927-929.

¹²⁶ Hâlid Ziyâ, Eserin netice kısmında "Bizde başka bir hikâye yazan kimse görmüyorum. Bazı ufak tefek fıkralar, sahiplerine hikâyenüvis nâmını kazandıracak kadar mühim addolunamaz zannederim" der. Bak. Hâlid Ziyâ, *Hikâye*, İstapan Matbaası, İstanbul 1307. [Eser, Yard. Doç. Dr. Zöhre Bilgegil tarafından Yani harflere aktarılarak yayınlanmıştır. Hâlid Ziyâ Uşaklıgil, *Hikâye*, Hazırlayan: Yard. Doç. Dr. Zöhre Bilgegil, A.Ü. Fen edebiyat Fakültesi yayınları, Erzurum 1991].

¹²⁷ Eserin ilk baskısı 1306 senesinde, üçüncü baskısı ise genişletilmiş olarak 1309 senesinde intişar etmiştir. Bak. Ahmet Râsim ve Mustafa Reşîd, *Hazîne-i Mekâtib yâhut Mükemmel Münşeât*, A. Maviyan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1306, 8+306 s.; 3. baskı, Mekteb-i Sanayi Matbaası, İstanbul 1309, 352 s.; 4. tab'ı, Nişan Berberyan Matbaası, İstanbul 1313, 348+1 s.

hatıra gibi vesikaya şimdilik sahip değiliz. Fakat, Samipaşazâde Sezaî'nin Mustafa Reşîd'in eserlerinden *Bir Çiçek Demeti* ve *Göz Yaşları* için yazdığı takrizler, bu iki sanatkâr arasında karşılıklı saygı ve sevgiye dayalı bir münasebetin, daha doğrusu bir dostluğun varlığını gösterir.

Samipaşazâde Sezaî, *Bir Çiçek Demeti* için yazdığı takrizde, eseri ve muharririni takdir ederek, "Mustafa Reşîd Bey'in teneffüs ettiği heva-yı nesîm-i edebin yetiştirdiği bu" *Çiçek Demeti*'ni "bizim üdebânın bir zîneti addolunmağa sezâ" görür ve eser sahibini insanlık adına tebrik eder¹²⁸. Mustafa Reşîd, *Göz Yaşları*'ni neşretmeden evvel müsveddelerini Sezaî'ye götürerek hakkındaki mütâlaasını yazmasını ister. Samipaşazâde Sezaî, onun bu arzusunu "Sizin gibi zekâ ve dirayet ve sa'y ü gayretle mümtaz olan üdebânın bu davetini kemâl-i iftihar ile kabul ederim", diyerek hüsn-i kabul gösterir. "Edib-i Rikkatâver Mustafa Reşîd Bey'e" başlığı ile kaleme aldığı mektubunda şunları yazar¹²⁹: "*Göz Yaşları* ünvanıyla yazdığınız risâle-i şâirânenizi kemâl-i dikkatle mütâlaa ettim. Üdebâ-yı Osmâniye içinde zât-ı âlinize bir hasîse olan üslûb-i ifadenizin sadeliği göz yaşlarıyla ne güzel tevâfuk etmiş. Bu eserinizde üslûb-i ifâdeniz de ağılıyor. Kısa kısa cümleleriniz de, pek lâtif. Hüznengiz bir hâli, rikkatâver bir hikâyeyi naklederken, ağılamanın sözlere verdiği fasılalara benziyor. Ünvan-ı kitabı da takdir etmek isterim. Fakat geçen sene nev-i lâtif-i insanî olan kadınlara ait *Bir Çiçek Demeti* namındaki eserinizi *Göz Yaşları* takip edeceğini tahmin etmiştim. Bu iki eserin, bu iki ünvanın arasında pek büyük bir münasebet-i şâirâne var. Bu kitabınız o eserinizin mehâsin-i edebiyesini taklîl edemez. Belki daima terü ü taze durmasına sebep olur". Fakat eser hakkında yazacaklarını yeterli görmez ve "Emin olunuz ki, Sully Prudhomme'un dediği gibi bu bâbda en güzel sözlerim söyleyemediklerim olacak" der. Samipaşazâde Sezaî, Mustafa

¹²⁸ Sezâî (Sâmi Paşa-zâde), "Mustafa Reşîd Bey'e (Takriz)" *Bir Çiçek Demeti*, Matbaa-i Ebuzziya, Konstantiniyye 1303 (1885), s.12-14; *Sâmi Paşa-zâde Sezâî'nin Hikâye, Hatıraa, Mektup ve Edebî Makaleleri*, Haz. Zeynep Kerman, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları No: 2799, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1981, s. 316.

¹²⁹ Sezâî (Sâmi Paşa-zâde), "Edib-i Rikkat-âver Mustafa Reşîd Bey'e (Mektup/Takriz)", *Göz Yaşları*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1304 (1886-87), s. 18-25.

Reşîd hakkındaki değerlendirmesini şahsî ve sübjektif zemine getirir ve onun, eserde “Gecenin zalâmından kurtularak şafağın ziyasına uçuşan kuşlar gibi, hayatın hayatın muzlim cihetlerinden kaçarak” gençliğin, şâirliğin “o ruh-perver envârına” yürüdüğünü söyler. Mustafa Reşîd’in ilk hatırladığı “giry-e teessürünü” şâirâne bir şekilde tasvir ettiğini, ve bu tasvirin tesiriyle eski günlerini hatırladığını söyleyen Sezaî, Mustafa Reşîd’i eserine muvaffakiyetinden dolayı candan, gönülden tebrik eder¹³⁰.

Muallim Nâci ile münasebeti: Mustafa Reşîd ile Muallim Naci’nin başlangıçta aralarından su sızmaz çok iyi iki dostturlar. Bu dostluğun pek çok işareti vardır. Bunların başında Muallim Nâci’nin Ahmet Mithat’ın kızı ile evlendiği gün Muallim Nâci’ye âdeta sağdıçlık etmesi gelir. Kendi ifadesiyle Mustafa Reşîd, “Muallim Nâci hazretlerinin velime cemiyetinde”, metnini **Envâr-ı Zekâ**’da neşrettiği şu nutku “bilbedâhe” okumuştur:

“Beyefendiler!

Bu sūrûdan dolayı bu gece yalnız biz değil bütûn memleket mesrûdur. Çünkü bu izdivaç adı bir izdivaç değildir, pek âlî bir izdivaçtır: Hikemiyât ile Edebiyâtın izdivacıdır.

Biz ne kadar bahtiyârsınız ki bu sūrû-ı âlîde bulunmak şerefine nâîl olduk. Bu bâbdaki şükrânımızı beyâna müsademe-i akdahtan hâsıl olacak sadâ-yı lâtif vekâlet etsin. Buyurunuz, Midhat ve Nâcî efendilerin aşkına içelim¹³¹!”

Muallim Nâci bu hadiseden ilerde araları açıldıktan sonra, Mustafa Reşîd’in “mehâfil-i mahsûsada idâre-i akdah-ı meserret için tertîb-i mukaddeme ettiği” şeklinde bahsedecektir¹³². Süleyman Nazif ise “edîb-i şehirin her tarafta, her yerde görüldüğünü, sevildiğini” bu arada “Muallim Naci Efendi Merhûm’un Ahmet Mithat Efendi Merhûm’a damat olduğu zaman, düğün sofrasının erîke-i hitabetinde Mustafa

¹³⁰ Sezâî (Sâmi Paşa-zâde), a. g. e., ve *Sâmi Paşa-zâde Sezâî’nin Hikâye, Hâtıra, Mektup ve Edebî Makaleleri*, Haz. Zeynep Kerman, s. 318.

¹³¹ *Envâr-ı Zekâ*, nr. 30, s. 720.

¹³² *Saadet*, nr. 310, (5 Kânun-ı Sani 1886), s. 3.

Reşîd Bey'in hikmetle edebiyatın bu imtizâcî ve izdivâcî şerefine idare-i akdah olmasını emir ve irae eylediğini" yazar¹³³.

Muallim Nâci, dostu Mustafa Reşîd'in mecmuası **Envâr-ı Zekâ'nın** neşrine en çok sevinenler arasında olduğunu ve Mustafa Reşîd'in bu mecmua ile büyük bir hizmet gördüğünü şu satırlarla dile getirir:

*"Envâr-ı Zekâ'nın intişârından cidden memnûn olanlara bir nazar-ı şükran 'atfedecek olursanız beni onların serâmedânından görmeniz lâzım gelir. Neşr-i Envâr-ı Zekâ husûsunda birincilerden olamazsam öyle bir hizmet-i 'âlîde bulunanlara 'arz-ı memnûniyet, eserlerinden istifâdeye râğbet edenlerin birincileri sırasında bulunurum, bu da büyük bir şereftir".*¹³⁴

Muallim Nâci'ye göre "İnsân, elinde meş'ale tutmağa muktedir değilse" bile "bir iktidârlı elin herkese nûrefşân olmak üzere meydâna çıkardığı bir meş'aleden" istifade etmemesi, "müstenir olmama"sı için hiç bir sebep yoktur.¹³⁵

Muallim Nâci, Mustafa Reşîd'i överek takdir ve teşviklerini şu satırlarla bildirir:

*"Efkârınızın parlaklığı Şark'tan âşikâr olmuş idi. Şimdi de Envâr-ı Zekâ'nız şarkı tenvîr ediyor. Siz mādâm ki 'âşık-ı nûr olanlara hizmet etmek istiyorsunuz, devam ediniz ki istifâdeleri mahdûd kalsın"*¹³⁶.

Ayrıca, Muallim Nâci, şiir ve tercümelerini Mustafa Reşîd'in mecmuası **Envâr-ı Zekâ'ya** verir:

*"Bir çok değerli eserim olsa her nüshası için bir parçasını takdîm ederdim. Mevcûddan işte bir kaç beyit yazıyorum. Sebebi ise bu kabîlden olan eserleri de kabûl buyurmakta olmanızdır"*¹³⁷.

¹³³ Süleyman Nazif, "Mustafa Reşîd Bey'e Dâir", *Atı*, nr. 198, (16 Temmuz 1919), s. 2.

¹³⁴ Mu'allim Nâci Efendi'nin Envâr-ı Zekâ'nın intişârı üzerine Mustafa Reşîd'e Mektubu için bak. *İnşâ Mu'allimi: Mustafa Reşîd*, Enver Efendi Matbaası, İstanbul 1310, s. 167.

¹³⁵ a. g. m.

¹³⁶ a. g. m.

¹³⁷ a. g. m.

Mustafa Reşîd'in kendi dergisi **Envâr-ı Zekâ** mecmuasında, Muallim Nâci hakkındaki şu haberi neşretmesi, dostluklarının bir başka nişânesi mesâbesindedir:

"Muallim Nâci Efendi hazretlerinin âsâr-ı bergûzîdelerinden bir kısmını hâvî bir eser-i 'âlf daha meydân-ı intişâra konu. Bu risâleye edîb-i müşârünileyh " Yazmış Bulundum" ünvânını serlevha ittihâz edivermişlerdir. Mes'ûd-i Harâbâtî'nin Tercümân-ı Hakikat'e bahş ve irsâl eylediği mektuplarla Tercümân'ın bazılarına verdiği cevapları hâvî olan bu eser ne kadar güzel, ne kadar lâtf bir eserdir. Bu güzelliği, bu letâfeti tab'ının nefâseti de bir kat tezyîd etmiş ve gûya zaten güzellerden güzel olan bir nevcivânın en ziynetli libaslarla tezyîn ettiğini imâ etmiş. Edîb-i müşârünileyhin inşâallah daha pek çok eserlerini görmekte mes'ud olacağız"¹³⁸.

Mustafa Reşîd, **Envâr-ı Zekâ**'nın İkinci cildini Muallim Nâci'nin şiirleriyle başlatmaktan dolayı kendini bahtiyar addeder: " Muallim-i 'aliyyü'l-kadrimiz hazret-i Nâci'nin hediye ettiği şu iki manzume-i nefise ile mecmuamın ikinci cildine başlamağa muvaffak olduğum için kendimi bahtiyar addediyorum"¹³⁹. Üstelik, Mustafa Reşîd, yazılarında Nâci'nin şiirlerinden geniş iktibaslara yer verir¹⁴⁰. Bu arada, Muallim Nâci'nin şiir ve yazılarını tertip ettiği **Müntahabât-ı Cedîde**' ve **Bedâyi'ül İnşâ** adlı seçkilerinde neşreder¹⁴¹.

Mustafa Reşîd ile Muallim Nâci'nin birlikte çalıştıklarını gösteren bir başka husûs daha vardır. Bu da ikisinin birlikte Bâb-ı âli'de musahhihlik yapmaları ve yayınevlerine kitap tashih etmeleridir. Kitapçı Arakel'in yayınladığı Ta'lîm-i Kıraat adlı kitabın onbeşinci baskısının üçüncü kısmının kapağında "Musahhihleri Muallim Nâci ve Mustafa Reşîd" kaydı vardır¹⁴².

¹³⁸ **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, nr. 24, s. 524.

¹³⁹ **Envâr-ı Zekâ**, nr. 25, s. 529.

¹⁴⁰ Bir Sandal Alemi, **Envâr-ı Zekâ**, nr. 22, (1300/1884-85), s. 481-483.

¹⁴¹ **Bedâyi'ül İnşâ**, K. Tozlıyan Matbaası, İstanbul 1302, s. 41, Mektup, s. 44 Tezkire, s. 148 [Başlıksız].

¹⁴² Kitapçı Arakel, **Ta'lîm-i Kıraat**, onbeşinci tab', Kitapçı Arakel Matbaası, İstanbul 1328.

Mustafa Reşîd ile Muallim Naci başlangıçta birbirleriyle iyi geçinen ve beraberce çalışan iki dost iki arkadaş görüntüsü verirken, bir zaman sonra araları, pek belirli olmayan bir sebepten dolayı bayağı açılır ve münasebetleri tam aksi bir mecrada, hakarete varan seviyede kavgalar ve polemiklerle devam eder.

Mustafa Nihad Özön'ün ihsas ettiğine göre Muallim Naci ile Recaîzâde Mahmud Ekrem arasında vuku'a gelen münakaşada Mustafa Reşîd, Abdülhalim Memdûh ve M. Tahir ile birlikte Recaîzâde Mahmud Ekrem'in tarafını tutarlar¹⁴³. Recaîzâde Mahmud Ekrem taraftarlığı, Muallim Naci'ye muhalif olmak demek olduğundan aralarında böyle bir soğukluk olduğu tahmin olunabilir. Mustafa Reşîd ile Muallim Naci'nin aralarındaki ihtilâfın bütün bütün mabuat âlemine intikali 1886 senesinde olur.

Tercüman-ı Hakikat'ten ayrılmış olan Muallim Naci, edebî faaliyetini bir bakıma "mu'allim"liğini "Sa'adet" gazetesinde sürdürmekteydi. Bu gazetenin Kısm-ı Edebî sütununa Fehmî imzasını kullanan bir şiir heveslisinin gönderdiği gazeli tenkîd eden Muallim Naci,

"Hangi ehl-i dil seni görsün de hayran olmasın"

mısraını lisânın şivesine uygun bulmayarak, bu mısraı

"Hangi ehl-i dil vardır ki seni görsün de hayran olmasın ?"

şeklinde değiştirir¹⁴⁴.

Kuvvetli bir dil şuuruna sahip olan Muallim Naci, bununla da kalmaz ve bu konudaki kanaatlerini açıkladıktan sonra yazısını "Şu mebhâs gavâmız-ı lisân-ı 'Osmânî'den addolunmağa sezâdır. İşte "edîb-i meşhûr" 'ünvânıyla yâd olunan zâtlar hiç olmazssa böyle mes'eleleri etrafıyla tedkîk ve izâh eyleyerek lisâna cidden hizmet etmeğe muktedir bulunmalıdırlar. Yoksa meselâ "tağ"ı "dağ" sûretinde yazmak gibi

¹⁴³ Mustafa Nihad Özön, *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1945, s. 367.

¹⁴⁴ *Saadet*, nr. 307, (2 Kânun-ı Sani 1886), s. 3.

ehemmiyetsiz ma'rifetler ibrâzıyla "lisânı tecdîd ediyoruz!" zu'munda bulunmak cehliyle iftihar etmek demek olur" satırlarıyla bitirir¹⁴⁵.

Bu yazı üzerine Mustafa Reşîd Bey, Ahmed Mithad Efendi'ye Tercüman-ı Hakikat'te yayınlanmak üzere bir mektup gönderir. Mustafa Reşîd, Muallim Naci'nin Sa'adet'teki yazısının son paragrafının kendisini hedef aldığı ve tezyîf ettiği düşüncesi içerisinde şunları yazar:

"Sa'adetlû Ahmed Midhat Efendi Hazretleri'ne.

Sa'adetlû Efendim Hazretleri

Dümkü Sa'adet'in kısm-ı edebîsinde muallim-i meşhûr Naci Efendi'nin şöyle bir mülâhazasını okudum:

"Şu mebhâs gavâmız-ı lisân-ı 'Osmânî'den addolunmağa sezâdır. İşte "edîb-i meşhûr" 'ünvânıyla yâd olunan zâtlar hiç olmazssa böyle mes'eleleri etrafiyla tedkîk ve izâh eyleyerek lisâna cidden hizmet etmeğe muktedir bulunmalıdırlar. Yoksa meselâ "tağ"ı "dağ" sûretinde yazmak gibi ehemmiyetsiz ma'rifetler ibrâzıyla "lisânı tecdîd ediyoruz!" zum'unda bulunmak cehliyle iftihar etmek demek olur".

Zamânımız muharrirleri içinde tağ, turdı, toğrı, toldı, ota gibi Türkçe kelimeleri "d" ile yazan 'âcizlerinden başka kimse bulunmadığı için o tezyîfin muhlisinize 'â'id olduğunu anladım.

Mes'elenin ehemmiyetine nazaran şu cevâbnâme-yi tahrîr ve irsâle mecbûr oldum:

Elîfbâımızda bir sadâ-yı bihakkın veren bir harf durup durur iken diğer bir harf, sadâ-yı aslîsini tağyîr ederek, kullanmağa neden mecbûr olalım?

"Eslâf böyle yazmış, el, göz alışmış!" denilecek olursa biz de deriz ki el, göz doğruya alışsa daha iyi değil mi ?

Şimdi "hangi", "yoksa", "akşam" sûretinde yazdığımız kelimeler de bir zamân "kangi", "yohsa", "ahşam" sûretinde yazılıyordu.

Hatta ma'hûd "tolayı " bile devâ'ir-i resmîyede "d" ile yazılmağa başlandı.

İmlâca mevcûd olan münasebetsizliklerden hiç olmazsa birini ıslah etmek lisâna -küçükse de- hizmettir sanırım"¹⁴⁶.

¹⁴⁵ Saadet, a.g.y., adı geçen yazı.

¹⁴⁶ Saadet , nr. 310, (5 Kânun-ı Sani 1886), s. 3.

Mustafa Reşîd, Ahmed Mithat Efendi'nin "mey" ve "mahbûb"a muhalif olduğunu bildiği için Muallim Naci'nin bu temayı işleyen beyitlerine yer vererek, şu mütâlaa ile mektubunu bitirir:

**"Bayramda bir nizâmına koydum ki hâneml
Yârân görünce bir yeni meyhâne sandılar"**

**"Ol kadar çaktım ki tersâ-zâdegânın 'aşkına
Berka döndüm neşr-i envâr eyledim meyhânedede"**

gibi beyitler inşâd buyuracaklarına ihtiyâc-ı zamâna muvâfık Türkçe bir "Sarf ve Nahiv" tertib etseler idi kendi ta'birleri vechile lisâna cidden hizmet etmiş olurlardı".

Ahmed Mithad Efendi şahsına gönderilen bu mektup meselesinde Mustafa Reşîd'in arzusuna itibar etmez ve mektup hakkında bir kanaat belirtmediği gibi, damadı Muallim Naci'ye verir. Muallim Naci, Mustafa Reşîd'in yazısını ve kendi cevabını *Sa'adet* 'in *Kısm-ı Edebî* sütununda neşreder¹⁴⁷. Muallim Naci, Mustafa Reşîd'in bu yazısına çok sinirlenmiş olmalı ki çok ağır bir karşılık verir ve hicvin ötesinde hakaret eder. Muallim Naci bu ağır yazısına şu dörtlülle son verir:

**"Olacaktır işin fena çelebi
Haddin elbette sonra bildirilir
Olacaktır işin fena ne demek
Orasın Mustafa Reşîd bilir".**

Daha sonra, Muallim Naci, Mustafa Reşîd hakkında yazdığı şu kıtayı *Te'avün-i Aklâm*'da neşretmiştir:

**"Ne anlarsın ne istifham edersin anlayanlardan
'Aceb nâ-kabil-i hâr-şivesin mahlûk-ı aharsın"**

¹⁴⁷ Saadet , a.g.y., adı geçen yazı.

Beni tahkir eder her kavî ü fi'liyle diyormuşsun

*Seni tahkire hâcet var mıdır zaten muhakkarsın*¹⁴⁸

Bu şiir "Bir Lâyüfhem'e" başlığı ile **Sünbüle**'de de yer almıştır¹⁴⁹.

İbnül Emin Mahmut Kemal İnal bu şiirin yazılmasına sebep olan hadiseyi bilmediğini ihsas ederek "her iki tarafa da layık" görmediğini kaydediyor¹⁵⁰. Muallim Naci üzerine doktora yapan Celal Tarakçı ise "bu kızgınlığın sebebinin Mustafa Reşîd'in Muallim Naci hakkında Ahmed Mithad Efendi'ye yazdığı mektuplardaki sözlerinin" olduğu kanaatini taşır¹⁵¹.

Zaman bu tartışmada Mustafa Reşîd'i haklı çıkarmıştır; çünkü, imlâmız onun istediği şekilde gelişme göstermiştir ve biz bugün Mustafa Reşîd'in istediği gibi yazmaktayız.

Ali Kemâl'in Anlattıkları Ali Kemâl, **Peyâm-i edebî**'de "Ömrüm" başlığı altında neşrettiği hatıralarında Mustafa Reşîd'den bahseder¹⁵². **Ömrüm**'de yer alan kısa anekdotlara göre Ali Kemâl, Mustafa Reşîd'in hikâye ve romanlarını devrinde okumuş, sevmiş, hatta biraz da tesirinde kalmıştır. "**Envâr-ı Zekâ** gibi bazı mecmu'a-i mevkuteleri pek severdim. Bu mecmu'ada "Ömrümün üç ayı" diye Mustafa Reşîd'in sâde bir hikâyesini okudum, pek lâtif buldum" diyen Ali Kemâl, Mustafa Reşîd'in hakkında "Bu zat pek garip bir muharrir idi. Fevkal'âde bir iktidara mâlik değildi, hiç değildi, Fakat evvelâ neşrettiği mektuplardan anlaşıldığına göre Kemâl Bey'den itibaren bütün eazım-ı üdebâ ile teklifsiz idi" diye yazar. Daha sonra adeta onu değerlendirir ve "**Bir Çiçek Demeti, Göz Yaşları** gibi ruhsuz olmakla beraber tabi'î olduğu için sevimli eserler neşreyle"diğini ve şöhret kazandığını da kaydeder. Muallim Nâci ile Mustafa Reşîd arasındaki kırgınlığa da temas eden Ali

¹⁴⁸ **Te'avün-i Aklâm**, nr. 5, (31 Temmuz 1302), s. 31.

¹⁴⁹ Muallim Naci (Ömer Hulûsî), **Sünbüle**, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1307, s. 37-38.

¹⁵⁰ İbnül Emin Mahmut Kemal İnal, **a. g. e.** s. 1459.

¹⁵¹ Celal Tarakçı, **Muallim Naci Efendi-Hayatı ve Eserlerinin Tedkiki**, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 1976, s. 118.

¹⁵² Ali Kemâl, "Ömrüm" **Peyâm Kısm-ı Edebî**, nr. 8,10, 12, 23, Kanun-ı sani 1329. Ayrıca **Ömrüm**, Haz. Zeki Kunalp, İsis yay., İst., 1985, s. 31.

Kemâl, Nâci Efendi'nin Mustafa Reşîd'i hiç sevmediğini ve her fırsatta hırpaladığını kaydederek, "Sa'adet gazetesinde uzun uzadıya muaheze ettikten sonra bir dörtlükle tezyif ve tehdit" ettiğini, Fakat Reşîd Bey'in bu tahkirlere kulak asmadan neşriyatına devam ettiğini yazar. Ali Kemâl'e göre Muallim Nâci Efendi'nin Mustafa Reşîd'e kızgınlığının ardında, onun, Nâci ile Recâizâde arasındaki tartışmada Recaizâde tarafında yer alışı yatmaktadır¹⁵³.

Ali Kemâl, Mustafa Reşîd'i bir realist/gerçekçi yazar olarak kabul eder ve gerçekçi edebiyat açısından "tabîî" olarak değerlendirir: "Doğrusunu söylemek lazımsa bu nâçiz sâhib-i hâmenin o sâde yazıları hakikat-i edebiye nokta-i nazarından beni daha ziyâde düşündürdü, serâ'ir-i 'aşkı gönüme ilka etti, çünkü tabîî idi. Öbürleri gibi sun'î değildi". "Mustafa Reşîd'in hikâyelerini okuya okuya kalben müteheyyiç" olan Ali Kemâl, bu eserlerin tesiri ile komşu kızına gönül düşürür ve bu olayı "ilk macera-yı aşk" olarak yad eder¹⁵⁴. Ali Kemal'in anlattıklarıyla Mustafa Reşîd'i beğenmediği, ruhsuz ve kuru bulduğu, muharrirlik yolunda hatta "hiç bir iktidara mâlik" olduğuna inanmadığı ve tek kelimeyle onu "garip" bulduğu açıkça anlaşıldığı halde; Mustafa Reşîd'in eserlerini okuyup tesiri altında kalışını sırf bu eserlerin "tabîî" oluşu ile izahı da dikkat çekici bir noktadır.

Madam Gülnar Olga de Lebedeva ile münasebeti: Madam Olga dö Lebedeva, Bir Rus şarkiyatçısı olup 1889'da Stockholm'de toplanan 13. Beynelmilel Şarkiyatçılar Kongresi'nde tanıştığı Ahmed Midhat Efendi'nin daveti üzerine İstanbul'a gelmiş ve burada altı ay kadar ikamet etmiştir. Türkçe'yi eser telif edecek kadar çok iyi bilen bu hanım şarkiyatçı, Türklere karşı duyduğu sempatiden dolayı Gülnar adını kullanıyordu¹⁵⁵. Rusça'dan Türkçe'ye tercümeleleri de bulunan Madam Gülnar Olga de

¹⁵³ Ali Kemâl, *Ömrüm*, Haz. Zeki Kunalp, İsis yay., İst., 1985, s. 54. Ayrıca Bak. Fevziye Abdullah Tansel, "Muallim Naci ile Recizâde Ekrem arasındaki münakaşalar ve bu münakaşaların sebep olduğu edebî hâdiseler", *Türkiyât Mecmuası*, C. 10, (1953), s. 159.

¹⁵⁴ Ali Kemâl, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁵⁵ Orhan Okay, (Doç. Dr.), *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Nr. 86, Baylan Matbaası, Ankara 1975, s.15, dipnot nr. 15.

Lebedova¹⁵⁶ ile Mustafa Reşîd İstanbulda tanışmışlar ve edebî faaliyetlerde bulunmuşlardır. İkisi birlikte Rusça'dan bazı şiirler tercüme etmişlerdir. Bunlardan ikisi ünlü Rus şâiri Lermontov'a ait olup Mustafa Reşîd'in **Şükûfe-i İstiğrak** adlı eserinde de yer almıştır. İlk şiir "Melek" başlıklı olup altı beyitten oluşur ve şiirin altında "*Rusya şu'arâ-yı meşhûresinden Lermontof'un bir manzûmesinin tevsî'an tercümesidir ki Rusya'lı edîbe-i şehîre Gülnar Hanım (Madam de Lebedef) ile müştereken tanzîm olunmuştur*" kaydı ile verilmiştir:

MELEK

*Bir leyl-i münevverde bir hûr-ı semâ-ârâ
Eylerdî uçarken bir âheng-i hazîn icrâ*

*Dinlerdî bulutlarla mehtâb ü kevâkib hep
Ervâha verirdi vecd ol nağme-i rûh-efzâ*

*Medh eyler idi hakkı, cennetteki ervâhı
Yoktu bu medâyihde âsâr-ı riyâ kat'a*

*Bir cânı bu gamgâha isâle idi me'mûr
Eylere idi ol emri güyân olarak ifâ*

*Gûşunda kalıp cânın ol nağme-i lâ-yuhti
Yâdıyla ânın gâhi eyler idi vâveylâ*

¹⁵⁶ Gülnar Olga Dö Lebedova, Rusça'dan şu eserleri tercüme etmiştir:

Pouckine (Puşkin), **Kar Fırtınası**, Tercümân-ı Hakikat Matbaası İstanbul 1307, 61 s.

Michel Lermontof, **Lermontof'un İblisi**, Tercümân-ı Hakikat Matbaası İstanbul 1308, 100 s.

Ataullah Bayezidof, **İslamiyetin Maarife Taalluku ve Nazar-ı Muarızinde Tebyini**, (Ahmed Cevdet'le Terc.), Tercümân-ı Hakikat Matbaası İstanbul 1308, 156 s.

Leon Tolstoy, **İlyas yâhut Hakikat-ı Gina**, Tercümân-ı Hakikat Matbaası İstanbul 1309, 30 s.

Pouckine (Puşkin), **Kâğıt Oyunu**, Âlem Matbaası, A. İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1309, 38 s., 2 pl.)

(Lev Nikolayeviç) Tolstoy, **Familya Saadeti**, Tercümân-ı Hakikat Matbaası İstanbul 1309, 282 s.

Telif eserleri ise Şunlardır:

Şâir Puşkin, Tercümân-ı Hakikat Matbaası İstanbul 1308, 67 s

Rus Edebiyatı, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1311, 132 s.

Müslimeler Hürriyeti, İslam Kızının Evvelki ve Şimdiki hâli, Çev. Kaya Nûrî, Kader Matbaası, İstanbul 1335, 14 s.

*Arzın o kilâl-âver âhengi hezâr efsûs
Âheng-i semâvîye olmazdı bedel asla!*

“Yelken” başlıklı şu şiir ise “keza Lermontof’tan” kaydı ile ile verilmiştir:

YELKEN

*Mâ’î sisinde bahrin bir bâdbân nümâyân
Âyâ neden bu rütbe semt-i ba’ide pûyân?*

*Bilmem ne terke mecbûr olmuş vatanda mellâh?
Dehşetli dalgalarda hangi emelle galtan*

*Bâd inlemekte, nâlân yelken ile direkler
Emvâc-ı dehşet-engîz olmaktadır hudûşân*

*Mes’ûdiyet taharri etmek mi o? Heyhât!
Andan da olmamıştır deryâlara girizân*

*Altında lâciverdî bir bahr-ı bi-nihâyet
Üstünde cân fezâ bir hûrşîd iken zerefsân*

*Mellâh ise hemîşe cûş ü hurûşu ister
Sürûş içinde güyâ varmış huzûra imkân!”*

Mustafa Reşîd de “Rusyalı edîbe-i meşhûre (Madam de Lebedef) Gûlnar Hanım” diye andığı bu şaireye şiirlerini hediye olarak takdim etmiş ve “ihdâ eylediği”ni kaydettiği “mecmû’a-i âsârı”na şu beyti yazmıştır:

*“Gûlgonca-i hayâlim Gûlnar dilrübâyâ
Olsa mukabil artar rengi safâ medârı”.*

Birbirlerini ikametgâhlarında ziyaret edebilecek seviyede bir yakınlık ve dostluğun sahibi olan bu iki kişinin münasebetini, Mustafa Reşîd’in, **Muharrerât-ı**

Nisvân adlı antolojisinin baş tarafında Madam de Lebedova'ya hitaben yazdığı açık mektupta bulmak mümkündür.

Madam de Lebedeva'nın İstanbul'da bulunduğu sırada bir perşembe günü, Tünelin Beyoğlu'na çıkan vagonunda iki dost karşılaşırlar. Madam de Lebedeva Bebek'ten, Mustafa Reşîd ise işinden dönmektedir. Madam cismen, Mustafa Reşîd de zihnen yorgundur. Karşılıklı rahatsızlıklarından bahsederler. Mustafa Reşîd, Madam'ın Türkçe'yi telaffuz ettiği aksanı kulak okşayıcı bulur. Daha önce sözleştikleri hâlde, hastalığı yüzünden Mustafa Reşîd'in Madam'ın davetine icâbet edemediği anlaşılır. Madam, evinde bir ilaç olduğunu ve dostunun hastalığına iyi geleceğini söyleyerek ikametgâhına gitmelerini teklif eder. Tepebaşı Bahçesi'nin karşısındaki Hotel de Londr'a gider, asansörle Madam'ın dairesine çıkarlar. Madam ilaç diye bir bardak sıvı getirir, Bu alğlade sudur. Mustafa Reşîd, durumu taacüple karşılar ama belli etmez. Bu sırada merhum Cevdet Paşa'dan bahseden Madam söz arasında ilacın hissen tesir edip etmediğini sorar. Mustafa Reşîd, "Pek anlamadım " diye cevap verir. Madam, Mustafa Reşîd'in rahatsızlığının ruhanî bir sebepten kaynaklandığına hükmederek, bunun tedavisinin de ruhanî olması gerektiğini düşündüğünü ve onu bu yolla aldattığını söyler. Sonra da Mustafa Reşîd'e iltifatlar eder, eserlerini över ve değerli bulunduğunu söyler. Bilhassa *Bir Çiçek Demeti* üzerinde durur ve eserin dikkatini çektiğini ifade ederek Mustafa Reşîd'in *Bir Çiçek Demeti* yolunda hcnımların yazılarını neşretmesinin iyi olacağını söyler. Mustafa Reşîd de *Muharrerât-ı Nisvân* ünvanını o akşam ki konuşmadan alarak kitabına isim yapar¹⁵⁷. Bunlara dayanarak Madam Gülnar Olga dö Lebedova'nın Mustafa Reşîd'e tesir ettiğini söylemek mümkündür. Fakat Mustafa Reşîd de Madam Gülnar'a tesir etmiş olmalı ki Dostu Şâir Nigâr Hanım'a yazdığı mektuplarda ondan "övgüyle sözederek nasıl olduğunu sorar"¹⁵⁸.

¹⁵⁷ Bak. Mustafa Reşîd, "Rusyalı Edîbe-i Meşhûre Madam Gülnar de Lebedof Hazretlerine", *Muharrerât-ı Nisvân*, Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1313, s. 3.

¹⁵⁸ Nazan Bekiroğlu, "Unutulmuş Bir Müsteşrik: Olga dö Lebedeva/Madam Gülnar", *Dergâh*, C. IV, nr. 46, (Aralık 1993), s. 8.

Celâl Nûrî ile münasebeti: Celâl Nûrî ile Mustafa Reşîd'in münasebetlerinin nasıl başladığı pek açık değildir. En kuvvetli ihtimal, Celâl Nûrî'nin vaktiyle Mustafa Reşîd'i okumuş olması; yakınlık duyması ve muhabbet beslemesidir. Belki bu muhabbet ve yakınlık yüzünden, belki de, başka bir sebep veya saikten ötürü Celâl Nûrî, uzun zamandır âdeta inzivaya çekilmiş, "istitâr" etmiş olan Mustafa Reşîd'i, 1919 yılında tekrar neşriyata davet eder.

Celâl Nûrî'nin davetini kabul ettiği anlaşılan Envâr-ı Zekâ muharriri, edebî verimleriyle yeniden okuyucu karşısına çıkma fırsatı bulur. Böylece, Celâl Nûrî'nin sahip ve başyazarlığını yaptığı haftalık **Edebiyât-ı Umûmiye Mecmûası**'nda şiirlerini yayınlanmaya başlar¹⁵⁹. Mustafa Reşîd Bey'in burada yayınlanan ilk şiiri, 19 Nisan 1918 (15 Receb 1336) tarihli derginin 65-(34) sayısındaki

"Çamlar altında uzattı dest-i nâzı bir perî"

mısraıyla başlayan "Şarkı" başlıklı şiirdir. **Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası**'nda Mustafa Reşîd'in on bir şiiri ve bir de mektubu neşredilir. 20 Temmuz 1918 (11 Şevval 1336) tarihli derginin 77 numaralı nüshasında yer alan ve

"Ey sevgili kuş ey dil-i nâlendeme hemdem"

mısraıyla başlayan "Kaçmış Kuş" başlıklı şiiri de bu dergideki son şiiridir.

Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası'nın 17 Ağustos 1918 (10 Zilkade 1336) tarih ve 81 numaralı nüshasında, Mustafa Reşîd'in Celâl Nûrî'ye yazdığı, daha önce söz verdiği üzere Celâl Nûrî'nin "**Ölmeyen (Masal)**" adlı eserini tenkid ettiği, 8 Ağustos 1918 tarihli mektubu neşredilir. "Celâl Nûrî Beyefendi'ye" başlığı ile yayınlanan mektubuna Mustafa Reşîd, "Muhterem Üstad!" hitabıyla başlar ve girişte mektubu kaleme aldığı yerden bahseder:

"Size bu satırları dünyanın en güzel yerinde yazıyorum. Bu yer bir Taksim bahçesidir, evet! Taksim bahçesi dünyanın en güzel bir yeridir. Çünkü dünyanın en güzel yerleri.. Boğaziçi, Çamlıca, melâl-i bî-nazîri bunların arkasındaki cibâl-i dûrâdûr hep buranın pâmâl-i nezâretidir".

Mekân hakkındaki bu girişten sonra, vakti kaydeden Envâr-ı Zekâ muharriri, bahçeyi tasvire devam eder:

¹⁵⁹ Süleyman Nazif, "Mustafa Reşîd Bey'e Dâir", *Atı*, Nu 198 (16 Temmuz 1919), s. 2.

"Sabah!.. Alafranga saat sekiz!.. Bahçede ağaçtan ağaca uçan bir kaç kumrudan, bir iki serçeden başka zi-rûh görünmüyor.. Rûhnüvâz bir sükût!.. Kuşçağızlar bile bu sükût-i lâtfi ihlâlden ihtiraz ediyor!"

Ardından, sözü muhatabına ve onun eserine getirerek, daha önceki vaadini de hatırlattıktan sonra, eser hakkındaki değerlendirmelerine geçer:

"Üstâd! Zihnim sizinle meşgul.. "Ölmeyen"i dün gece okudum. Buna dâir mütâla'âtımı size yazacağımı va'ad etmiştim. İşte incâz ediyorum: Bu eser-i âlî niz bizde nesr-i şî'râmize bir enmûzec-i nevîndir. Tarz-ı beyânınıza cidden meftûn oldum. Hatta bundan kendime bir hisse-i mefharet bile ayırdım. Öyle ya! Üslûbunuz benim tarz-ı beyânımı ne kadar andırıyor!"

Mustafa Reşîd, "otuz üç sene evvel yazdığı, "Bir Çiçek Demeti" neşrolunduğu esnada" Hâlid Ziyâ'nın iltifatını hatırlatır ve Celâl Nûrî'nin üslûbunu beğendiğini ifâde eder:

" Mûsâ'adenizle evvelâ emirde sûret-i ifâde ve tarz-ı tahrîrinizden bahsetmek isterim. Şivenizi vicdânen ne derecelerde takdir eylediğim ara sıra yazdığım makaleciklerde peyrevliğe çalışmaklığım müstedildir. Bâdi-i emrde sūheyl görünen ufak ufak cümleleriniz, kısa kısa terkipleriniz ol kadar âlî rengi bir mecmû' husûle getiriyor"

diyen Mustafa Reşîd'e göre "en ma'ârifetmend milletler her şeyin tabi'isini seviyorlar". Bu yüzden "şive-i tabi'i her tarz-ı edebe müreccah göröl"mektedir. Celâl Nuri, tabiî yazan bir muharrir olduğu için okuyucularında "husûle getirdiği te'sirler de tabi'i"dir. Onun eserinden lezzet almak isteyen bir kalb, nükte arama zorunda değildir. Mustafa Reşîd, Celâl Nûrî'nin sözlerinin "elektrikli" tesirine dikkat çekerek, onun açtığı çığırını bütün yazarlarca takip edilmeye değer bulur. Celâl Nûrî'nin üslûbuyla kendi üslûbu arasında bir yakınlık kurarak, Celâl Nûrî'yi kendisinin yıllarca evvel ifadede başlattığı tarzın bir devamı olarak görür ve şunları söyler:

"İşte bugün bu yolda yazılan âsârı gördükçe sevincimden gözlerim yaşıyor. Hele bu eser-i 'âlî nizi okur iken pek çok cümlelerinin üstüne gözlerim le'âli-i iftihar saçtı!.. Bir insân için mesâisinin parlak netâyicini görmek kadar sa'adet tasavvur olunur mu"?

Üslûp bakımından son derece beğendiği ve takdire şayan bulduğu eser, konusu bakımından Mustafa Reşîd'i hayrete düşürür. Envâr-ı Zekâ muharriri, kahramandaki değişiklikleri eserin tabiatine aykırı görür. Ona göre, ancak deli bir roman kahramanı böyle tutarsız davranabilir. Fakat, eserde böyle bir işâret yer almaz. Bu yüzden, eserin bitişini de "gayr-i tabî'î" bulur ve eğer eseri kendisi yazsa bu hataları yapmayıp, kahramana da pişmanlığını itiraf ettireceğini kaydederek yazısını bitirir¹⁶⁰.

Bu mektubun hemen altında bir cevap vardır. C.N. kısaltmasıyla dercedilen bu cevap muhtevâsından da anlaşılacağı gibi Celâl Nûrî tarafından kaleme alınmıştır. Celâl Nûrî, Mustafa Reşîd'in mektubunu "pür-zerâfet" bulur. Fakat mektupta, şahsen hakketmediği övgülerin yanında, söz konusu edilen eseri "Ölmeyen" in, asıl ehemmiyetli kısmının "şiddetle muâheze" edildiğini ileri sürerek, Mustafa Reşîd'e karşı eserini şöyle müdafaa eder:

"Ölmeyen"de bir cinnet tasvir etmek istedik. Reşîd Bey diyorlar ki: "Fakat buna dâ'ir romanda bir işâret görülemiyor." Kemâl-i hürmetle "Bir Çiçek Demeti" traşîdekârına beyân edelim ki bu husûsta böyle bir işârete hâcet yoktur. Uzun uzadıya darü's-şifadân bahsediyoruz, sarâhat muvâcehesinde işârete ne lüzûm vardır? Zaten bütûn maksadımız tereddüfi, cinneti, şahsiyetin tebdîlini göstermekti. "Alem-i hakikatte birinci Marsel ikinci Marsel olamaz.. Kat'iyen olamaz!" buyuruluyor. Ma'a't-teessüf olur. İşte bunun içindir ki idealizm romantizm sahasından çıkıp realizm girdaplarına karıştın ve Marsel'i keşfettin. Yoksa bervasi'a-i dürâdûr 'âşîkâne tasvîr eder, dururdu... Üstâd ma'lûmları olmalıdır ki son moda roman biraz fen ile birleşiyor. Gayr-i tabî'îlik, hayâlîlik ithâmı gayr-ı vâriddir. Kendileriyle müşerref olduğum bir çok 'ulemâ-yı cünûn masalımı tabî'î bulurlar. Mustafa Reşîd Bey'in mu'âşaka-i sâniyeden sonra ateşi bir müddet söndürmesine ba'de diğer bir erkekle Marsel'i seviştirmesine, bunun sonunda izhâr-ı nedâmet ettirmesine gelince: Böyle bir romanı Reşîd Bey Efendi yazsa mahzan kendileri yazmış olacaklarından elbette bir şâheser olurdu; lâkin o kitap

¹⁶⁰ Mustafa Reşîd, "Celâl Nûrî Beyefendi'ye", Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası, C. 4, Sene: 2, Nu. 81, 17 Ağustos 1918 (10 Zilkade 1336), s. 927-929.

*tebeddül-i şahsiyet denilen psikoloji metâlibini tefsir eden bir "tez" olmazdı. Üstâd edîbe ta'zîmât ve tahiyât*¹⁶¹.

Bu cevapla birlikte, oldukça iyi görünen Mustafa Reşîd'le Celâl Nûrî arasındaki münasebetin kesildiği anlaşılıyor. Çünkü, Mustafa Reşîd'in verimleri bir daha **Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası** sütunlarında görülmez.

Süleyman Nazif ile münasebeti: Celâl Nûrî, Mustafa Reşîd'i yakından tanıyan Süleyman Nazif'e "melfûf" içinde bir tezkere göndererek Mustafa Reşîd'e ait hâtıralarını **Atı** gazetesine yazmasını rica eder. Zaten **Atı**'de yazılar neşreden Süleyman Nazif, Celâl Nûrî'ye hitaben, Nişantaşı'ndan yazdığı 16 Temmuz 1919 tarihli bir mektupla Mustafa Reşîd hakkındaki hâtıralarını anlatır. **Atı** gazetesinde neşredilen bu mektup Mustafa Reşîd'in hayatı ile ilgili en mühim vesikalardan biri olup, onun sanat, matbuat ve memuriyet hayatının çeşitli cephelerine ışık tutar. Daha sonra Mustafa Reşîd hakkında yazanların büyük çoğunluğu bu mektuptan istifade etmiştir.

Süleyman Nazif, Mustafa Reşîd'i, çocukluk günlerinde on üç yaşında iken, bir çok muharrir gibi önce yayıncılığı ve eserleri vasıtasıyla tanımıştır. Celâl Nûrî'nin isteği üzerine "Mustafa Reşîd Bey'e Dair" hatıralarını anlattığı, **Atı** gazetesinde neşredilen yazısında "Ben edîb-i şehîrin ismini işittiğim zamân, on üç yaşında idim" der. Envâr-ı Zekâ mecmuasını "Diyârbekir'in ufk-ı dür-â-dûru her hafta" beklediğini kaydeder. Mustafa Reşîd, o sıralarda "yazdığını herkese seve seve okutan ve ismiyle neşriyatı etrâfında muhtelif mücâdelelerle dolaştıran bir şâ'ir-i nâsir" olarak tanınır. Süleyman Nazif, daha sonra "bu şâ'irin, nazma da meylini" işittiğini ve gördüğünü ifade eder. Onun nazmından

"Hâb-gâh-ı yâre girdim 'arz için ahvâlimi"

veyâ

"Ey şeb-i vuslat açılma tâ sabâh-ı haşre dek"

veyâ

¹⁶¹ C(elâl) N(ûrî), **Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası**, C. 4, Sene: 2, Nu: 8, 17 Ağustos 1918 (10 Zilkade 1336), s. 929.

**"Gaflet ile vuslatına kanmadım
Gün bu kadar tez doğacak sanmadım"**

gibi şarkıları dinleyen birçok gencin göğüslerinin kabardığını ve birçok kadının gözlerinin yaşardığını anlatır.

Envâr-ı Zekâ muharririni "Edib-i şehîr" olarak tavsif eden Süleyman Nazif'e göre "Şinâsî ile Ziyâ Paşa merhûmlar istisna olunursa Tanzîmât-ı Hayriyye'den sonra gelen bi'l-'umûm üstâd-ı edeb Mustafa Reşîd Bey'i tanımıştır".

Mustafa Reşîd Bey'in Nâmık Kemâl, Kâzım Paşa, Midhat Paşa, Cevdet Paşa, Münîf Paşa, Recâizâde Mahmûd Ekrem, "Makber şâ'ir- a'zâm-ı" Abdülhak Hâmid, Mu'allim Nâci Efendi, Ahmet Midhat Efendi gibi daha birçok sanatkâr ve ileri gelen kişi ile yakın münasebetine işaret ederek, "*hâsılı edîb-i şehîr her yerde, her tarâfta görünür, sevilir ve gâh takdîr ve gâh ta'zîb olunurdu*" der.

"Biz o târîhlerde çocukluktan gençliğe irtihâl etmek üzere idik. Bu yaşta insân, tedkik ve muhâkemededen ziyâde tahassüs ve teheyyüce müsta'id ve muktedirdir. Şahıslarını görmeden isimlerini tanıdığımız kahramânân-ı beyân arasında Mustafa Reşîd'i bir 'edîb' hem de bir 'edîb-i şehîr' tanıyorduk" diyen Süleyman Nazif, Mustafa Reşîd'den şöyle söz eder:

"Koca bir kitâb ile tâ'ife-i lâtifeye biz de ilk i'lân-ı 'aşk eden sahîb-i kalem, bu muharrîr-i muhterem oldu. "[Bir] Çiçek Demeti" risâle şeklinde bir muhabbet-nâmedir. Ona tekaddüm eden edvâr-ı tahrîrin "tende cânım, gonca dehânım, mürüvvetli sultânım, cânım efendim" elkabını edîb-i şehîrimiz yıkıyor, değiştiriyor, yerine daha mûnis, daha zarîf ve câzib hitablar ve satırlar yerleştiriyordu. Şinâsî edebiyâtına vatan muhabbetini koyan Nâmık Kemâl ise, kadın muhabbetini sokan da Mustafa Reşîd'dir. Eserleri intişâr ettiği günler Bâb-ı'âlf Caddesi'ndeki kitâbçı dükkânlarında küçük hânımlar için mübâya'atta bulunan büyük konakların lala veyâ ayvazları daha çok görülürdü".

Mustafa Reşîd'in devrinde gördüğü rağbet ve tutulmayı, Süleyman Nazif'in şu satırları çok iyi açıklar:

“... ‘Asır kitâb-hânesi sâhibi Kirkor Efendi’nin elinde bir gün -müellifinin ismini şimdi hatırlayamadığım- “Muhabbet ve Izdivâc” isimli bir kitâbın müsveddesini görmüştüm.

“- Bunu ne yapacaksın?” su’âlime “*Mir’âtü’l-Iber*” tâbî’inin verdiği cevâbı aradan bir otuz sene daha geçse unutamayacağım; zavallı dostum diyordu ki:

“- Baksanız al.. Mustafa Reşîd Bey’in eserlerini kadınlar, yağma edercesine alıyorlar. Bu kitâbın ismine hânımlarımız meclûb olurlar da alırlar ümîdindeyim. Endülûs Târîhi’nin ikinci tab’ını hâlâ sarfedemedim. Ne yapacağım !.. Kitâb-ı ciddîye tab’edebilmek için böyle eserlerin temettü’nü ihmal etmemek mecbûriyetindeyim”.

Süleyman Nazif’, Envâr-ı Zekâ muharririnin üslûbu hakkında da değerlendirmede bulunur. Ona göre “Edîb-i Şehîr’in üslûbu kendisine hâs, âhenkdâr bir sâdelikle tarâvetdâr ve münakkahtır”. Öyle “ki üç kelimeyi tecâvûz eden bir cümlesinden “(Bir) Çiçek Demeti” mü’ellif-i muhteremi derhâl nez’-i übüvvet eder”.

Uzun bir süreden beri yazı hayatından uzakta bulunan Mustafa Reşîd Bey’in, “bu eski ve mu’azzez âşinâ”nın Edebiyât-ı ‘Umûmiye Mecmû’ası tarafından “tekrâr hayâta, ya’ni neşriyâta da’vet” edilmesi üzerine Süleyman Nazif’i çok memnun olur ve “ hâyât-ı matbû’atımızda hoş bir isim ile birçok eser bırakmış olan sevimli ve sevgili Mustafa Reşîd’e ta’alluk eden hizmet-i ‘îsî himmet-ânelerinden dolayı” Celâl Nûrî Bey’e teşekkür eder¹⁶².

Süleyman Nazif’in bu yazısı ile hemen ardına dercedilen kısa haltercümesi¹⁶³, Mustafa Reşîd gibi yazı faaliyetinden çekilmiş emektar bir müellifin matbuata tekrar dönmesi husûsunda, Celâl Nûrî’nin Mustafa Reşîd’e gösterdiği sebebi meçhul ilginin neticesidir. Ne var ki, bir yazar için son derce önemli olan bu ilgi ve gayret devamlı olmamıştır. Belki de bu ilginin uyandırdığı gayretle Mustafa Reşîd şiirlerini kitaplaştırmaya karar vererek, eskiden yaptığı gibi dostlarından takrizler ister.

¹⁶² Süleyman Nazif, “Mustafa Reşîd Bey’e Dâir”, *Atı*, Nu 198 (16 Temmuz 1919), s. 2.

¹⁶³ *Atı*, Nu 198 (16 Temmuz 1919), s. 2.

Mustafa Reşîd, Süleyman Nazif'le olan muarefesine dayanarak, 27 Ağustos 1918 tarihli mektubuyla müsveddelerini gönderdiği şiirleri hakkında görüşlerini bildirmesini ister. "Süleyman Nazif Beyefendi Hazretlerine" başlığını taşıyan ve "Üstâd-ı 'Âl-i Nejâd!" hitabıyla başlayan bu kısa mektupta şunları söyler:

*"Bu mektubumla berâber ba'zı eski eş'ârımı muhtevî bir mecmû'acık şeref-i dest-bûsiye nâ'îl olacaktır. Bunların ekseri nazarımda bâkîdir. Çünkü bir takım (medfûn emeller)î hâvîdir. Mecmû'anın ismi de "Medfûn Emeller" olacak! Bunları; evvel-be-evvel zevk-i selim-i üstâdânelerine 'arz ediyorum.. Pek fenâ bulduklarınızı işâret buyurunuz da tayyedeyim.
Reşîd; muhtâc-ı irşâddır 'azîzim.*

Üç gün sonra, 30 Ağustos 1918 tarihinde Süleyman Nazif, Nişan Taşı'ından yazdığı "Cevâb-nâme-i İltifât-âmîz" başlıklı cevabında, "Dâ'imâ genç üstâd-ı kadîmimiz" diye hitabettiği Mustafa Reşîd'i "muaşaka şâiri" olarak değerlendirir. "Alfred de Musset eğer bir 'aşk şâiri ise, zat-ı âliniz de muhakkak bir mu'âşaka şâ'irisiniz".

Çünkü, Süleyman Nazif, "Ormanların kuytu, koyu gölgeli, esrâr-engiz köşeleri"nin Mustafa Reşîd'in yazılarında çok güzel bir şekilde "irtisâm" ettiğini düşünür. "O kadar ki pür ihtizâr eller birbirini sıkarken, kalplerin helecanlı darabânlarını, kesik kesik çıkan nefesleri, derin nağmeli buseleri" onun "mısralarında işitmek mümkündür. O, bu yüzden Mustafa Reşîd'in, "büyük, hem de pek büyük bir mu'âşaka şâ'iri" olduğunu ifade eder ve "her hayât, kitâblarınızın sahâ'if-i nûşininde kendi edvâr-ı evveliyesinin şen ve mes'ûd günlerini görür üstâd" der.

Mustafa Reşîd'i bir sanatkâr olarak beğenen ve takdir eden Süleyman Nazif, onun kırk yıl önce yayınlanan eserleri ile müsveddeleri hakkında yazmakta olduğu **Medfûn Emeller**'e kadar her kitâbının, "muttarid, âhenkdâr, bir hayât-ı sevdânın ta'âkkub-ı şûh-a-şûhunu gösteren elvâh-ı zarîfeden terekkeb" ettiği kanatini taşır.

Emile Zola'nın **Rougon Macquart** umûmî başlığı altında yayınladığı mu'azzam külliyyâtında takip ettiği felsefe gibi Mustafa Reşîd'in "âsâr-ı edibânesinde

de öyle bir hiss-i husûsî idâme" edildiğini düşünen Süleyman Nazif, Emile Zola'nın son derece canlı ve şiirli sahifeleri ve eserlerindeki zengin hayat sıcaklığına rağmen Mustafa Reşîd'e "Emile Zola sizin kadar şair değildir; fakat bir çok yerlerde siz ondan daha realistsiniz" derken, ona verdiği değeri bir ölçüye bağlar gibidir. O, aynı zamanda, Mustafa Reşîd'i devrinde değeri anlaşılammış olan "e'âzım-ı edeb"den sayar ve istikbalde mutlaka edebiyat tarihçileri tarafından takdir edileceğine inanır¹⁶⁴.

İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın Anlattıkları: İbnülemin Mahmut Kemal İnal Mustafa Reşîd'in, "bir müddet Adliye Nezâreti'ne devam ettiğini, muahharen Maarif Nezâreti'ne naklolunduğunu" ve "tedricen mektubî kalemi müdürlüğüne, daha sonra da mektubî muavinliğine" ve rütbesinin de "ulâ sınıfı sânisine" yükseldiğini yazıyor¹⁶⁵.

Mustafa Reşîd'le yakından tanışmış ve görüşmüş olan İbnülemin, onu ilk defa eserleriyle tanır. Mustafa Reşîd'in *Tezkir-i Mazl* adlı kitabını, pek küçük yaşta iken Kozan'da okur ve beğenir. Bu beğeniş ve takdir duygusunun tesiriyle eserin muharririni görmek ve tanımak ister. Bu arzusu bir süre sonra gerçekleşir. İlk gençlik döneminde bir özel okulda tarih ve edebiyat dersi okuttuğu sırada, Mustafa Reşîd, edebiyat imtihanına mümeyyiz olarak gelir. İlk defa o gün görüşür ve tanışırlar. Mustafa Reşîd, tanıştıkları günün hâtırası olarak şu kıtayı yazarak İbnülemin'e verir:

*"Hep velvele-i hayât bir gün
Fermânber olur sükûn-ı kabre
Ey yolcu senin de menzilindir
Bigâne bulunduğun şu hufre".*

İbnülemin, "Seksenlik bir pîr-i cevânnüma idi" diye tavsif ettiği Mustafa Reşîd'in "yaşını almış yürümüşken çehresi, vücûdu, hareketi, kıyafeti, tuvaleti ile"

¹⁶⁴ Süleyman Nazif, "Cevâb-nâme-i İltifât-âmîz", *Medfûn Emeller: Mustafa Reşîd*, s. II.

¹⁶⁵ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *a. g. e.* s.1457.

gençlerin bile gıpta ettiği bir insan olduğunu ifade eder ve onun için “ihtiyar olduğu hâlde ihtiyar olmaksızın ölenlerdendir” der¹⁶⁶. Mustafa Reşîd’in şiirini beğenmeyen İbnülemin, “Yazılarında zerafet nazar-ı dikkate çarpar. Nesri nazmından güzeldir. Bütün eserlerinde aşk ve alâkadan başka bir şey yoktur. Bütün hayatında aşk ve alâka terennüm etmiştir” şeklinde değerlendirdiği Mustafa Reşîd’e, Süleyman Nazif’in ‘muaşaka şâiri’ demesini bu yüzden haklı bulur.

Mustafa Reşîd’in fırsat bulduğu her yerde şiirlerini okumaktan hoşlandığı İbnülemin’in naklettiği şu hâtıra parçasından anlaşılmaktadır: “Bir gün kendisi gibi hayatının son gününe kadar genç kalan Abdülhak Hâmid merhumun evinde tesadüf ettim. Ardını kesmeksizin şarkı güftelerini okuyordu. Hâmid’in sıkıldığı da yüzünden okunuyordu. Huzzardan Hüseyin Dâniş’e hitaben şu eski beyti yüksek sesle okudum:

***‘Sikender seyr isen de sedd-i nutk et piş-i kâmilde
Aristo-yı hakikatblyne nakl-i macera olmaz’.***

Hâmid bıyık altından gülmeğe başladı. Araya söz karıştırıldı. Reşîd de güfte okumaya nihayet verdi”.¹⁶⁷ Bu konuda, Halit Ziya’nın naklettiği bir başka hâtıra daha vardır. Halit Ziya, İzmir’de mektep çocuğu iken, Menekşelizade Emin Efendi’nin evinde karşılaştığı ve tanıştırıldığı Mustafa Reşîd’in “ayakta etrafındakilerin takdir ve tahsininden emin bir fütursuzlukla, şiir inşâd” ettiğini söyler ve şunları ilave eder: “Bazan oturanların dizlerine ellerini dayayarak, bazan yan odada yarım bırakılmış kadehinden cür’ayâb olmak için bir dakika kaybolup tekrar gözlerinde fazla bir mahmurlukla, Kemal’den Hâmid’den belki de kendisinden manzumeler okuyordu. Herkes mebhut dinliyordu, ben de bir köşede sinerek dinledim”¹⁶⁸.

¹⁶⁶ İnal, a.g.e., s. 1458.

¹⁶⁷ İnal, a.g.e., s. 1459.

¹⁶⁸ Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, C. I, İstanbul 1936, s. 162.

Yazı Hayatı ve Gazeteciliği: Yazı hayatına nesirle başlayan Mustafa Reşîd Bey'in muharrir ve şâir şahsiyetinin yanında bir de naşirliği ve gazeteciliği vardır. İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın ifadelerine göre Mustafa Reşîd, muharrirliğe **Basîret** gazetesinde küçük fıkralar yazarak başlamıştır¹⁶⁹. Bu devrede, birçok gazete ve mecmuada olduğu gibi **Basîret** gazetesinde de yazılara imza konmadığından, hangi yazıların **Envâr-ı Zekâ** muharririne ait olduğu tesbit edilememiştir. Onun Kendi imzası ile yayınlanan ilk yazısı **Şark** mecmuasındaki "Mukaddime"dir.

Şark mecmuasından önce, İbnülemin Mahmut Kemâl İnal, onun **Basîret** 'teki yazılarında göz doldurması ve başarı göstermesi üzerine gazetenin tahrir heyetine katılarak, "bend-i mahsus"lar ve başmakaleler yazmaya başladığını kaydeder; ama, kesin bir tarih de vermez. Fakat, onun basın yayın faaliyetinin asıl tecelli zemini, kendisinin bizzat çıkardığı **Şark** ve **Envâr-ı Zekâ** dergileridir. Mustafa Reşîd'i, devrinde okur yazar kitle arasında tanıtan ilk dergi **Şark** mecmuasıdır. Bu mecmuada yayınladığı mensur şiirler ve hikâyeler oldukça sevilmiş ve tutularak okunmuştur. **Şark**'tan daha uzun ömürlü ve daha tesirli olan **Envâr-ı Zekâ** ise, onun şöhretini pekiştirmiştir. Dergisinin adı ile "Envâr-ı Zekâ muhariri" olarak anılmaya başlamış, hatta imzasını bile "Envâr-ı Zekâ muhariri Mustafa Reşîd" şeklinde kullanmaya başlamıştır.

Mustafa Reşîd, 1297 Hicrî senesi Zilhicce ayının "gurre"sinde (Kasım 1880) **Şark** mecmuasını yayın hayatına sokar. Bu dergi, devrin kültür hayatında yer alan ve küçümsenemeyecek işlevler icra eden dergilerden biri olup, intişâr ettiği devrin edebî hayatında olduğu kadar, Mustafa Reşîd'in hayatında da önemli bir yer işgal etmiştir. "Mevadd-ı siyâsiye ve mezhebiyyeden maada her şeyden bahseder ve ayda iki kere neşrolunur risâledir" şeklinde takdim edilen mecmuanın, kültür meseleleriyle alâkalı yazılara yer vermesinin yanında, ansiklopedik tarafı da ağırlığını hissettirir.

¹⁶⁹ İnal, a.g.e.

Şark'ın yazı kadrosu oldukça renklidir. İlk sayısından itibaren devrin büyük muharrirlerinden Nâmık Kemâl ve Hâce-i evvel Ahmet Midhat'ın makaleleri yayınlanır. İlk nüshada Mustafa Reşîd'in mukaddimesinin ardından, Ahmet Mithat Efendi'nin "Roman ve hikâyeler ahlâk-ı umûmiye için müfid midir, muzır mıdır" başlıklı mühim makalesi ile, o sırada Midilli mutasarrıfı bulunan Nâmık Kemâl'in bir makalesi yer alır.

Nâmık Kemâl'in ilk beş sayıda yazı ve şiirleri neşredilir. İlk yazısı, Mustafa Reşit Paşa'nın vefatı üzerine oğluna yazdığı taziyetnâmedir (nr. 1, s. 9). Muhtelif makalelerin yanında *Intibah Mukaddimesi* dikkati çeker(nr. 7, s. 97). İkinci sayıda bir sâkinâmesi, üçüncü sayıda

"Yâd eder cândan o zâlim âşıkı yâd etsede"

diye başlayan bir başka şiiri vardır. Dördüncü sayıda Nâmık Kemâl'in üç şiiri çıkar birden: biri meşhur "Vaveylâ", ötekiler de

"Tarık-ı Hakda cân ü tenden olmak lazımsa"

ve

**"Öldüm ki geçer tîr-i belâ teminden
Gülgül-berk-i şehâdet dökülür pirehenimden"**

mısraları ile başlayan şiirlerdir. "Bir muhacir Kızın istimdâdı" başlıklı şiiri de 5. sayıda yer alır (s. 113).

Ara Nesil'den bir çok yazar ve şâirin yetişmesinde emeği olan ve bu dönemde ağırlığını hissettiren bir başka edebiyatçı Recâizâde Mahmud Ekrem de Alfons de Lamartine ve Chateubriand 'dan şiir tercümelere ve "Bahar" başlıklı şiiri ile **Şark**'ın sahifelerinde görünür¹⁷⁰. Ekrem'in "Bahariye" başlıklı bir şiiri ile bir "Kıt'a"sı 7. sayıda yayınlanmıştır (s. 159, 168). **Şark**'ta Nâmık Kemâl, Ahmet Midhat ve Recâizâde Mahmud Ekrem gibi ün ve eser sahibi muharrir ve şâirlerin yanında, bazı genç ve ünsüz sanatkârların telif ve tercümelerine de yer verilir. Bunların başında Reşad, Menemenlizâde Mehmed Tâhir, Takvîm-i Vekayi mütercimi

¹⁷⁰ "Saadetlû Ekrem Beyefendi hazretlerinin isal buyurdıkları bir kaç parça eser", **Şark**, Birinci sene, Birinci cild, Yedinci cüz, (Gurre-i Cumâde'l-ülâ) İstanbul 1298, s. 127-128.

Hâlid, Vassaf, Mihaliki, Necib ve bizzat Mustafa Reşîd'in kendisi gelir. Hikmet Bey ve Rüştü Paşa gibi yaşça daha büyük olanlar da eserlerle **Şark**'ın sayfalarında kendilerini gösterirler. A. Dumas Pere, V. Hugo, Luis Fikiye, Jules Simon, Eski Yunan şâirlerinden Anakro, Deba, Schiller, J. J. Rousseau, Alfons de Lamartine ve Chateaubriand gibi yabancı yazarlardan muhtelif türlerde yapılan tercümeler de **Şark**'ın mündericatina dahil olur.

Hüseyin Vassaf, **Şark** hakkında şunları söyler: "**Şark** cerîdesinin edebiyâtımıza ifâ ettiği hizmet hakikaten pek zî-kıymettir. Hakke'l-insâf söylenecek olunursa görülür ki asrımızın eli kalem tutan pek çok şübbân-ı vatani **Şark**'ın mahsûlât-ı edebiyesinden vâyemend-i iftihâr olmuştur"¹⁷¹. "İsimlerini ekseriyet üzere göklerden alan ve dâima üçbeş pervaz hamlesinden sonra sönüvermiş cirmler gibi, ortadan kaybolan edebî risâlelerin arasında bir tanesi" vardır ki Hâlid Ziyâ'yı "hepsinden ziyâde meclûb etmiş"tir: "Mustafa Reşîd Bey'in **Şark** risâlelesi". Hâlid Ziyâ, "Bunda en ziyâde risâle sahibinin mensûrelerini beğeniyordum" der¹⁷².

Bununla birlikte, Osmanlı coğrafyasında okunan ve beğenilen **Şark** mecmuasının ömrü, gördüğü rağbete muvazi bir uzunluk göstermez. Mustafa Reşîd, mecmuası **Şark**'ı ancak altı sayı yayınlatabilir. Mecmuanın yedinci sayısında yer alan "İhtâr-ı mahsûs"tan anlaşıldığına göre Mustafa Reşîd, memur olarak İstanbul dışına gitmiştir. Daha sonra neşrettiği Envâr-ı Zekâ mecmuasında çıkan "Kariin-i Kirâma"¹⁷³ başlıklı takdim yazısından anlaşıldığına göre bu memuriyet on sekiz ay kadar sürmüştür. Sahibi ve muharriri olduğu **Şark** mecmuasının imtiyazını ve "bilcümle hukukunu" dergiyi birlikte çıkardığı Reşad'a "terk ü ferağ" eyler. Buna göre, Mustafa Reşîd **Şark** mecmuasının yedinci sayısının yayınlandığı 1298 senesi Cumâde'l-ülâ ayından evvel İstanbul'dan ayrılmış olmalıdır. Fakat, Mustafa Reşîd, **Şark**'ın idaresinden ve İstanbul'dan ayrılmakla birlikte, **Şark**'ta yazmaya devam

¹⁷¹ Hüseyin Vassaf, "Mustafa Reşîd Bey", *Nevsâl-i Asır*, Cemal Efendi Matbaası, Dersa'adet, 1314 H. s.167.

¹⁷² Halid Ziya Uşaklıgil, *a. g. e.*, C. I, s. 163.

¹⁷³ "Kari'in-i Kirâma", *Envâr-ı Zekâ*, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 1, s. 2.

eder. 7. Nüshada "Ya Rab" başlıklı bir yazısı çıkar. **Şark** mecmuası ise derginin diğer muharriri Reşad tarafından yayınlanmaya devam eder¹⁷⁴. Reşad, ancak yedi ve sekizinci sayıları neşredebilir. Mecmua, sekizinci sayı ile ömrünü tamamlar ve devrinin diğer birçok dergisiyle aynı kaderi paylaşır. Hâlid Ziyâ'nın ifâdesiyle kıvılcım gibi parlayıp söner¹⁷⁵.

Şark'ın neşriyatını tatil etmesinden kısa bir süre sonra, tek başına **Envâr-ı Zekâ**'yı yayınlamaya başlar. **Envâr-ı Zekâ**, "Mesâil-i siyâsiye ve mezhebiyeden maada her şeyden bahs" eden ve 1299-1301 (1883-1884) yıllarında ayda iki defa yayınlanmış olan on beş günlük bir "risâle-i mevkutedir". Mustafa Reşid, "Kari'in-Kirâma" başlıklı yazısında, daha önce çıkardığı mecmuasından ve İstanbuldan ayrılış sebebinden bahisle, **Envâr-ı Zekâ**'yı şu satırlarla okuyucuya takdim eder:

"Hani şark ve garb e'âzım-ı hükemâ ve üdebâsının enfes âsârını «Şark» ünvanlı bir risâle-i mevkute ile enzâr-ı iltifâtınıza arz ve kendi mahsûlât-ı fikriyyesinden bazı makalât-ı meserret-bahşâ ile tenşît-i kulûbunuza gayre temiş, bir muharrircik var idi ki bundan onsekiz ay evvel taraf-ı devletten verilen bir memûriyeti ifâ için istanbuldan infikâk etmişti.

İşte o muharrir şimdi 'avdet ettiğindin size on beş günde bir kere böyle bir mecmû'ayı takdim edecektir. Evvelkisi gibi bu eseri de iltifât-ı âliye mazhar olursa kendisini hakikaten bahtiyar addedecektir.

Takdimine devamla derginin adı ile muhtevası arasında bir bağ kurar. Derginin entellektüellere hitâbeden bir dergi olacağını haber vereren muharrir, şunları kaydeder:

¹⁷⁴ Reşad, "İfâde-i mahsûsa", **Şark**, Birinci sene, Birinci cild, Yedinci cüz, (Gurre-i Cumâde'l-ülâ) İstanbul 1298, s. 135. "Evrâk-ı havâdisten bazıları ile de ilân eylemiş olduğum vechile Şark Mecmua'sının sahib-i imtiyaz ve muharriri Mustafa Reşid Beyin memûren taşraya azimet eylediğinden imtiyazını bilcûmle hukukuyla beraber bendenize terk ü ferağ eylemiş ve binâenaleyh mecmua-i mezkûrenin şu nüshasından itibaren taraf-ı âcizânemden neşrine ibtidar olunmuştur.

Mahaza bunu tâ ilk nüshadan beri Reşid Bey ile müştereken yazmış yani öteden beri diğer muharriri de bendeniz bulunmuş olduğum cihetiyle şimdi yabancı bir adamın yed-i tahrir ve idaresine geçmediğini ve şu hâlda devam-ı intişarı hakkında itâ-yı teminâta hâcet olmadığını arz ederim.

Mukaddemen mecmuanın seneliğine müşteri olmuş olan zevâta senetlerinin inkızâ-yı müddetlerine kadar her cüz neşrolundukça irsâl olunacaktır."

¹⁷⁵Hâlid Ziya Uşaklıgil, a. g. e., İstanbul 1936, s. 162.

“Bu mecmuanın, isminden anlaşılacağı gibi, muhteviyâtı zekâvet-i âliye ashâbının âsâr-ı müntehibesinden ibâret olacak ve fakat mecmû’anın boş kalan yerlerini ma’alhicâb kendi âsârı ile karalayacaktır.

Zekâvet-i ‘âliye ashâbının dehânından çıkan sözler bir nûra münkalib olur ki ancak o nûr istikbâli tenvir eder. Ashâb-ı tasavvuf lisânında bir nûr-i siyeh ta’biri vardır ki merâtib-i envârın müntehâsı ‘addolunur. Emin olunuz ki ‘âlem-i vücûdda envârın bir emsâli varsa o da mübârek mürekkebdir. İnsan her hakikati mürekkebin içinde görüyor”.

Mustafa Reşîd, okuyucularını *“Bu cihân-ı fânide insân için hakiki bir sa’âdet varsa o da vaktini mütâla’ât ve tefekkürât ile geçirmekten başka birşey değildir”* şeklindeki ifâdeleriyle de okuma ve düşünmenin önemine işaret eder ve onları buna vakit ayırmaya teşvik eder. Demek ki okuma faaliyeti artık devrin hayatının bir parçası hâline gelmiştir ve okumaya zaman ayırma meselesi işlenmektedir.

Envâr-ı Zekâ mecmuasında **Şark**’ın aksine tarih yoktur. Fakat ilk sayının baş tarafında Rumî 1299 tarihi yer alır. Derginin her sayısının ayrı ayrı numaralanmasına karşılık, sayfa numaraları müteselsil olarak devam eder. 12. Sayıya kadar küçük boyda yayınlanan derginin, daha sonraki sayıları “kısım-ı sâni” olarak büyük boyda ve 24. sayıya kadar “Kısım-ı Musavver” olarak yayınlanmıştır. **Şark**’tan daha uzun ömürlü ve daha tesirli olan **Envâr-ı Zekâ**, 34. sayıdan sonra çıkmamıştır.

Mustafa Reşîd’in yayın hayatından çekilmesine sebep olarak sansürü gösteren Ahmet İhsan, onun “Babiâli yokuşunda gazeteler ile matbaalar üzerinde istibdat fırtınasının estiği zamanlarda belki de haklı olarak bir kenarda durmayı tercih” ettiği kanaatindedir. O devirde mecmuaların sansür işi Maarifte kurulmuş olan teftiş ve muayene encümeni marifetiyle yapılmakta iken, Mecmua sansörlerinin, bir makam ve merci değişikliği üzerine, Ahmed İhsan’ın deyimiyle “Dahiliye Nezaretindeki ayaklı sansöre bağlantısı ile **Envâr-ı Zekâ** ile beraber bütün mecmuaların kapanmasını icap ettirir. Çünkü, bu değişiklik yayın organlarına yeniden imtiyaz alma mecburiyeti getirir. Üstelik imtiyazlar Dahiliye Nezareti’ne bağlı Matbuat umum Müdürlüğü

tarafından verilmesi gerekirken, anılan müdürlük mecmualara yeniden imtiyaz vermez ve böylece birçok mecmua ve tabii Mustafa Reşîd'in **Envâr-ı Zekâ'sı** da yayın hayatından çekilmiş olur¹⁷⁶.

Oldukça kalabalık sayılabilecek bir yazar ve şâirler topluluğunun telif ve tercümelerine tecelli zemini teşkil eden **Envâr-ı Zekâ**'da Nâmık Kemâl, Muallim Nâci, Ziya Paşa, Mehmed Tâhir Münif Paşa, Beşir Fuad, Hersekli Ârif Hikmet Bey, gibi devrin ileri gelen şâir, yazar ve devlet adamlarının yanında Ali İhsan, Ali Rûhî Bey, Avnî, Beykozlu Necib Efendi, Cabbar, Çerkes Ahmed, Ebunnâfi, İzmirli Edhem, Eşref Paşa, Feyzî Efendi, Harputlu Hayrî Bey, Hüseyin Hulkî, Kundukzâde Ahmed, Hoca Nâilî Efendi, İbrahim Şevki, İzzet Efendi, Kafkasyalı Emrullah Ali Efendi, Murad Lûtfî, Mâhir Selim Bey, Mehmed Nâdir, Mehmed Zîver, Mustafa Reşîd, Menemenlizâde Mehmed Tâhir, Nâzım Bey, Reşâd Bey, Rıza Bey, Said Bey, Selanikli Fazlı Necib, Süleymaniyelizâde Mehmed Tâhir, Sürûş, Süleyman Vehbî Bey, Tahsin Bey, Talat Taşkendî, Uşşakîzâde Mehmed Hâlid (Ziyâ), Vâsıf Bey, Vehbî Bey ve Yorgaki Efendi'nin imzaları yer alır. Bunlardan Başka, "Mülâhazât-ı Meşâhir" başlığı altında La Bruyere, Dante, Darwin, Demokritos, Fenelon, Kant, Phisagor, Schiller, Sophokles, Victor Hugo ve Voltaire gibi yabancı yazar ve devlet adamlarından tercüme edilen bazı yazı ve vecizelere de yer verilmiştir.

Mustafa Reşîd, kendi mecmualarının dışında **Ceride-i Havâdis, Âsâr, Mürüvvet, Nihâl, Berk, Nevrûz, Edebiyât-ı Umûmiye Mecmûası, Gayret, Etfâl ve Musavver Ma'ûmât** gibi devirlerinin önemli gazete ve mecmûalarında bizzat kendi imzâsıyla görünmüş; buralarda fıkra, icmâl, mensûre, şiir, tebrik ve sâir yazılar neşretmiştir. Kaynaklarda **Basiret**'te yazdığını belirtmelerine rağmen, bu gazetedeki yazıların imzasız oluşu, hangi yazıların Mustafa Reşîd'in kaleminden çıktığını tesbite imkân vermemiştir. **Tarık** gazetesi için de aynı durum söz konusudur.

¹⁷⁶ "Sönen Bir Edebî Varlık", **Tan**, (16 Ekim 1936), s. 7.

Dergicilikten sonra kendini tamamen kitaplara vermiş ve ilk kitaplarını 1885'te yayınlamaya başlamıştır. *Bir Çiçek Demeti*, *Tezkîr-i Mâzî*, *Ye'îs Yahûd Bir Cürm-i Meşhûd* ve *Flora* isimli eserlerini bu yıl içinde neşreder. Son romanı "*Son Salon ve Aşk*"ı 1899'da yayınladığına göre, Mustafa Reşîd, Tahkiyeli eser yazma ve yayınlama faaliyetini on beş yıl sürdürmüştür. Bu on beş yıl içinde beş hikâye kitabı, on dört de roman yayınlamıştır. İlk şiirini 1303'te, ilk şiir kitabı *Şükûfe-i İstiğrak*'ı 1310 (1892) senesinde, 1335 (1919)'de *Medfûn Emeller*'in ilk kısmı, 1341 (1924) yılında da aynı eserin ikinci kısmı basıldığına göre Mustafa Reîd'in şiir macerası nesir macerasından uzun sürmüştür.

Ahmet İhsan, onun 1902-1903 yıllarında Servet-i Fünûn'a yazı verdiğini söylerse de, Servet-i Fünûn'un bu senelere ait nüshalarında Mustafa Reşîd imzalı yazıya tesadüf edilememiştir. Mustafa Reşîd, çok uzun bir süre sustuktan sonra Celâl Nûrî (İleri) tarafından 1919 yılında tekrar neşriyâta dâvet edilirse de bu uzun sürmez. Bir tenkid meselesi dolayısıyla Celâl Nûrî'nin hassasiyet gösterince, Mustafa Reşîd, tekrar matbuat hayatının dışında kalır. Aynı yıl içinde, şiirlerini topladığı *Medfûn Emeller*'in ilk kısmını neşreder. Son eseri ise *Medfûn Emeller*'in ikinci kısmı olup 1341/1924 yılında İstanbul'da neşedilmiştir. Eğer, bu tarihe kadar geçen süre gözönüne alınınca, onun yazı hayatının zaman zaman kesintiye uğrasa bile, kırk beş yıldan fazla sürdüğü rahatlıkla söylenebilir.

Ölümü: Mustafa Reşid, 7 Eylül 1936 günü yaşamakta olduğu Beyoğlu'nda Bekâr sokağındaki on numaralı evde ölü bulunur. Ölümü zabıtaca şüpheli görülür ve cesedi morga kaldırılır¹⁷⁷. Etrafıyla münasebeti kesilen ve kabuğuna çekilen Mustafa Reşid'in ölümü, kendisi eski bir yazar, şâir ve yayıncı olmasına rağmen matbuat dünyasında pek yankı bulmaz. **Kurun** gazetesi, olayı "Şüpheli Bir Ölüm" başlığı altında zabıta haberleri arasında tek sütun hâlinde yedi satırlık kısa bir haber olarak verir:

"Şüpheli Bir Ölüm"

"Beyoğlu'nda Bekâr sokağında 10 numaralı evde oturan 77 yaşındaki mülkiye mütekitlerinden Mustafa Reşit dün sabah odasında ölü olarak bulunmuştur.

Ölüm şüpheli görülmüş, ceset morga kaldırılmıştır."

Yalnız bu sükût, üç gün sonra **Kurun** gazetesinde "*Mustafa Reşid*" başlığı ile çıkan bir haberle bozulur¹⁷⁸. Haber aynıyle Şöyledir:

"Mustafa Reşid'in ölümü bir küçük zabıta vak'ası kadar bile akis yapmadı. (Metfun Emeller)in şairi asıl şimdi "hepsi bittil" diyebilir ve, şiir mecmuasının kabına yazdığı gibi:

***Bivefalıklarını seng-i mezara yazdım,
Bu mezarı suluyor didelerim leylü nehar***

Diye ağlayabilir. Mustafa Reşit, Kemal, Hâmit, Ekrem devrinin şairidir. (Bir çiçek demeti), (Göz yaşları), (Tezkiri mazi), (Tezadı hayat)¹⁷⁹, (Hayali şebap), (Cüzdanımdan bir kaç yaprak)... Mustafa Reşid'in mensur şiirlerini taşır ve ve her biri çıktığı zaman bir edebi hadise olarak karşılanmıştır. (Metfun emeller)de de hemen bütün şiirlerini ve daha çok şarkılarını buluyoruz.

¹⁷⁷ "Şüpheli Bir Ölüm", **Kurun**, 7 Eylül 1936, s. 4, s. 4.

¹⁷⁸ "Mustafa Reşid", **Kurun İlâvesi**, nr. 21, (10 İlkteşrin 1936), s. 7.

¹⁷⁹ Tesavir-i Hayat olmalı. E. Ö.

(Metfun emeller) çıktığı zaman, 30 Ağustos 1918 de, Süleyman Nazif, kendisine “Daima genç üstadı kadimimiz” diye hitap ediyor ve “Alfred dö Müse eğer bir aşk şâiri ise zatîâlinizde muhakkak bir muaşaka şairisiniz” diyordu.

Aşağıya aynını aldığımız bu mektuba göre Mustafa Reşîd’in (Hayali sermedî)si başlamış olacaktı; fakat haftanın sükûtuna bakılırsa bu sermedî hayat yine başlamıştır, sermedî sükût şeklinde...

Mustafa Reşidin neşriyatı yazdıklarımızdan ibaret değildir. Gazetelerdeki parça yazılarından başka 13 de romanı var: Bir kızın hatası, İzdivaç-ımtizaç, Yeis, Flora, Hayf, Neyyir, Defteri Âmâlim, Ressam, Borans¹⁸⁰, Pembe ferace, Tesiri Terbiye, Küfranı nimet, Son salon...

(Bedayi-ul-İnşa)sı da o devrin iyi seçilmiş eserlerinden toplanmış güzel bir antolojidir.

Görülüyor ki Mustafa Reşit yazı âleminde iyi çalışmış bir zattı. Ölümünden dolayı birine taziye lazımsa o da Abdülhak Hâmittir. deriz; çünkü merhumu yaşayanlar içinde en iyi anlayan ve sevenlerden biri üstattır.

*Habigâhl yara gırdım arz için ahvalımı
Bir perişan halini gördüm unuttum hâllimi*

Şarkısı Mustafa Reşidindir¹⁸¹

Bu haberin ardından **Servet-i Fünûn-Uyanış** mecmuasında “Son hafta içinde kaybettiklerimiz: Mustafa Reşîd, «Muaşaka Şâiri» de Hayata Gözlerini Kapadı” başlıklı haber ve ardından da **Tan** gazetesinin **Servet-i Fünûn-Uyanış** naşiri Ahmet İhsan (Tokgöz)’dan aldığı bir mülakat yayınlanır¹⁸². **Servet-i Fünûn-Uyanış**’daki yazıda zabıttadan alınan bilgilere dayalı kısa bilgiler verildikten sonra Mustafa Reşîd’in şiir kitaplarına yazılan takrizler den kısımlar iktibas edilir ve şâirin altı şiiriyle yedi şarkısına yer verilir¹⁸³. **Servet-i Fünûn-Uyanış**’daki yazının Ahmed İhsan tarafından yazılmış olma ihtimaline karşılık, imza konmadığı için, **Tan**’daki mülakatı alanın ve girişi yazanın kimliği belli değildir. “Gazetelerde

¹⁸⁰ Lorans olmalı. E.Ö.

¹⁸¹ İmlâ kaynağa aittir.

¹⁸² **Tan**, (16 Ekim 1936), s. 7.

¹⁸³ **Servet-i Fünûn-Uyanış**, C. 80/16, nr. 2095/410, (15 İkteşrin 1936) s.328-333.

senelerce çalışan ve Envâr-ı Zekâ adlı macmuasıyla tanınan Mustafa Reşîd'in bir resmi" şeklinde bir resim altı ile muharririn bir de resmi basılmıştır.

Tan'da "Sönen Bir Edebî Varlık" başlığı altında çıkan bu mülakatın girişinde ise şu satırlar yer alır:

"Bir kaç gün oluyor. Gazetelerde polis sütununda şöyle bir haber çıktı: 'Beyoğlu'da Bekâr sokağında bir odada oturan mülkiye mütekaidlerinden Mustafa Reşîd ölü bulunmuştur. Ceset morga kaldırılmıştır. Tahkikate göre, Mustafa Reşîd şiir yazarmış. Kendisinin yediği yemekten zehirlendiği anlaşılmaktadır'. Bu şâir Mustafa Reşîd kimdir? Ölen bir muharrir veya şâirin vefatı yalnız polis raporu şeklinde mi kalmalıdır ? Kolayca unutulmalı mıdır ?

*Unutulmamalı hükmünü tabii olarak verdik ve Mustafa Reşîd'i yakından tanıyan eski **Servet-i Fünûn** (şimdi **Uyanış**) sahibi, Ordu meb'usu Ahmed İhsan Tokgöz'le görüştük."*

Tan'daki mülakatta ise Ahmed İhsan, öteden beri tanıdığı Mustafa Reşîd hakkında çok umumî bilgiler verir. Bu malumâtın kaynağı Mustafa Reşîd'in kitaplarındaki takrizlerdir. Fakat bu umûmî ve bazan da nisyan ile mâlûl bilgilerin yanında, Mustafa Reşîd'in şahsına ait son derece husûsî bilgiler de vardır.

"Ahmet İhsan Tokgöz anlatıyor". ibaresiyle başlayan mülakatta Servet-i Fünûn yayıncısı, Mustafa Reşîd'i, vaktiyle çıkarmış olduğu **Envâr-ı Zekâ** adlı mecmuasının sahibi olarak tanıdığını ifade eder. Edebî hayatına Servet-i Fünûn'dan on beş sene evvel başladığını söylediği Mustafa Reşîd'in vaktiyle Nâmık Kemâl, Abdülhak Hâmid, Ebuzziya Tevfik, Vakıfçı Said veya Lastik Said diye bilinen Kemal Paşazâde Said Bey'in , Recâzâde Mahmut Ekrem'in himayesini gördüğünü kaydeder.

Ahmed İhsan, "Bir Babîâli yokuşu adamı olmaktan vazgeçme-diği"ni söylediği Mustafa Reşîd'in sık sık Babîâli kitapçılarında uğradığını kaydeder ve onu ara sıra Kitapçı Arakel'in dükkânında gördüğünü ifade eder. Ahmed İhsan, bir gün söz arasında Mustafa Reşîd'in "Dahiliye'nin ayaklı sansörüne dayanamayacağını", memuriyette bulunduğu Maarif'in tahrirat kaleminde kendi imzası altında olmayacak yazıları yazıp

geçineceğini söylediğini anlatır. Bu da Mustafa Reşid'in devrin matbuat rejiminden memnun olmadığını gösterir¹⁸⁴.

Mustafa Reşid'in hemşehrisi Edirne mebusu Mehmed Şeref (Aykut),¹⁸⁵, "muaşaka şâiri"nin ölümünü, *Tan* gazetesindeki zabita haberlerinden öğrenir ve aynı gazetede Mustafa Reşid hakkında, ona son vazife yerine geçecek, nekroloji mahiyetinde bir yazı neşreder. Mustafa Reşid'in hayatına bazı bakımlardan ışık tutan ve bazı noktaları da teyid eden bu yazıya "Tan zabita haberini yazarken, göçen bir bir eski matbuat hizmetkârının acıklı âkibetini bize bildirmeseydi fânîler arasından sessizce çekilip giden Mustafa Reşid'in ölümünü bile duymayacaktık" şeklinde bir paragrafta girerek Mustafa Reşid'in unutulmuşluğuna dikkat çeker. Aslında Ahmed İhsan'la arkadaş olan Mehmed Şeref, Ahmed İhsan'ın Mustafa Reşid'in ardından kaleme aldığı yazıdan bahisle "Kırk yedi yıllık eski arkadaşım Ahmed İhsan Tokgöz, mutlaka gözü yaşararak bu eski arkadaşını anlatıyor" diyerek, "bir kaç satırla bu aziz hemşehri"sinin "biraz kendisini, yaşayışını, hizmetlerini bildirmek" istediğini ifade ile yazısının gayesini belirtir.

Şevket Rado, *Hayat* tarih dergisindeki bir yazısında Mustafa Reşid Beyoğlu'nda bekâr sokağında oturduğu evden önce Nişantaşı'nda Meşrutiyet Mahallesi'nde Hürriyet sokağı'nda Süleyman Nazif'in evinin yanında "tıpkı ambara benzeyen, garip biçimli bir evde" de bir zaman ikamet ettiğini kaydetmiştir¹⁸⁶. Bu kayıt onun hakkında ölümünden sonra adının anıldığını göstermesi bakımından aktarıldı.

Ara Nesil İçinde Mustafa Reşid'in yeri: Mustafa Reşid, kendi devri ve kendi nesli içinde, yazdıklarıyla rağbet gören, okunan bir müellif, yenilikçi ve çığır açıcı bir edîp, yayınladığı dergilerle şöhretli bir yayıncı ve muharrir, şiir ve

¹⁸⁴ *Tan*, (16 Ekim 1936), s. 7.; *Servet-i Fünûn-Uyanış*, a.g.y.

¹⁸⁵ Mehmed Şeref Aykut (1874-1939) için bak. Bilâl Öngül, *Mehmed Şeref (Aykut'un Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1991.

¹⁸⁶ Şevket Rado, "Tanınmış Edebiyatçılar İstanbul'un Nerelerinde Oturdular", *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl: 2, C. 1, Nr. 1, (1 Şubat 1966), s. 22.

nesirleriyle hassas bir şâir, bir şâir-i nâsir olarak tanınmış, takdir edilmiş, sevilmiş ve meşhur olmuştur.

Mustafa Reşîd, kadın unsuruna edebiyatta verdiği yer ve değer bakımından sadece ara nesil içerisinde değil, yenileşme dönemindeki Türk edebiyatı'nda da ilk olma özelliği taşımaktadır. Mustafa Reşîd'e kadar roman ve hikâyemizde, köle, odalık, cariye, halayık şeklinde ele alınan kadın tiplerinin yanında biraz. kültürlü şehirli kızlar gibi tiplere de yer verilmesine rağmen bu kadınlar zayıf karakterli, çaresiz, ahlâken sukut etmiş ve hâin olarak gösterilirdi. Mustafa Reşîd'in, yazdığı eserlerde kadınlar erkeklerle aynı seviyeye yükseldikleri gibi, aynı hak ve değere de sahip olurlar. O, bu tavrıyla Servet-i Fünûn nesline tesir eder ve bu neslin edebiyatında kadın kahramanlar varlık ve kudretinin farkında, düşünen ve hareketlerini kendileri tayin eden tipler olarak tezahür ederler. Edebiyatımızda kadın unsurunun yeri hakkındaki bu ilk olma hususiyetini Servet-i Fünûn nesline mâleden kanatlar varsa da bunlar tashihe muhtaçtır¹⁸⁷.

Mustafa Reşîd, edebiyatımızda santimentalizmi kendi şartlarında en uç noktaya götürmesinin yanında; sade, açık ve anlaşılır bir şekilde yazma yolunda dilin imkânlarını sonuna kadar kullanması ile dikkat çekmiştir. O, devri ve nesli için yeni ve farklı olan bir üslûbun hazırlayıcısı sıfatıyla da devri ve nesli içinde kendine mahsus bir yer edinmiştir. Nesildaşlarının birçoğu gibi çok yüksek bir sanat kabiliyetine sahip olmadığı için kendinden öncekileri aşamamış, kendisinden sonra gelenlerin de gölgesinde kalmak talihsizliğine uğramış bir yazardır. Yazdıkları zamana mukavemet edemeyen Mustafa Reşîd, bu yüzden, devrindeki parlamışını devam ettirememiştir. Bununla beraber, başlattığı fonetik imlâ geleneği ile klasik imlâ geleneğinin kırılmasına zemin hazırlamıştır. Bugün imlâmız, onun başlattığı ve mücadelesini verdiği imlâ değişikliği mecrâsında gelişmiş ve fonetik imlâ olarak son şeklini almıştır.

¹⁸⁷Yard. Doç. Dr. Zöhre Bilgegil (Hazırlayan), *Hikâye :Hâlid Ziyâ Uşaklıgil*, A.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi yayınları, Erzurum 1991, s. VI.

Onun muhtelif tesirleri arasında, “nesr-i muhayyel” olarak adlandırılan “mensûr şiir” tarzının tutunması ve gelişmesinde mühim hizmetleri vardır. Manzum edebî mahsullerin nesre çevrilip şerhi ile, batı yabancı dillerinden yapılan şiir tercümeleri bizde mensur şiirin teşekkülüne ve bir tür olarak kendini göstermesine zemin hazırlamıştır. Şüphesiz, Recâîzâde Mahmut Ekrem’in nesre çevirerek şerhettiği gazellerin de tesiri söz konusudur. Bununla birlikte, bu tarzın edebiyatımızda yerleşme ve yaygınlaşmasını temin eden eserlerin başında Namık Kemâl’in *İntibah*’ı (1876) ve Abdülhak Hâmid’in *Makber Mukaddimesi* (1887) ile Mustafa Reşîd’in *Gözyaşları* (1888) , *Cüzdanımdan Birkaç Yaprak* (1886) ve *Hayâl-i Şebâb* adlı eserleri gelmektedir¹⁸⁸.

Bir başka tesiri ise, mektubu edebî eserin yapı unsurları arasına dahil etmesi sayılabilir. Bilindiği gibi, edebiyatımızda kendi şartları ve mecrası içerisinde bir mektup türü varlığını sürdürmekteydi. Fakat bunlar edebî eserlerde bir yapı ve kurgu unsuru olarak kullanılmıyordu. Yenileşme dönemi Türk Edebiyatı’nda mektup türü tercüme yoluyla yaygınlaşmaya başlar. Münif Paşa, J.J. Rousseau’nun *Nouvelle Héloïse*’inden, Recâîzâde Mahmut Ekrem ile Ahmed Mithat Efendi Alexandre Dumas Fils’in *La Dame aux Caméllas*’sıdan mektuplar tercüme ederler. Bizde mektuba edebî eserde yer vererek hikâye ve romanda kullanan ilk edibin Hüseyin Rahmi Gürpınar olduğu ileri sürülmesine rağmen¹⁸⁹, bu önceliğin Mustafa Reşîd’e ait olduğu ortaya çıkmıştır. Hüseyin Rahmi’nin mektupla yazmayı denediği *Mutallaka* adlı eserinin tefrikası 1897 yılında, kitap olarak neşri ise 1898’dedir. Halbuki Mustafa Reşîd, Hüseyin Rahmi’den dört yıl önce 1883’te *Envâr-ı Zekâ* mecmuasında tefrika ettiği “*Ömrümün Üç Anı*”¹⁹⁰ adlı hikâyesinde mektup tarzını kullanmış ve bu tarzı,

¹⁸⁸ a. Niyazi Akı, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu -İnsan-Eser-Fikir-Üslûp-*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1960, s. 51.

b. “Mensûr Şiir Maddesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 6, s. 263, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985-1986.

¹⁸⁹ Halil Ersoylu, Rekin Ertem, Mustafa Kutlu, “Mektup”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 6, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985-86, s. 243.

¹⁹⁰ “Ömrümün Üç Anı-Birinci Mektup”, *Envâr-ı Zekâ*, C. 1, (1883/Rumî 1299), Cüz. 8, s. 229-232. Tefrika altı mektuptan ibaret olup, altı sayı devam eder.

daha sonraki yıllarda, *Bir Çiçek Demeti*¹⁹¹ (1303 /1886) ve *Flora*¹⁹² (1303/1886)'nin yanında diğer eserlerinde de devam ettirmiştir.

Devrinde değerlendirilişi ve gördüğü ilgi: Mustafa Reşid Bey, yazdığı ve neşriyatta bulunduğu devirde oldukça geniş bir ilgiye mazhar olmuştur. Yazdığı eserler ve yayınladığı dergiler toplumun hemen hemen bütün kesimleri tarafından kapışılırcasına satın alınmış ve okunmuştur. Daha önce belirtildiği üzere, Ali Kemâl, Süleyman Nazif ve diğer bazı edipler ilk okuma denemelerine Mustafa Reşid'in yayınlarıyla başlarlar. Mehmed Ziver ve Hâlid Ziyâ gibi bazıları da ondan etkilenir. **Gözyaşları** adlı eseri, Recâizâde Mahmûd Ekrem ile Beşir Fuad arasında tartışmaya sebep olur. Bu arada devri içinde ele alınan Mustafa Reşid, kendi nesli tarafından edebi faaliyetler içerisinde bir değerlendirilmeye tabi tutulur.

Mustafa Reşid'in eserleri ara nesil içerisinde bir takım tenkid faaliyetine malzeme olmuş ve bu faaliyet sürecinde Mehmed Ziver, Fazlı Necib, İhyâ Efendizâde Reşad, Hüseyin Vassaf gibi yazarlarla Etfâl, Âsâr, Gayret ve Nevrûz mecmuaları tarafından tenkid, değerlendirme ve tanıtma yazılarıyla ele alınmıştır. Recâizâde Mahmûd Ekrem, Abdülhak Hâmid, Sâmi Paşazâde Sezâyî, Beşir Fuad, Menemenlizâde Mehmed Tâhir, Ali Sedâd, Kemâl Paşazâde Said, Hâlid Ziyâ, ve benzerleri gibi sanatkarlar da Mustafa Reşid'in eserlerine yazdıkları takrizler, ve mektuplarla, onun eserlerini ve sanatını değerlendirmiş ve Mustafa Reşid hakkında genel hükümlerin yanında şahsî ve husûsî değerlendirmelerde de bulunmuşlardır.

Mustafa Reşid'i genel olarak değerlendirenlerin başında Hüseyin Vassaf gelir. O, **Nevsâl-i Asır**'da yayınladığı bir yazıda Mustafa Reşid'in "âlem-i matbuâta dâhil ve ifâ eylediği hidemât-ı mühimme-i edebiyesiyle dâire-i edebî müntehâsına vâsıl" olduğunu söyleyerek, onun basın ve yayın dünyasına girdikten sonra edebî hayatta çok

¹⁹¹ *Bir Çiçek Demeti*, Matbaa-i Ebuzyiya, Konstantiniyye 1303 (1886), 57 s.

¹⁹² *Flora*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1303 (1886), 134 s.

mühim hizmetler gördüğünü ifade etmiştir¹⁹³. Bu yazı, Mustafa Reşid'i bütünüyle değerlendiren ilk yazı olup daha sonra bir çoklarına kaynak vazifesi görmüştür.

Hüseyin Vassaf 'a göre, "Erbâb-ı kalemin mümtâzından bulunan Mustafa Reşid Bey, arkadaşlarının sülûk ettiği meslek-i edebin gayrı bir çığırı rehber-i hareket ittihâz ve neşreylediği **Şark** risâlesiyle râh-ı mişvârının derece-i bâlâ-yı tezeyyününü âlem-i edebe isbat etmiştir". Eserleri hakkında ise,

"Reşid Bey'in âsârı umûmiyetle sehl-i mümteni tarzında hissî, rakîk, edebî, ahlâkî olarak yazılmış bir enmûzec-i hikmet ve bedayi-i sanat-i edebdir. Tarz-ı ifâdesi gayr-ı kabil-i takliddir. Asârında bâhusûs hikâyâtında eşhâs-ı vakanın hissiyet ve sıfatları gözetilerek beyân-ı mütâlaa ve mükâleme edilmiş ve hakka ki romancılık mesleğinin (nuvel) kısmında Reşid Bey iktidârını maa-ziyâdetin ibrâz eylemiştir.

.....
Mustafa Reşid Bey'in âsârı umûmiyetle bir rûze-i bahârın ezhâr-ı hoş-âverinden müntehab bir şükûfe-i ranâya müşâbih bir nümûne-i edebdir. Bahâr zâil olsa dahî ezhârın letâfet ve nezâheti hiç bir vakit hatıra-i edebden dûr olmayacağı gibi Reşid Bey'in âsârı dahî mürûr-ı zamân ile kıymetini tenkîs etmez. Letâfetini muhâfaza eder. Her devr-i edebde -zehre-i bahâr gibi- tecdîd-i kemâl" eyleyip "neşr-i âsâr ile âlem-i matbûatta hidemât-ı lâyıkâ ifâsıyla ihrâz-ı şöhret eylemiştir" şeklinde görüş belirtmiştir¹⁹⁴.

Nevrûz mecmuasında çıkan bir teşekkür yazısı ise onu, "Âlem-i matbu'atça vücutlarını medâr-ı iftihâr" bilerek, "üdebâ-yı benâmdan" bir yazar olarak tanıtır. Dergisi Envâr-ı Zekâ da, aynı yazıda "pertevbahşa-yı âfâk-ı 'irfân" olarak tavsif edilmiştir¹⁹⁵.

Mustafa Reşid'in eserlerinden bazılarını tek olarak ele alanlara gelince ilk olarak karşımıza Selânik'li Fazlı Necip çıkmaktadır. Fazlı Necib, **Nihâl** mecmuasının dördüncü sayısında "Meşâhir-i ezkiyâ-yı vatandan Selânik'li Fazlı Necib Bey'in

¹⁹³ Hüseyin Vassaf, "Mustafa Reşid Bey", **Nevsâl-i Asır**, Cemal Efendi Matbaası, Dersa'adet, 1314 H. s.167.

¹⁹⁴ Hüseyin Vassaf, a. g. y.

¹⁹⁵ "Teşekkür", **Nevrûz**, Cüz: 4, (15 Nisan 1300/1884), s. 50.

“Envâr-ı Zekâ” muharriri hoşnûvîsi Mustafa Reşîd Beyefendi'ye yazdıkları mektûb-ı edîbâne” şeklinde takdim edilen, 15 Nisan 301 tarihli mektubunda, Mustafa Reşîd'in *Tezkir-i Mâzi* adlı hikâye kitabı hakkındaki görüş ve değerlendirmelerini kaydetmiştir¹⁹⁶. Mustafa Reşîd'e “Sevgili şâir” diye hitap eden Fazlı Necib'in bu mektubundan eserin gençler arasında beğenildiğini, kendisinin de hayran olduğunu öğreniriz. Fazlı Necib, şunları yazar:

“Şu sözümle size ne kadar büyük bir takdîr, ne gibi bir takım hissiyât 'arz etmek istediğimi ben söylemeden siz anlamış olsanız vallahi mes'ûd olurum. Çünkü tasvirinden cidden 'écizim “Tezkir-i Mâzi”yi gördüm. Okudum. Beğendim demek pek 'âdi kalır. Hayrân kaldım. Yalnız ben değil her okuyan öyle”.

“Fakat”, der Fazlı Necib, “ihtiyarlar istisna edilmelidir. Onlar beğenmiyorlar” Ama, yaşlıların niçin beğenmediğini söylemez. Sonra eserin mukaddimesi üzerinde durarak, mukaddimenin, kitaptaki asıl kısım kadar değerli olduğunu söyler:

“Yazdığınız mukaddime cidden pek fevkalâde. Enfes âsârdandır. Kitâpta başka bir şey olmamış olsa bile bu mukaddime kitâbı nâ'îl olduğu mertebeye ik'âd edebilirdi”.

Eserin genel çizgilerinden bahisle, “Kitâbın hey'et-i mecmû'ası serâpâ letâfet ekseriya şâ'iriyet ile mezcolunmuş bir hikmet 'arzediyor” diyen Fazlı Necib, devamla,

“ Bu kitâp bütün âsârınıza müreccahtır der isem mübâlağaya hamletmeyiniz. Ne güzel, ne açık yazılmış. Hissiyâta ne kadar küşâyış veriyor. Tasvir ettiğiniz vekayi'den yalnız birisi insânı müddet-i hayâtında mes'ûd etmeğe kâfidir. Envâr-ı Zekâ'daki “Bahtiyâr Kimdir” ünvânlı makaleniz hâtırınızdadır ya? Bu hâlde size bu tasavvurâtı bahşeden vekayiniz mes'ûdiyetinize şâhittir”

diyerek, Mustafa Reşîd'i tebrik eder. Hikâyelerdeki romantik muaşaka ifadelerinden hoşlandığını belirten Fazlı Necib, “Yaz Gecesi” adlı hikâyede kahramanın sevdiğine

¹⁹⁶ Fazlı Necib, “Mustafa Reşîd'e Mektup”, Nihâl, nr. 4, (1303), s. 108.

hitâbını “âlî” ve “şâ’irâne” olarak değerlendirir ve Mustafa Reşîd’in “Az sözle çok şey söyleme hassasına pek ziyâde mâlikiyetle iftihâr” edebileceğini söyler.

“Büyük Ada” adlı hikâyedeki vakanın da “pek şâ’irâne tasvir” edildiğini, “Hikmetle mezcolumuş bir şâ’iriyet, ve güzel bir letâfet!” olduğunu söyler. “*Bella Vista*” adlı hikâyeyi ise sadece “pek şıkl!...” olarak değerlendirir. Kahramanın son bûseyi haksız olarak aldığını, onun da evvelkiler gibi âşığa bahşedilmesinin uygun olacağını söyler. Kızın göğsünü sokan arı tasvirini “harikulâde” bulur ve buna çok güldüğünü ifad eder. “Büyük Dere’nin Venüsü” adlı hikâyeyi de -Kendisi roman diyor- insânın mütâla’âsına kanâ’at edemediği “ruhlu, nâzik bir roman” olarak değerlendirir ve “Uzun söylemek ne lâzım. Cümlesi şâyân-ı hayret vesselâm” der.

Eseri şübjektif olarak intibalanına göre tenkide tâbi tutan Fazlı Necib yazısını bir tahminle bitiri ve “Herhâlde bunlar ya bir dereceye kadar tasvir edilmiş de icrâ olunmuş veya icrâ olunmuş da tasvir edilmiştir. Mes’ûdsunuz. Ne yalan söyleyeyim gıpta ediyorum” şeklinde sözünü bağlar.

Mehmed Zîver de, *Nihâl* mecmuasında yayınladığı bir açık mektupta, Mustafa Reşîd’in eser ve sanatının umumî çizgileri üzerinde dururken husûsî olarak da *Bir Çiçek Demeti*, *Tezkîr-i Mâzi* ve *Gözyaşları* adlı kitaplarından bahseder¹⁹⁷.

Mustafa Reşîd’i “Nefayis ve bedâyi’e ta’alluk eden” eserlerin Türçemizde umûmîleşmesine ve yaygınlaşmasında büyük yardımları dokunan “ma’arif-perverândan” biri olarak gören Mehmed Zîver, onun “fikir-i edîbâne”sinin düşüncüyü yüksek mertebeye ulaştırdığını ve geceyi sabaha kadar aydınlatan bir mâhtâba benzetmeyi insafa uygun sayar. Mehmed Zîver’e göre, Mustafa Reşîd’in “Hâme-i mukaddemâne” sinin “bedâyi’-i tabi’at hakkındaki mütâla’âtı” onun “fevkal’âde bir hüsn-i tabi’ate mâlik olduğunu her zaman isbata kâfi” olmasına karşılık, “bu cihetleri teslîme lisânen ka’il olacaklar pek azdır”.

¹⁹⁷ Mehmed Zîver, “Reşîd Beyefendi Biraderimize”, *Nihâl*, C. I, nr. 6, (1304/1886), s. 172-175.

Mustafa Reşîd'in yaptığı işin önemini kavramış olan Mehmed Zîver, onun ilerlemesine gayret gösterdiği yazış tarzını ileride katılacak olanların onun haklılığı itiraf etmek zorunda kalacaklarını şu satırlarla ifâde eder⁹⁸

"Terakkisine sâ'i olduğunuz mesleğe -Bir vakit gelecek- ki Peyrév ve sâlik olacaklar i'tiraf-ı hakikate behemehâl mecbûr olacaklardır. O zaman gelmek üzeredir!..."

Mehmed Zîver, **Envâr-ı Zekâ** muharririne cem'iyetin en mühim meselelerinden evlilik üzerinde duran ve "bir hayli mütâla'ât-ı hakîmâneyi şâmil bulunan" **Bir Çiçek Demetl** adlı eserinin uğramış olduğu hasûdâne ta'rizlere aldırmmasını ve üstün kalemini yazı yazmaktan men etmemesini söyler. Çünkü Mustafa Reşîd'in eserleri, birçok okuyucu tarafından güzel karşılanıp, "hüsn-i sitayişe mazhar" olmuştur. "Bir vakit gelir de bir millet tarafından alkışlanır, koca bir encümen-i dâniş tarafından istihdâm olunur..."

Mehmed Zîver'e göre üzölmemek lazımdır. Bir halk arasında terakkiyâtı ma'kûs görmek isteyenler bulunacak, tabi'îdir!... Evet bir sarhoş gazelini yine sarhoş olanlar okuyabilir. Lâkin Bir **Tezkîr-i Mâzî**'nin bir sahifesinden bir çok tabi'at-perestânın gözleri kamaşır!" **Gözyaşları**'nı da beğenen Mehmed Zîver, mektubun geri kalan kısmında, göz yaşı üzerinde durarak âdetâ küçük bir nazîre yazar.

Fakat yukardaki ifadeler, Mustafa Reşîd'in karşılaştığı hücum ve tenkidlere karşı müdafaa edildiğini gösterir. Bu hücumların şiddetinden dolayı, Mehmed Zîver, bir sonraki mektubunda ona "Terakkiyâtı-ı Osmâniyemize kalemen, mesleken bir âheng-i diğér veren erbâb-ı isti'dâd ve zekâdan olduğunuzu inkâr edecek kadar garazkâr bulunmadığı"nı ve "arada sırada vuku' bulan iltifâtlarınızı nefsimce medâr-ı terakki 'addeyliyorum" diyecektir¹⁹⁸. Mustafa Reşîd'in iyi niyetli iltifâtlarının faydasını gören ve teşekkür eden Mehmed Zîver, böylelikle ilerleme kaydettiğini, ve Mustafa Reşîd'in açık fikirliliğine, selîs ifadesine öteden beri beslediği hayranlık ve meftûniyetin sevkıyla, bir önceki mektubunu kasederek,

¹⁹⁸ Mehmed Zîver, "(Mustafa Reşîd'e) Cevâbım", **Nihâl**, C. 1, nr. 7, (1304/1886), s. 201-202.

“Gözyaşları”na dâ’ir bir kaç söz söylemek cür’etinde bulundumsa da ne çare ki istediğim gibi yazmağa yine muvaffak” olamadığını söyler.

Mehmed Ziver, hayranı olduğu Mustafa Reşîd’i takdir ve hayranlık noktasından değerlendirir. Bu yüzden, “hazret-i üstâd ile edîb-i bî-müdâni Sezâî Beyefendi “Gözyaşları’nız hakkında takrîz değil belki bir târih-i edebî yazıp yâdigâr eylediler” demesine rağmen Recâizâde Mahmûd Ekrem ile Samipaşazâde Sezâî’nin Mustafa Reşîd için yazdıklarını yeterli görmez ve şu dip notunu düşer:

“Sezâî Beyefendi ’nin cûmel-i âsâr-ı fâzîlâ-i kemâlâneleri öyle bir kaç takrîze münhasır kalacak olursa yazık değil midir ki efkâr-ı münevver-i edibânelerinden cidden istifâde edilmemiş olacaktır. Bendeniz mîr-i mumâileyhin celâlet-i kadr-i edîbânelerine olan i’tibâr ve hürmetim cihetiyle terakkicûyâna şurasını ‘arz etmek isterim ki bir sükût-ı mutlak içinde muttasıl âşinây-ı tedenni olmaktan ise neşr-i âsâr-ı ma’rifete çalışmak evlâdır”.

Mehmed Ziver, bununla da kalmaz, Mustafa Reşîd’in

*“Hâbgâh-ı yâre girdim arz için ahvâlimi
Bir perîşân halin gördüm unuttum hâlîmi”*

beytiyle başlayan meşhûr şarkısını, metin vererek tahlil eder¹⁹⁹. Mehmed Ziver, “Mütâla’a” başlığı altında intişâr eden bu tahlilin girişinde, Mustafa Reşîd hakkında oldukça açık değerlendirmelerde bulunur, sonra da “Şimdi şarkısı okunsun zevkyâb olalım” diyerek tahlile geçer²⁰⁰. Değerlendirmeye göre Mustafa Reşîd Bey’in

199 Mehmed Ziver, “Mütâla’a”, Nihâl, C. 1, nr. 9, (1304/1886), s. 257.

200 ŞARKI

Hâbgâh-ı yâre girdim arz için ahvâlimi
Bir perîşân halin gördüm unuttum hâlîmi
Sâkîten icrâ ederken dîde eşk-i âlimi,
Leblerinde sînesinde gizlenen âmâlimi
Leblerimle topladım tebrik edin ikbâlimi

Kaldırıp müjgânını imâ-yı şükrân eyledi
İbtisâmı dîde-i giryânı handân eyledi
Hâsılı mes’ûlümü is’âf-ı ihsân eyledi,

Leblerinde sînesinde gizlenen âmâlimi
Leblerimle topladım tebrik edin ikbâlimi

edebiyâtımıza etemekte bulunduğu hizmet meşkûr 'addolunacak bir mertebeye gelmiştir. "Ezcümle kendisi bugün bir meslek sâhibidir: Sâde yazmak husûsunda bir çok gençleri irşâd etmiştir. Sâdeliği "yapraklar içinde kendine bir âşiyân arayan kuşun ilk nagamâtı gibi" lâtif bulan Reşîd Bey'in "o edîb-i selâsetperverin açtığı vâdiye uğramayan zevkşînası-ı edebimiz yok gibidir".

Mustafa Reşîd Bey'in sâdeliğini "biraz şâ'irâne ..." görse de, onun "icad ve ihyâsına sarf-ı himmet eylediği tarz-ı beyânın mâhiyetine dâ'ir, bir makale yazıp"

Mustafa Reşîd

Şimdi şarkısı okunsun zevkyâb olalım.
Hâbgâh-ı yâre girdim arz için ahvâlimi
Bir perîşân halin gördüm unuttum hâlimi

Bu sözlerde mevcûd olan letâfet-i tasavvur, rûhu eşvâk-ı hayâliye içinde câvidân ediyor. İstiğrâk-ı edeb böyle fikirleri de tabi'atiyle havîdir. Hayâl... bu tevcîhi husûle getirmek için ne güzel isti'mâl olundu. Edebiyât ile iştiğal eden enzâr-ı edeb, bu şarkıyı okumakla Reşîd Bey'in hüsn-i tabi'atini teslîme mecbûrdur. Zâten şiirin manzûm söze münhasır bir şey olmadığını teslim edenler, mütâla'amızda nekayis aramağı büyük bir cür'et sayar.

İkinci mısra "gördüm", "unuttum" gibi iki fi'l-i mâzi sigasının -hususiyile şiirde- içtima' etmesi vuzûh-ı beyân-ı mahall 'addolunacak mûsamaha-i edebiyelerden iken şarkının hey'et-i asliyesine bu bir nakisedir denilemez.

Sâkiten icrâ ederken dîde eşk-i âlimi,

mısra'ı fenâ değil; ancak ma'naca mükerrer. Bir de göz yaşı sâkiten akmazsa şelâle gibi akar fikri anlaşılıyor?! "Eşk-i 'al" de var... bari "âl göz yaşını" "kanlı temâşâ" gibi bizim ediplerin kaleminden zaman, izâle etsin!...

Leblerinde sînesinde gizlenen âmâlimi;

Leblerimle topladım, tebrik eden ikbâlimi;

beyti ki şarkıya nakarat olacak... pek hoş.. muvafık'ut-tasavvur bir hayâl..

Fesâhatten belâgatten nazâr-ı dikkate alınacak hiç bir noksanı yok.

Bir "bûse"nin bu derece nâzikâne tebliğ olunuşunu kim olsa arzu eder. Çünkü me'âlinden birşey anlayabilmek kabildir.

Biraz daha okuyalım:

Kaldırıp müjgânını imâ-yı şükrân eyledi

İbtisâmı dîde-i giryânı handân eyledi.

a'la..

Göz yaşlarıyla memlû fakat mahzûn bir çehreden tulu'edecek âfitâb-ı subh-ı besîm, bahârın bir kaç gününü ihtâr eden hazanı ihyâ etmek kadar rûhânî; bir sefil mezârına inen nûr-ı şefâ'at gibi nûrânîdir.

Bir harâbe içinden ayrılmaya mâni' olan hâtîrât-ı müheyyice gibi insân dahi:

Kaldırıp müjgânını imâ-yı şükrân eyledi.

İbtisâmı dîde-i giryânı handân eyledi!

beytinin mehhekki bulunduğu mezâmin-i tasavvur hâricine çıkamaz.

Fakat:

Hâsılı mes'ûlümü is'âf..

mısrâ'ındaki vuzûh-ı ifâde beni burada tevkîf edecek?!..

Ma'mâfih letâfet-i mevzû'una binâen bu şarkı yine güzeldir diyebilirim.

Mehmed Ziver

göndereceğini ümit eden Mehmed Ziver'in bu ümidi gerçekleşmez, Mustafa Reşîd böyle bir yazı yazmamıştır.

Mustafa Reşîd hakkındaki değerlendirmelerden biri de yakın arkadaşı ve **Şark** mecmuasınının yayını devrettiği şâir İhyâ Efendizâde Reşâd Beydir. Reşâd Bey, uzun zamandan beri görüşemediği arkadaşının eserlerinden bazılarını İstanbul'a gelince okumuş ve düşüncelerini **Nihâl** mecmuasında yayınlanan bir mektubunda açıklamıştır. **Nihâl**'in "Şâir-i şehîr 'izzetlu Reşâd Beyefendinin bir mektûbudur ki Mustafa Reşîd Beye hitâben yazılmıştır" başlığı ile verdiği bu mektupta beş yıla yakın bir zamandan beri ayrı olduğu arkadaşının eserlerinden de uzak kaldığını ve son gelişinde yazarın hediye ettiği "**Flora**'yı **Yels**'i, **Tezkîr-i Mâzî**'yi ve sâireyi bir bir" okuduğunu ifade etmektedir.

Mustafa Reşîd'in "*hüsn-i tasavvur ve tasvirdeki iktidârî*"nın herkesce kabul edildiğini söyleyen Reşâd, onun ilk eserleri ile son eserlerinin, özellikle de **Flora**'nın "*suret-i tasavvur ve tasvir*" arasında pek büyük bir fark gördüğünü kaydeder. Bu eserlerin ihtiva ettiği "*fıkarât-ı lâtfîe*" ve "*nükât-ı zarîfe*"nin

"Lafzı pür nükte ve her nüktesi lebrîz-i hâyâl!

mısrına uygun olarak Mustafa Reşîd'in "*kuvve-i mütehayyile*"sinin "*ulviyetine dâll ve belâgat-ı beyân*"ına "*birer misâl-i 'aliyyü'l- a'lâ*" olduklarını söyleyen Reşâd, arkadaşını kısa zamanda gösterdiği ilerlemeden dolayı tebrik eder.

Reşâd'a göre "*Edebiyatımızın uğradığı inkılâb-ı âhirin mehâsininden biri de kelâmın bir takım ma'nâsız râbitalarla teselsülden kurtarılmış olmasıdır ki hak-şinâsânı millet müsebbibleri bulunan müceddidîn-i erbâb-ı dehâ ve kemâle ilelebed minnettar kalmakla berâber*" Mustafa Reşîd'in "iltizâm ve ihtiyâr eylediği üslûb-ı ifâdenin izdiyâd-ı revnaka hizmet" etmesinden dolayı ayrıca teşekkürü hakkettiğini söyler.

Mustafa Reşîd'in "*pek vecîz pek âhenkli*" yazdığını ileri süren Reşâd, bu düşüncesini şöyle ortaya koyar:

"Bir meftûn-ı tabî'at hafif rûzgârlı bir havâda kenâr-ı cûybârda oturup da suyun yekdiğerinden farklı olmayan ufak ufak mevclerinin bir âheng-i mahsûsla cereyânını görmek ve dinlemekten ne kadar mahzûz olursa bir zevk-âşinâ-yı edeb dahi sizin eserinizi mütâla'a ve istimâdan o kadar mütelezziz olur".

Mustafa Reşîd, **Gözyaşları** adlı eserininin müsveddesini basılmadan önce okuması için Reşâd'a verir. Reşâd bu eseri, Mustafa Reşîd'in bir "bihîni" olarak değerlendirir. Çok beğendiği eseri Nedim'in

***"Bulamam söyleyecek başka bir söz evsâfına
Gelmiyor hâtıra ol bâbda lâyük ma'na".***

beyti ile över.

***"Neşr-i envâr ede ta mihr-i cihântâb-ı felek
Bula Envâr-ı Zekâ sâhibi 'âlemde beka
Müstefîd olsun ahâli-i vatan kılkinden
Kıla ahkâmını ta kılk-i müşeyyed icrâ"***

şeklinde manzum bir dua ile sözüünü bağlayarak takdirlerini bildirir²⁰¹.

Gayret mecmuası, Mustafa Reşîd'in **Yels** adlı kitabının yayını haber konusu verdiği yazısında kısa da olsa eseri ve yazarını değerlendirir. Yazıda, Mustafa Reşîd'in yeni eserinin neşrinden bahisle, *"ifâdesindeki selâsetin derecesi zaten herkesin ma'lûmu"* olduğu için bu konuda bir şey söylenmeyeceği ifade edilir. Eserin, mevzuunun zaman ve mekân bakımından devrin İstanbul'unda geçmesi, hâkimâne bir muhakeme ve hakîmâne bir tarzda tasvir edilmesi gibi özellikleri ile bir dereceye kadar "millî de 'addedilebilecek" bir eser olarak görülür.

Gayret yazarına göre Böyle millî eserlerin çıkışı, arzu edilmekte; tercüme romanlarsa artık bıkkınlık vermektedir. "Kendi memleketimizin ihdâlarından bâhis eserler okusak fenâ mı olur" diye soran **Gayret** yazarı, Mustafa Reşîd'in "himmetini tebrîk ile eserinin rağbet-i 'umûmiyeye mazhariyetini temenni" eder²⁰².

²⁰¹ Reşâd, "Mustafa Reşîd Bey'e hitaben bir mektûp", **Nihâl**, nr. 6 (1304), s. 169.

²⁰² **Gayret** (imzası ile), (Mustafa Reşîd'in "Ye'is" romanının neşri üzerine), **Gayret**, nr. 8 (21 Şubat 1301), s. 32.

Mustafa Reşîd, kısa bir mektupla **Berk** mecmuasının çıkışını tebrik eder²⁰³. Mecmua, Mustafa Reşîd'e verdiği cevapta onu "üslûb-i zaman" üzere kalem oynatan muharrirler arasında ve her selim zevk sahibinin "tab'ı vechile tahrîr ve hûsh-i ifâdede şöhret" sahibi bir yazar olarak gösterir²⁰⁴.

Mustafa Reşîd ve eserleri hakkında bazı dergilerde haber, değerlendirme ve teşekkür yazılarının yanı sıra, bir de onun adına başka biri tarafından gönderildiği anlaşılan bir yazı vardır. **Etfâl** mecmuasında yayınlanan bu yazı Mustafa Reşîd tarafından şiddetle tekzib edilir. **Etfâl**'de "Aynen Varaka" olarak verilen bu yazı, Mustafa Reşîd'i çekemeyen veya onu küçük düşürmek isteyen kötü niyetli biri tarafından, "Envâr-ı Zekâ muharriri Mustafa Reşîd" imzasıyla, **Etfâl**'in dördüncü nüshasındaki bir resimli bilmece'nin çözümü olarak gönderilmiştir. Mustafa Reşîd'e uygun olmayan böbürlenme cümleleriyle örülü bu kısa mektubun metni şöyledir:

*"Gayretli efendim hazretleri,
Şive-i kitâbetimizde müceddidler a'dâdına dahilim ! Nesrimin Kemâl
Bey'in nesr-i 'âlisi gibi olduğunu pek çok kimseler tasdik eyliyor ! Ben de
iftihar eyliyorum ! Yaşasın Kalemim !
İktidâr-ı edebim olduğu gibi riyaziyatta [da]hi behredâr olduğumu şu
muammanızı halleyleyerek isbat eyliyorum. İşte muammanın halli.*

*Envâr-ı Zekâ muharriri Mustafa Reşîd*²⁰⁵

İmza kısmında yer alan "Envâr-ı Zekâ" tamlamasındaki "Zekâ" kelimesi de imlâ hatasıyla malûl olarak (zel) harfiyle değil (ze) harfiyle yazılmıştır.

²⁰³ Mustafa Reşîd, "**Tebrik**", **Berk**, nr. 4, 1303, s. 101-102.

²⁰⁴ "Üslûb-ı zaman üzere tahrik-i hâme eyleyen muharrirîn meyânında ve her zevk-ı selimin muvâfık-ı tab'ı vechile tahrîr ve hûsh-i ifâdede şöhret alan birâderimiz Mustafa Reşîd Beyefendi hazretlerinin **Berk**'imizi şâyân-ı tebrik buyurmaları cidden memnûniyetimizi mûcib oldu.

Saha-i matbû'atta her iki tarafın mekasid ve âmâli ümmet-i vatana hâdim terakki-i ma'ârif olmak müsellef iken sâ'irleri gibi murâkabe ve muhâsedeye zerre kadar ehemmiyet vermeyerek 'ulüvv-i cenâblarına şâhid-i hakiki olacak işbu **Tebrik**-i terakki-perverâneleriyle hey'etimizi taltife müsâra'at ve sahifelerimizi garîk-ı dilpesend-i hikmet eylemeleri ayrıca teşekkür şâyândır. Binâ'en'aleyh cem'iyet ve vatani şa'sa'anisâr **Envâr-ı Zekâ**'larıyla müstefid kılmak emel-i hayırhâhânesinde bulunmalarından doğrusu edîb-i mumâileyhin bu babdaki teşebbüsât-ı âliyeleri takdîs olunur". **Berk**, nr. 4, 1303, s. 101-102.

²⁰⁵ "Aynen Varakadır", **Etfâl**, Birinci sene nr. 5, (6 Cemaziyelevvel 1303), s. 40.

Yazının altında yer alan notta, bu satırların bir “cünûnnâme” olarak değerlendirilmesine ve Mustafa Reşîd’e aidiyeti hususundaki ciddi şüpheye rağmen, dercedilmesi de mânîdardır.

Mustafa Reşîd, kendisine isnat edilen bu “cünûnnâme”yi bir sonraki sayıda, bu yazının kendisine ait olmadığını, bir mektupla eseflerini bildirmek suretiyle tekzip eder. O, bu mektubu edebiyat dünyamızda yeni türeyen bahtekâr bir müfterinin yazmış olacağını, bu garazkârların kendisini “tahkir-i umûmiye duçâr etmet” için teşebbüs ettikleri bu hareketle halkı aldatamayacaklarını kaydeder. Fakat, böyle bir varakanın **Etfâl** gibi ciddi bir dergide yer almasına üzüldüğünü belirtir²⁰⁶. Mecmua, bu mektubun altına koyduğu notta Mustafa Reşîd’e hak verir ve bahis konusu kişiyi muaheze ve tahkir eden ibarelere yer verir²⁰⁷.

Mustafa Reşîd’in **Flora** isimli romanı, **Âsâr** mecmuasında çıkan imzasız bir yazıda, vak’ası ve uslûbu itibariyle incelenerek değerlendirmeye tabi tutulur. **Âsâr**’daki ilk roman tenkidî olan bu yazıya göre, **Flora**, o devirde yayınlanan romanlar arasında “hüsn-i ifâde nokta-i nazârından bir mevki’-i imtiyâzı hâ’iz olsa gerektir”. Eser her ne kadar “Selîs ve tabi’î yazılmış” ve “lezzetle okunuyor” ise de, “esâsında görülen sâdelik”e rağmen, vak’a ve vak’anın dayandığı ana fikir itibariyle zayıf bulunur ve bir roman olarak inandırıcı görülmez. Eserin bir muaşakadan ibaret olan konusu verilerek “Şimdi bu vak’adan erbâb-ı mütâla’a ne yolda i’tibâr eder?” diye sorulur.

Münekkid’e göre “bir fikr-i esâsî üzerine yazılan romanlar makbûldür. Okuyucuya bir “fikr-i istifâde” temin etmeyen ve yalnızca eğlendirmek için yazılmış “hikâyeler ne kadar güzel” yazılırsa yazılsın “şâyân-ı muâheze olur” ve tenkide maruz kalır. **Flora**’da da “Kızlarını vermek için intihâb edecekleri gençlerin mal sâhibi olmasını kemâl sâhibi olmasına tercih edenler sonunda pişman olurlar” gibi bir

²⁰⁶ “Etfâl Heyet-i Tahririyesine Cevâp”, **Etfâl**, Birinci sene nr. 6, (13 Cemaziyelevvel 1303), s. 47.

²⁰⁷ **Etfâl**, Birinci sene nr. 6, (13 Cemaziyelevvel 1303), s. 47-48.

uyarı bulunsa da, bu çok kısa ve pek kapalı kalmıştır. Romanın esas gayesi olan baba kız arasındaki konuşmanın kısaca iki sahifede geçirilmesi uygun görülmez. Eser, müellifin **Ye'Is** adlı romanı göz önüne alınınca, **Flora**, vak'a bakımından "mü'ellifin mahsûl-i karîhası" olarak görülür.

Vak'anın dayandığı aşk duygusu inandırıcı olmamak bakımından tenkid edilir. Eserin kahramanı Flora, aşkı uğruna intihara teşebüs eder ve bir şâirin müdahalesiyle kurtulur. Fakat kısa bir süre sonra, eski aşkını unutarak kendini kurtaran şâire âşık olur. Münekkid, bu hâli garip bulduğu gibi, vak'anın da tabîlikten uzak olduğunu ifade eder:

"Sevdâsı uğruna kendini telef edecek kadar meftûn olduğu sevgilisini Flora ne çabuk unutuyor ? O esnada kızın kalbinde vuku'u tabî'î olan mücâdelât-ı âşıkânenin tasviri romanın en ziyâde zînet verecek şeylerdene iken kat'a bahsedilmemek ne mütâla'âya mebni ihtiyâr ediliyor" ?

Kahramanlardaki değişimin ikna edici sebeplerle izah edilmemesi de vak'a tabî'îliği husûsunda ayrı bir tenkid konusu olur:

"... Bir kızın o kadar sevdiği ma'sukasını o kadar az bir zaman zarfında külliyen terk ederek başka birisini sevmesi tabî'î olmamakla bir çok esbâb-ı mühimme neş'et etmek bir çok mücâdelât-ı hissîyeyi bâdî olmak iktiza eder. Bunlar olmadıkça vak'a tabî'î görülemez. Romanda ise bu şeylerden bahsolunmaktan başka bu yolda bir takım esbâb-ı mühimme bulunduğunu bile söylemiyor".

Vak'anın pek sâde olduğunda ısrar eden münekkid, babanın kaçan kızını uzaklarda aranmasındaki inadın sebeplerinin yetersiz olduğu kanaatindedir. Münekkid'e göre sade romanla da vardır. "Fakat, bu kadar sâdelik iltizâm olunan eserlerde hiç olmazsa şâ'irânelikçe bir fevkalâdelik" bulunur; gerçekte "**Flora'nın** yazılışı da şâ'irâne, güzel ve selistir, fakat kifâyet etmez".

Son olarak şunları söyler: "Demek isterim ki **Flora** fenâ yazılmamakla berâber mahâreti yalnız hûsn-i ifâdesine mahsûr olduğu hâlde tahsîn edilecek eserlerden değildir". Münekkid, mekân tasvirinde de tutarsızlık görür: "deniz yâhud

nehir kenârında yalı olur köşk olmaz. Köşk ise, kırdâ bulunmak iktiza eder önüne sandal yanaşmaz" der.

Eserin dili üzerinde de duran münekkid, "ifâde arasında "prezante ediliyor gibi Fransızca kelimeler karıştırıl"masını da tenkid ederek, "prezante etmek" ibâresinin "Takdim etmek" şeklinde Türkçe olarak ifade edilebileceğine işaret eder. Mecbur kalmadıkça ve gelişi güzel ecnebi kelime kullanılmasını münasip görmez²⁰⁸

Mustafa Reşîd, Âsâr muharririnin tenkidlerine duyarsız kalmaz, "Âsâr hey'et-i tahrîriyesine cevab" başlığı ile **Nihâl** mecmuasında neşrettiği bir yazı ile eserini ve kendisini müdafaa eder ve yazıda tenkid edilen hususları cevaplandırır. Envâr-ı Zekâ muharriri, **Flora** hakkındaki bu yazıyı ve eser tenkidlerine **Flora** ile başlanmasını iftihar sebebi sayar. Eserin devrin neşrolunanlar arasında seçkin bir yeri olduğu, selfs ve tabîî yazıldığı ve lezzetle okunduğu gibi ifadeleri teşvik yolunda iltifatlar olarak görür. Münekkidin aradığı "fikir-i esâsî"nin eserde bulunduğunu söyler ve bu esas fikrin de "hayatın en mühim vuku'âtından olan "izdivâc" olduğunu ileri sürer. Münekkid'in de bunu bizzat kendi cümlesiyle tasdîk ettiğini söyler: "Kızlarını vermek için intihab edecekleri gençlerin sâhib-i mâl olmasını ashâb-ı kemâl olmasına tercîh edenler nihayet dûçâr-ı nedâmet olurlar". Münekkid'in, eserin esas gayesi olan baba kız arasındaki konuşmanın kısaca iki sahifede geçiştirilmesi uygun görmemesine karşılık, Mustafa Reşîd bunu "Evet münasiptir. Hatta icâb-ı hâle göre (mümkün olursa) -iki sahifede değil- bir sahifede muhakeme ve hükmetmek münasip değil ensebdir" şeklinde bir cevapla karşılar. .

Flora'nın sevda konusundaki değişmesinin garip karşılanışını da tabîî bulur ve "Hayâlî insanlara veda edip hakikî insanları tedkîk edenler bunu teslimde tereddüt etmezler" der. "Gerçi Flora'nın ikinci sevdâsı ba'zı hikâyenuvisânın mesleklerine mugayirse de tabî'ate muvâfık olduğundan mu'ahezeden masundur" ifadesi ile realist davrandığını ima eder.

²⁰⁸ (imzasız) "Flora", **Âsâr**, nr. 4, (21 Ağustos 1303/2 Eylül 1886), s. 1-2.

Mustafa Reşid'e göre münekkid eseri dikkatle okumamıştır. Eğer eser dikkatle okunmuş olsaydı tenkid edilen birçok husûsun eserde yer aldığı görülebilir ve bunlar söz konusu edilmezdi.

Flora zamân içinde değişmiştir. Çünkü yarayı iyileştiren zaman, onu intihara sürükleyen sebebi de ortadan kaldırmıştır. Eserde işlenen bu husus Münekkid'in gözünden kaçmıştır. "Flora şâ'iri sevmeye başladığı zaman kalbinde birinin muhabbeti" yoktur "ki, yeni gelen muhabbetle beyinlerinde mücâdelat, mûsâvelat vuku'a gelebilsin!"

"Mustafa Reşid, öteki tenkid noktalarını da şöylece cevaplandırır:

"...Flora'nın pederi kızını uzaklarda aramağa 'inad etmiş deniliyor. Niçin? Bunun da biraz teşrîhi iktizâ etmez mi idi?" diyorsunuz. Lakin bendeniz öyle bir şey demedim. Siz yanlış bellemişsiniz. Lütfen 123. sahifeyi bir kez daha açınız da şu 'ibâreyi okuyunuz: "Flora'nın pederi o gün akşama kadar vapurdan vapura girdi. Posta vapurlarının uğrayacakları iskelelere de telgrafla müraca'at etti. 'Inatçı ihtiyar kızını uzaklarda arıyordu. Çünkü İstanbul'da durmayacaklarına kat'iyyen hükmetmiş idi."

Şimdi bunu tasrîhe lüzûm var mı? Diyorsunuz: "Bu kadar sâdelik iltizâm olunan eserlerde hiç olmazsa (şâ'irâneliğince) bir fevkal'adelik bulunur. Fil-hakika Flora'nın yazılışı da şâ'irâne, güzel, selîs, fakat kifâyet etmez".

Afvedersiniz, ne demek istediğinizi anlayamadım. Madem ki sâde eserlerin makbûl olabilmesi için şâ'irâne olması kâfi görünüyor Flora'nın yazılışı da şâ'irânedir. Güzeldir. Selîstir. Deniliyor. "Fakat kifâyet etmez" sözü zâ'id değil midir?

"Deniz yahut nehir kenarlarında yalı olur. Köşk olmaz. Köşk ise kırdaki bulunmak iktizâ eder" diyorsunuz. Deniz kenarında bulunan binâların "umûmuna yalı denilmeyip ba'zısına köşk ta'bir olunur. Göksu, Beykoz, kasr-ı humâyûnları gibi.

İfâde arasında "Prezante" gibi Fransızca kelimeler karıştırdığıma i'tirâz buyrulmuş. Halbuki "Prezante" kelimesi de familya, komisyon, kumpanya kelimeleri gibi gerek şifâhen gerek tahrîren kesretle isti'mal olduğu için isti'malinde bir be'is görmedik.

Boileau: "Dâ'imâ âsârınızı tenkîd edecek dostlar arayınız" demiş. Bendeniz ise aramaksızın sizin gibi dostlara mûsâdif olduğum için ne kadar teşekkür etsem azdır"²⁰⁹.

Sonuç itibariyle Mustafa Reşîd, kendi devrinde ve nesildaşları arasında geniş bir ilgi gören, eserleri okunan, üzerinde düşünülen ve tenkid ve değerlendirmelerde bulunan, kendi şartları içerisinde hatırı sayılır derecede şöhret sahibi, adından övgü ile bahsedildiği gibi, zaman zaman yerilen ve sevenleri olduğu kadar sevmeyenleri de bulunan bir ara nesil sanatkâridir.

²⁰⁹ Mustafa Reşîd, "Âsâr hey'et-i tahrîriyesine cevab", *Nihâl*, C. 1, nr. 7, (1303/1886), s. 218-221.

II. BÖLÜM

II. BÖLÜM

Mustafa Reşîd'in Eserleri

Mustafa Reşîd'in basılmış olarak otuz dört kitabı, dört de risâlesi vardır. Bunlardan on dokuz tanesi tahkiyeli nesir, üçü şiir; dört risalesinden biri nesir, üçü nazım nesir karışıktır. Üçü ikişer ciltlik olmak üzere, on adet antoloji, müntahabat veya münşeat mahiyetinde on kitabı ve iki de tercümesi bulunmaktadır.

Mustafa Reşîd, edebî eser veren ama edebiyat hakkında konuşmayan bir sanatkârdır. Bu vasfıyla, her konuda görüş bildiren ve meseleri enine boyuna tartışarak, birşeyler söylemeye çalışan diğer Ara Nesil sanatkârlarından ayrılır. Onun ne genel edebî meseler, ne de eser verdiği türler hakkında müstakil bir yazısı vardır.

Roman ve Hikâyeleri: Telifleri eserleri roman, hikâye veya mensûre ve şiir olarak kendini gösterir. Mustafa Reşîd'in, kitap hâlinde on üç romanı, altı hikâye ve mensuresi, bir adet de adaptason olduğunu söylediği hikâyemsi mensûresi vardır. Bu vâdide, onun, tefrika olarak kalan ve kitaplaşmayan "**Ömrümün Üç Anı**" ile birlikte toplam yirmi bir tane eseri vardır. Bunların yanında, gazetecilik faaliyetinin gereği olarak icmâl, haber, tanıtma gibi yazılar da kaleme almıştır.

Mustafa Reşîd'in roman ve hikâyeleri müstakil olarak ele alınıp incelenmeye ve haklarında tek tek hüküm verilmeye yetecek kadar edebî değer taşımaktan uzaktır. Onun ilk kalem tecrübeleri sırasında, Türk edebiyatı yenileşme yolunda kendine yetecek kadar köklü bir tecrübelerin sahibi olmadığı gibi, kayda değer bir mirasın da sahibi değildi. Yapılan her faaliyet hemen hemen bir yeniliğin başlangıcı olarak görülebiliyordu. Yeniliğin kendini inşa ettiği bu devrede eser veren Mustafa Reşîd de bu bakımdan ilkler arasında sayılabilir. Ahmet Hamdi Tanpınar, Onun bu vasfına bir yazısında şöyle dikkat çeker:

"1300 senesinden sonra ise, edebî nesir Recâî-zâde'de Sami Paşa-zâde'de, Nâbi-zâde Nâzım'da, hatta onlardan daha küçük olmakla beraber, Edebiyat-ı Cedide'nin kırık dökük nesrini hazırlamakta büyük hissesi olan, **türkçede, alafrangalığı, garip bir şekilde muallakta kalmış cümleler, bir yığın nida, istifham işareti, üç noktalarla başlatan Mustafa Reşid'de içten ve dıştan âdetâ yeni bir ihtilâl hazırlanıyordu**"²¹⁰.

Kalem tecrübeleri devrini aşmak bir yana, devrindeki seviyeyi de aşamayan Mustafa Reşid, kendi şartlarında adeta başladığı yerde kalmış gibidir. Eserleri, hacim bakımından da mütevazî parçalar olup, ancak batılıların nouvel dedikleri tarzın içerisinde mütalaa edilebilirler. Bu yüzden, onun eserleri genel çizgileriyle ele alınmak ve devirlerinde icra ettikleri işlev açısından değerlendirilmek durumundadır.

Mustafa Reşid'in eserleri, konuları bakımından bir zenginlik göstermez. Onun işlediği hâkim tema tatlısı frenklerinin hayatları etrafında örülmüş, kadın, aşk ve buna bağlı olarak evlilik ilişkileri olarak kendini gösterir. Mustafa Reşid'in neslinden farkı ve önemi şudur: Onun **Bir Çiçek Demeti** adlı hikâyemsi mensuresi ve buna yazılan takrizlerle birlikte Türk edebiyatında kadın mevzuunda ilk ciddî bahisler gündeme gelir. Kadın cinsinin edebî eserlerdeki yerini bütünüyle farklı ve değişik bir tarzda tayin etmek husûsunda ilk ve öncü olma vasfı Mustafa Reşid'e aittir.

Bu hakkı teslim eden Mustafa Nihat Özön, "hikâye veya hikâyeyi andıran mensur şiirlerinde zamanında çok şöhret kazanmış olan şarkı güftelerinde kadın mevzuunu umûmî muhakemeye ilkin" Mustafa Reşid tarafından çıkarıldığı fikrindedir. Gerçekte, "hikâyelerinin çoğunun kahramanlarını tatlısı frenk kadınları teşkil etmekle beraber; artık sevgililer cariye, halayık, odalık, gibi biçâreliklerden kurtarılır, erkekle aynı seviyeyi kazanır, aynı haklara sahip olarak konuşacak bir yere kavuşturulurlar. Umûmiyetle basit mevzulu, hastalıklı denebilecek bir hassasiyetin akislerini gösteren, çok şâirâne uzatmalarla sathî surette kaleme

²¹⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, "Cevdet Paşa Hakkında Düşünceler", İstanbul, nr. 16, 15 Temmuz 1944, s. 5-6; Aynı Müellif, **Edebiyat Üzerine Makaleler**, Haz. Zeynep Kerman, ikinci baskı, İst. Eylül 1977, s. 203.)

alınmış, küçük ve mütevazi parçalardan ibaret olan bu eserler belli bir süre bazı toplum kesimlerinin bu yoldaki ihtiyaçlarını karşılamıştır²¹¹.

Baştan başa muaşakanın konu edildiği bu eserlerde, kahramanlar genellikle bir tedasâdüf sonucu karşılaşır ve birbirlerine âşık oluverirler. Klasik Türk edebiyatından gelen ve daha sonra Servet-i Fünûncular tarafından da ele alınan “tesâdüfî aşk”, Mustafa Reşîd’in şiirlerinde de kendini gösterir. Roman kahramanlarının çoğu aşkın karşılığını görür.

Onun *Bir Çiçek Demeti* adlı ilk eseri iki baskı yapmış ve devrinde çok rağbet görmüştür. Eser, hanım mektuplarıyla kurulu, dağınık, hikâyemsi bir tahkiye eseridir. Mustafa Reşîd, eserini,

“Hanım Kızlar !

En güzel çiçekler renk ve taravetlerini kaybederler. Size takdim ettiğim demet ise nezâret-i dâ’imaya mâlik çiçeklerden yapılmıştır. Böyle bir demete hâfızanız [şükûfedân] olsa sezâdır” satırlarıyla takdim eder.

Eserin konusu doğrudan doğruya “izdivaç meselesi”dir. İlk parça “Bir büyük vâlîde tarafından hafidesine” yazılmış bir mektuptur. Mektepten birincilikle mezun olan torununa yazan büyükanne, kızın bir mektebi bitirip daha mühim olan “hikmet-i hayât mektebine” devam edeceğini haber verir ve ilk karşılaşacağı meselenin de “tezvic meselesi” olduğunu söyler. Genç, güzel ve süslü beylere inanmamasını, seçeceği eşte “ahlâk-ı hamide” aramasını öğütler. Anne olunca da çocuğunu kendisinin yetiştirmesini ister. Kadın eğitime olan ihtiyaca işaret edilen mektupta, insanlığın yarınının kadınların elinde olduğu vurgulanır ve kadınlara lâıyk oldukları derecede ehemmiyet verilmemesine teessüf edilir.

Bu parçadan sonra mektuplardan kurulu ve hikâye özelliği gösteren “Lâm” hanımla “Nun” hanımın karşılıklı üçer mektubu vardır. Hikâyede, bir Kâğıthâne gezintisi sırasında “Lâm” hanıma ilgi gösteren bir beyin mektupla ilân-ı aşkı söz

²¹¹ Mustafa Nihat Özön, *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1945, s. 222.

konusudur. Beyefendinin çirkin ve geçkin yaşına rağmen mevkii ve varlığı yüzünden, izdivac teklifi “Lâm” hanımın annesince uygun bulunur.

“Nun” hanım, insanın tanımadığı biriyle sadece zengin olduğu için evlenme fikrine karşı çıkararak arkadaşına kendisine uygun bir eş seçmesini tavsiye eder. Saadet için zenginliğin yetmeyeceğini söyler. Fakat arkadaşı zengin beyle evlenir. Neticede “Nun” hanım haklı çıkar ve son mektupta “Lâm” hanımın bedbahtlığı yer alır.

Son iki mektup ise erkekler arasında teati edilmiştir. Bu küçük eserin sonunda Mustafa Reşid’in “Bir Çiçek Nâlesi” ve “Bir Çiçek Demeti Arasına Konulan Nâme” adlı iki mensur şiiri vardır.

Eserin Mektuplarla kurulmuş olmasını, Ara Nesil’de mektup türünün gördüğü rağbetle izah mümkünse de; Türk edebiyatında, mektubun yapı unsuru olarak kullanıldığı, kitaplaşmış ilk edebî eser olması bakımından da önemlidir. Mustafa Reşid, bundan önce *Envâr-ı Zekâ*’da tefrika ettiği *Ömrümün Üç Ayı* adlı eserini doğrudan doğruya tek taraflı mektuplardan oluşturduğu gibi, *Bir Askerin Nişanlısına Mektubu*’nu da karşılıklı iki karaman tarafından yazılmış mektuplarla vücuda getirmiştir. Daha sonra gibi başka eserlerinde de mektubu yapı unsuru olarak kullanacak olan Mustafa Reşid, bu vasfıyla *Mutallaka* adlı romanını mektuplarla yazan Hüseyin Rahmi’nin hazırlayıcısı olarak kendini gösterir. Mustafa Reşid’in ilk eseri olup devrinde tutulması hasebiyle üzerinde durulan *Bir Çiçek Demeti* (1885, 2. basım 1886)’ni sırasıyla şu eserleri takip etmiştir:

Tezkîr-i Mâzi, (Hikâye, mektup ve mensûreler,1885), *Yeis Yâhud Bir Cürm-i Meşûd* (1885), *Flora* (1885), *Cüzdanımdan Birkaç Yaprak* (Hikâye ve mensûreler) (1886), *Göz Yaşları* (1886), *Hayf* (1886), *Hayâl-i Şebâb* (1887), *Neyyir*, (1889), *Ressam* (1889), *Defter-i Amâlim (Kısm-ı Âşıkânesinde Bir Fasıl)* (1892), *Penbe Ferâce* (1892), *Lorans* (1892), *İzdivâc-İmtizâc* (1893), *Tesir-i Terbiye* (1893), *Bir Kızın Hatâsı* (1894), *Tesâvir-i Hayât* (Hikâyeler) (1894), *Küfrân-ı Nimet* (1896), *Son Salon ve Aşk* (1899), *Bir Askerin Nişanlısına Mektubu* (Tarihsiz).

Tezkir-i Mazî'de altı hikâye vardır: "Tepebaşı Bahçesinde" (s. 6), "Matmazel ****" (s. 25), "Bir yaz gecesi" (s. 29), Büyük Ada'da (s. 32), "Bella Vista" (s. 43), Büyükdene'nin Venüsü" (s. 53). Bunları "Kuvv-i hafızada" kalan "tabaka-i şebekiyyede mürtesim" hayalleri nakletmek arzusuyla çeşitli zamanlarda kaleme alan yazarın gerçekte hikâye mi yoksa mensur şiir mi yazmak istediği pek açık değildir. Üstelik bu parçalardan "Tepebaşı Bahçesinde" adlı olanına Ekrem'in zemzemesinden bir parça (s.16) ile Lamartine'in meşhur "Göl" şiirinin tamamını, Viyana sefiri Saadullah Paşa tercümesinden iktibas etmiştir.

Büyük Ada'da ise şu kıt'a vardır:

"Hep bir yere gelmiş olsa billah
Eyyâm-ı meserreti cihânın
Cem' eyleyemez sūrûr ü hüznünü
Ruhumda bir subh-ı zî-safânın!" (s. 32),

Flora'da bir sabah vakti tabiat güzelliklerini seyre çıkan şâir yüksek bir sahilde kaya üzerinde otururken, dalgaların sahile attığı bir sandaldaki yaralı bir kızı kurtarır ve kıza âşık olur. Kız şâirin âşkına karşılık verir ve ailesinin muhalefetine rağmen şâirle birlikte kaçar.

Cüzdanımdan Birkaç Yaprak tamamıyla şâirane parçalardan ibarettir. "Şu evrak-ı pejmürde yaprakların düştüğü bir mevsimde saha-i intişâra sukut ediyor. Hazanzede yaprakları bilâteessür çiğneyip geçemeyenler, mahsûl-i teessürat olan bu birkaç yaprağı da müteesir olmaksızın mütâlaa edemezler sanırım. Bu yapraklar öyle bir göze tesadüf etmek şerefine nail olursa kâfidir" şeklinde bir girişle takdim edile bu küçük risâlede, "Bir Çınara Hakketiğim İbâre (s. 3), "Teşrin-i Evvel" (s. 4), "Ağlarım" (s. 6), "Bir Çiçek Nâlesi" (s. 7), "Kuşların İlk Ötüşü (s.10), "Veda" 5s. 11), "Şâir-i Nevmîd" (Hikâyeyi andırıyor. s.13), "Şikeste Bir Kelebek Lisânından" (s. 207, "Bir Hikâye" (s. 21), "Bir Şarkı" (s. 25), "Bir Balıkçı Lisânından" (s. 26) "Yârimin Mezârı Kenârında" (s. 29) ve bir Arapça şiir

yer almaktadır. Hikâyeyi andıran “Şâir-i Nevmîd”e Nedim’in şu beytini değiştirerek iktibas etmiştir:

“La’l yâr ağzında amma vâ pesîn olmuş nefes
Âşık-ı mecrûhu gördüm cân verip cân almada”.

Hayf ve Yels birbirlerine benzerler, Yeis bir kederin yolaçtığı muaşaka felâketini, Hayf ise bir muaşakanın getirdiği esefi konu edinir.

Hayâl-i Şebâb, Fransız meşâhir-i üdebâsıdan Jules Sando’nun bir makalesinden hareketle, birinci şahıs ağzından yazılmış hikâye mensur şiir karışımı bir küçük risâleciktir.

Neyyir’de kitaba adını veren kahraman Neyyir bey Beyoğlu’daki şık çevrede âşık olur. Düzensiz hayatı onu intihara sürükler.

Ressam’da Julio “şık” tipte bir ressam olup, “Mösyö Lafon’un Lüksemburg civarında bulunan hânesinde bir balo” sırasında Urani’yi görür, Aleksandr, araya girerse de, kıza takdim edilir. Kızın resmini yapması istenir, kıza âşık olduğu için türlü bahanelerle resmi bitirmeyip süreyi uzatır. Aşkını açıklar. Viyolet de resim yaptırmak ister. Ressamı seven Urani, Viyolet’i kıskanarak buna karşı çıkar. Viyolet Ressama izdivaç teklif eder Ressam sanatını sevdiğini söyleyerek reddeder. Kadınların mücadelesiyle gelişen olaylar, Ressamın ölümüyle son bulur.

Defter-i Âmâlim’de kahraman günlük halinde yaşadıklarını kaydeder. 1 Mart 1300 gecesı Tepebaşı’nda Aida operasının icra olunduğu bir tiyatroya gider, locada gördüğü bir kıza âşık olur. Bir köşkün kapısından geçerken piyano ile Aida operasını nağmelerinin çalındığını duyar. Piyano çalan, arkadaşı Ferdinando’nun dostu Karloti’nin kızı Estelladır. Ferdinando vasıtasıyla tanışır. Kahraman görür görmez kıza âşık olur. Kız hastadır, Babası ile İtalyaya gider. Orada ölür. Dadısı durumu kahramana bildirir.

Penbe Ferâce'de Cemâl ile Server Göksu'ya giderler. Server Penbe ferâceli bir kız görü ve ona âşık olur. Bu Seherdir, Seher'in aşkı yüzünden başına gelen olaylarla, şık muhitlerle ve yakın alakada bulunduğu Klarat ile münasebetini keser.

Lorans, Mustafa Reşîd'in Floradan sonra en hacimli eseridir. Beyoğlu salonlarına devam eden, yüklüce mirasa konmuş yirmiyedi yirmisekiz yaşlarında, tahsilli, güzel giyinmeyi ve okumayı seven, ağırbaşlı, nazik, nüktedan ve Alfred de Musset gibi bir şâirdir. Madam Hanrietta'nın salonuna girerken karşılaştığı güzel kıza hayran olur. Ertesi gün Madam Hanrietta'nın yanında görüp tanışacağı, Avrupa'dan yeni dönmüş olan bu kız Mösyö Mişel'in yirmi yaşlarındaki kızı Lorans'tır. Pertev, ilk görüşte kızın "hüsn ü ânına", ikinci görüşte de terbiyesine hayran olur.

Beatris adlı bir başka kızında Pertev'de gönlü vardır. Lorans Pertev'i kıskanır. Beatris bir lordla italya'ya kaçarak Milano'da evlenir. Pertev Lorans'la evlenmek ister. Mösyö Mişel geçici bir süre için kızı Lorans'la Paris'e gider. Lorans, mektuplaştığı Pertev'e pariste birinin kendisine ilân-ı aşk ettiğini , fakat bunu, Pertev'i sevdiğini söyleyerek reddettiğini yazar. Dönüşlerinde, Pertev Hanrietta'yı Lorans'ı istetmek üzere Mösyö Mişel'e gönderir. Adam kızını bir Fransızla evlendirmek istediğini söyler. Lorans hastalanır, şuurunu kaybeder ve ölür. Pertev Lorans'ın mezar taşına şu şiiri yazar:

*Sanma bu hazîn mazâr içinde
Cânân yatıyor garib ve mahzûn
Ümidlerim, sūrûr ü şevkim,
Kalbim dahî sevdiğimle medfûn !*

İzdivac-İmtizaç'ın konusu yanlış insanlarla evli çiftlerin "ifnâ-yı ömr" edişlerinin hikâyesi anlatılır.

Tesir-i Terbiye'de Boğazdaki sahilhanelerden birinin balkonunda mes'ud bir âileden bahseder. Bunlar zevc ve zevce ile bir kız çocuğundan ibârettir. Zevc otuzbeş yaşlarında orta boyludur. Nâsiyesi parlak gözleri zekâsına delâlet ediyor. Bu zat Atina'da asîl bir âileye mensuptur. İsmi Hristo'dur. Yirmibeş yaşında Atina mekteb-i âlîsinden aliyyü'l a'la derecesinde şahadetnâme aldığı sırada pederi vefat

ederek kendisine onbin lira bırakmıştır. Hristo Paris'e gider. Parasını sefahatte bitirir, utancından Atina'ya dönemez. Marsilya üzerinden İzmir'e gider. Baba dostu Atanasyadi ile karşılaşır. Onun yardımıyla işe girer. Kızı Asîna ile evlenir. İstanbul'da bir vapur şirketinin genel müdürü olur, karısı; annesiz ve şımarık büyümüş, müsrif, süse gösterişe düşkün biridir. Kızları Alpida'dır. Alpida yabancı mürebbiyeler elinde büyür annesi tarafından yönlendirilir. Kendisine âşık olan Aleksandro ile evlenmeyi reddeder, serbest bir hayat yaşarken Paris'te zührevî bir hastalıktan ölür. Bütün bu yanlış hayatı, yazar Alpida'nın "tesir-i terbiyesi"ne bağlar.

Bir Kızın Hatası azınlıkların yaşadığı Yeşilköy'de geçer. Çünkü Mustafa Reşîd'in eserindeki kadın erkek münasebetleri o devirde Türk cemiyetinde henüz teşekkül etmemişti veya âleni ve yaygın değildi. Hayat unsurları ve telâkkileri bakımından kahramanların tamamına yakını eğer batılı ve gayr-i müslim değillerse, mutlaka aşırı batılılaşmanın ortaya çıkardığı "şık" tiplerdir. Çünkü o günkü Türk cemiyetinde Mustafa Reşîd'in eserlerindeki hayat telâkkileri sadece bu tipe uymaktadır.

Tesâvir-i Hayât, Yedi muaşaka hikâyesinden ibarettir: "Ferdinando" (s. 3), "Adelina" (s. 14) "İki Komşu" (s. 23), "Çiçekçinin Kızı" (s. 35), "Muhabbet-i Hâlisânenin Mükâfatı" (s. 44), "İki Müşkölpeşend" (s. 59), "Düşes Hanriette" (s. 70).

Küfrân-ı Nîmet'te de İngiliz Sir Charles, on yıldır karısıyla mutlu bir hayat sürerken, Liz'e âşık olur. birlikte İtalya ve Fransa'ya giderler. Dönüşü olmayan bir yolda iken İstanbulda birlikte intihar ederler.

Son Salon ve Aşk'ta Bir kontesten dinlediği gerçek bir hikâyeyi anlattığını söyleyen yazar o devirdeki salonların ahlak çöküntüsüne sebep olduklarına işaretle bu hayat tarzının tenkid ediyor. Aşkın da bu salonların "hevâ-yı fâsidi içinde kuvve-i hayatiyyesini" kaybettiğini düşünüyor. Eserin konusu ise diğerleri gibi basit bir muaşaka mevzuudur ama yazar burda ahlakçı davranır. Kontes ***'nın anlattığına göre Muallim Lui Fransız Alplerinde bir köydedir. mektep müdürünün himayesiyle

fazilet ve ismet sahibi bir genç olarak tahsilini tamamlar. Bir salonda, Madam Terez'in kızı Selest'i görü âşık olur. Selest'in gözü zengin bir kocadadır. Selest'le evlenmek ister Selest ve annesi, Lui'yi muallim olduğu için reddeder. Selest'in öğretmeni Şarlot, Luiye âşık olur. Lui durumdan habersizdir. Sahte bir kont, Selest'in ihtiraslarını istismar ederek onun iğfal eder. Madam Terez kızını bir düzenle Lui'ye vermek isterse de, Selest'in iffetini kaybettiğini öğrenen Lui, bu tuzağa düşmez ve kendisini seven Şarlotla evlenir.

Bir Askerin Nişanlısına Mektubu' karşılıklı basit mektuplar mecmuasıdır. Muhtemelen 1897 Türk-Yunan savaşı tesiriyle yazılmıştır.

Mustafa Reşid'in eserindeki mekân ve şahıs problemi belirsizliği ayrı bir mânâ kazanır. Bazan mekân doğrudan doğruya Avrupadır, kahramanlar ve ilişkiler de batılıdır. Bazan da mekânlar belirli, kahramanlar belirsizdir. Mekânın Osmanlı coğrafyası olduğu basit ihsaslarla anlaşılır; fakat, kahramanların hüviyeti ve milliyeti her zaman anlaşılmaz.

Hayat unsurları ve telâkkileri bakımından kahramanların tamamına yakını eğer batılı ve gayr-i müslim değillerse, mutlaka aşırı batılılaşmanın ortaya çıkardığı "şık" tiplerdir. Çünkü o günkü Türk cemiyetinde Mustafa Reşid'in eserlerindeki hayat telâkkileri sadece bu tipe uymaktadır. Bunlardan yalnız *Askerin Nişanlısına Mektubu* 'nda kahramanlar müslümandır. Diğerler eserlerin kahramanları ise çoklukla gayr-i müslimlerdir. Bunların bazıları İstanbul'da yaşayan tatlısu frenkleri, bazıları da doğrudan doğruya Avrupa'lıdır.

Letâif-i Rivâyât'tan gelen bir popülizminin kadın erkek münasebeti, daha doğrusu gönül alâkaları veya muaşaka zemininde ele alınması, müslüman cemiyetin hayatında açıktan açığa yer almayan unsurların tatlı su frenklerinin yaşadığı hayat tarzı çerçevesinde çok geniş bir rahatlıkla; ama, umûmiyetle ahlakî endişelerle devam ettirilmesidir.

Son Salon ve Aşk'ta değişen hayat tarzıyla yayılan sefahatin aşka olduğu kadar aile hayatına da dar zarar verdiği işlenir. "***Bir Kızın Hatası***"nda para, mevki, ünvan, itibar ve asaletle saadetin temin edilemeyeceği, hatta bunlara sahip olmanın bazan bir hayatı mahvedebileceği anlatılır. Bu bakımdan Mustafa Reşid bir Ahmet Mithat takipçisi ve bir ahlakçı bir tavrı gösterir.

Mustafa Reşid'in konuları son derece dar ve kısırdır. Bir romanın gerektirdiği ayrıntı zenginliği, karmaşık ve girift hayat unsurlarını, ruhî ve fikrî

problem ve değişmeleri psikolojik çatışmaları, insan ve mekân münasebetlerini hakkıyla ifâde ve ihtiva etmez.

Mustafa Reşîd bir prototip midir? Belki; ama, daha çok prototip özellikleri gösterir. Fakat, onu ilerleyen zaman içinde hangi değişme, gelişme ve neticenin prototipi saymak veya kabul etmek gerekir? Belki akla yatkın olan şudur: kendisinden sonra gelenler onu ve neslini aştıkları gibi, edebiyat dünyasından da silip süpürdükleri için devam etmemiştir. Fakat, daha sonra Mustafa Reşîd'i tavır bakımından andıran ve doğrusu eserleri ile ondan üstün olan kalem sahiplerine de işaret etmek gerekir. Mustafa Reşîd gibi, geniş halk topluluklarını düşünerek yazan Mükerrerem Kâmil Su, Selâmi İzzet Sedes, Suzan Sözen, Kerime Nâdir, Muazzez Tahsin Berkand, Güzide Sabri Aygün, Esat Mahmut Karakurt ve benzeri piyasa veya halk romancılarını anmak gerekir. Bunlar bir taraflarıyla Ara Nesil edebiyatçılarına ama Letâif-i Rivâyât tarzına bağlanabilirler. Halk romancılığının kuruluş dönemindeki önemli bir ismi olarak anılmak durumundadır.

Kuruluşları zayıf ve teknikleri acemice olan bu eserlerde zamanın kullanılışı son derece basit olup, gerek kozmik zaman, gerekse tarihî zaman subjektif olarak tezahür eder. İnsan ve zaman münasebetinin sıradan unsurlarına bile dikkat edilmez. Zamanla ilgili cümleler, umûmiyetle kalıp hâlinde ifâdelerdir:

“... senesi nisânının lâtîf bir sabâhında...” (Flora, s. 1), “Lâtîf bir sabâh! ...” (BKH, s. 2), “... senesi temmuzunun nihâyetine doğru bir bir leyle-i bedirde...” (TT, s. 4), “Kış geldi. ” (TT, s. 35), “... senesi eylülünün evâhirinde bir gece...” (N., s. 2), “Mahall-i maksûda vüsûlünde Akşam ta'âmı vakti hulûl etti..” (N., s. 25), “Kânûn-i sâni içinde bir pazar gecesi..” (R. s. 5), “Eylül ibtidasına müsadîf olan bu leyl-ilâtîfi...” (KN, s. 7), “... senesi Teşrîn- sâni nin ondördüncü Salı günü..” (Y., s. 1).

Adeta birbirinin tekrârı olan bu zaman ifâdelerinin bir edebî eserde kurulması gereken “itibarî âlem”²¹² için gerekli zaman hissini vermesi, bugün için yeterli değildir. Zamanın yürüyüşü ve geçişi şahısların yaşadıkları olaylar vasıtasıyla hissedilir. Bazan gün, ay veya tarih belirtilirse de, bu zaman tasarrufundaki keyfliği ortadan kaldırmaz. Zaman Mustafa Reşîd'in eserlerinde çok mühim bir yer tutmaz.

Ahmet Midhat Efendi'nin bazı romanlarında mesela *Denizci Hasan*'da mekân Osmanlı coğrafyası dışına taşar ve kahramanlar yabancı ülkelerde yaşarlar. Mustafa

²¹² “İtibarî âlem” kavramı için bak. Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Birlik Yayınları, Ankara 1984, s. 14-18.

Reşîd'in bazı eserlerinin konusu da dış ülkelerde, özellikle Avrupa'da geçtiği gibi çoğu zaman, *Ferdinando* hikâyesinde olduğu gibi kahramanlar da Avrupalıdır.

Bu Roman ve hikâyeler, dıştan bakışla her şeyi gören ve bilen bir anlatıcının ağzından aktarılırlar. Roman ve hikâyeleri kuruluşu son derece basit ve yeknesaktır. Olay örgülerini tesadüfler oluşturur. Çoğu eserde olay bir aşkla başlar, devam eder ve biter. Vak'alar kronolojik olarak gelişirler, Merkezdeki kahramanın etrafında çoğu zaman tesadüflerin yönlendirmesiyle gelişen ve düz bir çizgi takibeden vak'a tipi hemen hemen bütün hikâye ve romanlarında ortak noktadır.

Roman ve hikayelerinden ikisi hariç hepsi, dıştan bakışla her şeyi gören, bilen bir üçüncü şahıs anlatıcının ağzından aktarılırlar. Yalnız, *Defter-i Âmâlim* ve *Bir Askerin Nişânlısına Mektubu*'nda birinci şahıs ağzından anlatılır, *Defter-iÂmâlim*, günlük şeklinde düzenlenmiş bir eser olarak diğerlerinden ayrılır. Eserlerin tamamında mektup çok önemli bir yer tutar. Hemen her eserde az veya çok mektup kısımları vardır. Mektupla anlatım, Mustafa Reşîd'in üslup özelliği addedilse yanlış olmaz. Bu özellik aynı zamanda devrin bir özelliğidir. Çünkü, Ara Nesil'de mektup bir tür olarak çok kullanılır. ve mektup tercümelerinde de sayıca bir fazlalık göze çarpar.

Mustafa Reşîd, fırsat buldukça bazı eserlerine başka yazarlardan oldukça geniş iktibaslarda bulunur. Bu, bazan bir şiirin bir bendi, bazan da tamamı olabilir. Onun iktibaslarından en önemlilerinden biri, *Ethem Pertev Paşa*'nın torunu için yazdığı

*"Tıfl-ı nâzeninim unutmam seni
Aylar günler değil geçse de yıllar"*

diye başlayan, meşhur mersiyesidir. Bu şiiri şarkı olarak kahramanına okutmak suretiyle, Alfonse De Lamartine'in Sadullah Paşa tarafından tercüme edilen meşhur "Göl" şiirini yazısına yerleştirmek suretiyle iktibas eder. Envâr-ı Zekâ Dergisi'nde yayınladığı "Bir Sandal Âlemi" adlı hikâyesinde Muallim Nâci'ye ait olduğunu bildirerek,

*"Etmışti hicabla sathı deryâ
Bin vâdî-i hevlnâk peyda
Olmamaktır an-be-an serefrâz
Her mevc,i azim dehsetend haz
Giydirmede rûzgârı pür-fen
Her dalgaya bir kaba köpükten
Bir ayrıca karlı dağ kesilmiş"*

Her mevce-i kef-nisâr-ı müdhiş"

şeklindeki şiirini, havanın değişmesini anlatırken bir tasvir unsuru olarak kullanır²¹³.

Anlatımında Ahmet Mithat tavrı görülür. Ahmet Mithadın sadetten ayrılmasına bezer bir tavırla şahsî bilgiler vermesi dikkat çekicidir. Bazan dipnot düşerek ansiklopedik bilgi verir. **Tesir-i Terbiye'de** 'de eski Yunan şâiri Sapho'nun kısa bir biyografisi verir (s. 22). **Defter-î Âmâlim**'de giyotin ve venüs hakkında (s. 3 ve 8), **Lorans**'da da Fransız Şâiri Alfred de Musset hakkında dipnotta bilgi verir (s.18).

Mustafa Reşîd, Devir romanı içinde romantik özellikler gösteren, eserlerinde isimlendirme husûsunda istikrarsız davranır. İsim vermeyişi gerçeklik intibai uyandırma kaygısından kaynaklansa da gerçekliği pek yakalayamaz. Romanlarını, aşağıda yer alan parçadaki gibi,

"Garsonun ne içeceklerini sorması üzerine kahraman kız Pol'e dedi ki:

-Akşamdan beri pek çok şey içtim. Acaba şimdi içmesem ?

-Bir kahve !... Medâr-ı hazımdır.

-Hayır istemem.

-Bir çay ?

-Hayır.

-Bir limonata ?

-Hayır.

-Bir konyak.

-Hayır.

Pol kızın maksadını anlayarak:

-Şampanya ?

-Pekâla bir şişe şampanya getirsin. Berâber içeriz" (Neyyir s. 11)

gereksiz uzatmalarla şişirmiştir. Bununla beraber o, eserlerinde kullandığı dil bakımından samimidir. Konuşulduğu ve söylenildiği gibi yazma gayreti içinde olduğu gibi bu tarza imkân veren fonetik imlayı kullanmış ve müdafaa etmiştir. Bugün, onun istediği şekilde gelişen bir imlâ kullanılmaktadır. Külfetten kaçınmış, terkipleri elinden geldiğince az, fakat gereğince kullanmıştır. Kısa cümleyi yazı hayatına sokmuş,

²¹³ Mustafa Reşîd, "Bir sandal âlemi" *Envâr-ı Zekâ*, nr. 22, 1300/ 1884-85, s. 481-483.

tek kelimelik cümleler kurmuş ve kullanmıştır. Onu üslûp özelliği olarak diğerlerinden ayıran budur.

Aynı başarıyı tavrilerinde gösteremez. Tasvirde hissî unsurlar ağır basar. Reel çizgilerden ziyâde şahsî ve subjektif kıymet hükümleri öne çıkarılır. Mesela, “Seyrine doyum olmaz bir manzara” itibârî ve âfâkî bir tasvir ibaresidir. “Tabiatın o manzara-i muhteşemi” ibâresinde ihtişamın unsurlarının neler olduğu verilmez. Geceler “lâtîf” veya “dilnişin” olarak tavsif edilir ama letâfetin veya gönül alıcılığın unsurlarından bahsedilmez

Şiirleri: Yazı hayatına nesirle giren ve kendisini bir nesir ustası olarak kabul ettiren Mustafa Reşîd, belli bir zamana kadar “bir şâir-i nâsir” olarak olarak tanınır, fakat sonradan “bu şâirin nazma da meylettiği” ve bu yolda eser verdiği görülür²¹⁴. Mustafa Reşîd’in yayınlanan ilk şiiri bir şarkı olup, **Nihâl** mecmuasının 1304/1886 tarihli 9. sayısında yayınlanmıştır²¹⁵.

“Hâb-gâh-ı yâre girdim ‘arz için ahvâlimi”

mısraıyla başlayan bu şiir daha sonra meşhur bestekâr Giriftzen Asım Bey tarafından bestelenir ve geniş kitlelerin rağbetiyle dillerden düşmeyen bir şarkı hâline gelir²¹⁶.

Mustafa Reşîd, şiirlerinde Recâizâde Ekrem yolundan giden şâirlerden biri olup, tem bakımından onun takipçisidir. O, Hâmid ve Recâizâde'nin muakkibi ve mukallidi durumunda olup, küçük ve basit hassasiyetlerin ifadecisi olmaktan ileri gidemeyen şiirler yazmış; ama, şiiriyet ve ilham noktasında Hâmid'in şiir dünyasına dahil olamamıştır.

Mustafa Reşîd, şiirlerini dergilerde yayınlamak yerine kitap hâlinde çıkarmayı tercih ettiği için, şiirlerinin kronolojik gelişmesini takip etmek ve bu

²¹⁴ Süleyman Nazif, “Mustafa Reşîd Bey’e Dâir”, *Atı*, Nu 198 (16 Temmuz 1919), s. 2.

²¹⁵ *Nihâl*, C.1, nr. 9, (1304/1886), s. 257.

²¹⁶ **Seçilmiş Şarkı Güfteleri**, İstanbul, 1948 s. 112. Şarkı burada rast olarak kaydedilmişse de, Etem Ruhi Üngör, **Türk Musikisi Güfteler Antolojisi**, Eren Yayınları No: 2, Çeltüt Matbaacılık Koll. Şti., İstanbul 1979-1980. s. 950’de müsemmen olarak geçmektedir.

konuda bir fikir yürütmek kolay değildir. Fakat nazmını, kitaplaştırma faaliyetine muvazi olarak iki dönemde incelemek, onun şiir macerasını bütün boyutlarıyla ortaya koyar.

Mustafa Reşîd, çok uzun süren matbuat hayatında üç şiir kitâbı yayınlamıştır. Bunlar, *Şükûfe-i İstiğrak* (1892,71 s.), *Medfûn Emeller I*, (1335, 127 s) ve *Medfûn Emeller II* (1341, 80 s) adlı eserlerdir. Onun şiirlerinin yayınlanışları arasındaki uzun süre gözönüne alınarak iki ayrı dönemde incelemek meselenin tabatine uygun olur.

I. Dönem: Şükûfe-i İstiğrak veya başlangıç dönemi: Mustafa Reşîd, nesir sahasında oldukça fazla eser vermesine karşılık sadece üç şiir kitabı çıkarmıştır. İlk şiir kitabı *Şükûfe-i İstiğrak* adını taşımaktadır. Şükûfe-i İstiğrak, onun 1310 yılına kadar yazdığı üçü tercüme olan kırk parça manzumesini ihtiva eden küçük bir kitap olup, 1310 senesinde, Maarif Nezâret-i celflesinin ruhsatıyla Âlem Matbaası'nda basılmıştır. Küçük boyda 71 sahife hacmindeki bu eser , şâirin

“Sirişk-i garâm ile neşv ü nemâ bulmuş olan bu {Şükûfe-i İstiğrâk} nazarımda pek kıymetdârdır. Çünkü rebî'-i hayâtımın yâdigârıdır. O muhrîk arzûlar, rûhperver ümîdler, vecd-âver tahayyüler hep bu “Şükûfe”nin yaprakları arasında gizlidir. Bunun mahvına gönlüm ka’îl olmadı, şu sahîfeler içinde hapsettim”

şeklinde bir mukaddimesiyle başlar. Eserde, 'Tahattur Et', 'Sarmaşık', 'Kırlangıç', 'Arz-ı Hâl', 'Leyle-i Visâl', 'Sevdiğim', 'Hayâl', 'Dağlar', 'İlk Buse', 'Tebessüm Et', 'Rüya', 'Çoban Lisânından', 'Sâile', 'Şeb-i Târ', 'Melek', 'Yelken', 'Medfen-i Cânân', 'Bir Fransız Muganniyeye', 'Gördüm', 'Tahmis', müstakil başlıklı şiirlerin yanında beş adet 'Şarki', 'Lev-i Mezâr ' ve 'Çiçeğime' başlıklı iki 'Kıt'a', "Üsdâd-ı Şehîr Çuhacıyan Efendi tarafından bestelenmiş" bir 'Marş', 'fotoğraf altına yazılmış' iki adet manzume ile "Cülûs-ı Humâyûn ve Vilâdet-i Humâyûn Donanmaları ve Hırka-i Şerif Ziyareti münasebeti ile tâlik" olunan üç şiirin yanında iki 'Müfred' ve değişik sebeplerle yazılmış birkaç manzume vardır.

Eserin sonunda, "Edib-i lebib Menemenlizâde İzzetlû Mehmed Tâhir Beyefendi'nin iltifatnâme-i âlîleridir" başlıklı bir takriz yer almaktadır. Bu eserdeki şiirler, tamamiyle Recâzâde Mahmûd Ekrem ve Abdülhak Hâmid tesirinde, romantik bir şâir olarak kendini gösterir ve Recâzâde'nin kullandığı temleri işler.

Bu şiirlerde, ilk olmanın bütün acemilikleri ve şâirin nazma olan zayıf istidâdını ve ilhamının kuruluşunu hissetmek mümkündür. Şâir daha sonra, bu acemilikleri farketmiş olmalı ki neredeyse kitaptaki şiirlerin tamamı üzerinde yeniden çalışmış ve bir çoğunu değiştirme, ekleme ve çoklukla çıkarma şeklinde tasarruflardan sonra Medfûn Emeller adlı şiir kitabında yayınlamıştır.

Bu şiirler de, küçük hassasiyetlerin göstergesi olarak tabiat teminin ağır bastığı, bunun yanında aşk temasının da mühim bir yer tuttuğu görülür. Şükûfe-i İstiğrak'taki şiirlerde, gerek tabiat gerek aşk teması, reel hayatın unsurları olarak değil, platonik bir idrâk, hayâlcî bir algı çerçevesinde işlenmiştir.

II. Dönem: Medfûn Emeller veya olgunluk dönemi: **Medfûn Emeller**, şairin **Şükûfe-i İstiğrak**'tan sonra yirmi beş yıl gibi uzun bir süre şiir yayınlamayan Mustafa Reşîd, ikinci kitabı olan Medfun emelleri 1919'da neşreder. Üçüncü şiir kitabı ise Meddfûn Emeller'in ikinci kısmı olup 1924 yılında yayınlanır. Sanatkâr, ilk eserindeki şiirlerinin mühim bir kısmını bazı düzeltme ve değişikliklerle **Medfûn Emeller**'e dahil etmiştir. Bazan bir şiirin tamamını, bazan da yalnızca bir kelimeyi değiştirerek tasaruta bulunması, onun zaman içinde şiirleri üzerinde devamlı çalıştığını ve kendince mükemmeliyeti aradığını göstermektedir.

Aruz veznini kullanmada gösterdiği ustalığa rağmen temleri işleyiş ve muhteva mükemmeliyeti bakımından parlak ve gözde şâirlerin taklitçisi olmaktan ileri geçememiştir. Onun şiirinde

Mustafa Reşîd, şiirlerinin çok büyük bir kısmını aruz vezninin muhtelif kalıplarıyla yazmıştır. Çok az bir kısmını ise hece vezniyle yazdığı görülür. O, aruz

veznini mükemmel bir şekilde kullanma başarısını göstermiş ve bu veznin Türkçe ile imtizacına örnek olacak parçalar vücuda getirmiştir.

Mustafa Reşîd, en çok rağbet gören kullanılan aruz kalıplarından istifade yoluna gitmiş ve şiirini bu kalıplara oturtmuştur. Çağdaşlarının bir çoğu gibi hece veznini de deneyen Mustafa Reşîd, hece de ısrar etmemiştir. Aruz veznini kullanmada gösterdiği başarı seviyesini çok az olan heceli şiirlerinde de gösterdiğini söylemek mümkünse de, bu şiirler kesin bir hüküm vermeye yetecek bir yekûn tutmaktan uzaktır.

Şekilde geleneği takip etmekle beraber yenilikçi bir tarafı da vardır. Klasik formları terketmemiş ama bu formlara bütünüyle de sadık kalmamıştır. Meselâ mesnevi şeklini kullanmış ama mesnevi yazmamıştır. Bu formda yazdıkları son derece yeni şeylerdir. bir örnek olarak "Büyük Ada" başlıklı şu şiiri gösterilebilir:

*"Bir yaz gecesi semâya deryâ,
Yapmakta idi nazîre güyâ
İksâ ediyordu mâh-ı tâbân,
Eşcâra gümüş libâs her ân
Çamlarda nesîm-i 'aşk-perver,
Söyler idi rûha gizli şeyler
Çamlar adanın birer kemânı
Ahengi çeker semâya cânı.
Bir nağme-i dilhevâz-ı şehnâz,
Eylendi mahda 'aşka pervâz
Dağlar bu sürûdu etti tekrâr
Eşvâk ile kalbim oldu ser-şâr.
Nezdimde diyordu bir melek-zâd:
Bir şi'r-i lâtîf ile inşâd!"
Verdim bu cevâb-ı bî-riyâyı:
Seyreyle şu cây-ı dil-küşâyı!
Lâyık bu makal-i şâirâne,
Erbâb-ı hayâle olsa lâne
Eş'âr-ı nefîse hep menâzır
Gelmekte bu yerde vecde nâzır
Varsa bu bedi'alardan ahsen,*

*Sensin cihânda mülküm sen.. sen!
 En dilberi encümün, gözündür
 En cezbe-fezâ nevâ sözündür
 Sensin bana en güzel çiçek sen
 Sermest-i müdâm-ı bûyunum ben!..”
 Hazzetti dedi “Ne şi'r-i sâhir,
 Al câize işte bûse! şâ'ir!..”*

Mustafa Reşîd'in en çok kullandığı nazım şekli “şarkı”dır. O, şarkı formunda yazdığı manzumelerine ayrıca isim vermek yerine klasik şiirdeki gibi formun adı ile “şarkı” diye adlandırır. Onun 114 adet şarkısı vardır. Bu şarkılar tamamıyla dış dünyaya dönük basit arzuları terennüm eden manzumelerdir.

Mustafa Reşîd'in şiirinde umumî olarak ferdî temalar hâkimdir. Şâirin askerlik dışındaki sosyal temalardan uzak duruşunu beslediği kaynaklar ve devrin şartları kadar mizacı ile de izah etmek mümkündür. Çünkü, romantik cereyan daha çok ferdiyetçi özellikler taşır. Mehmet Kaplan da Mustafa Reşîd'i Ara Nesil'in romantik zümresi arasında gösterir²¹⁷. Mustafa Reşîd'in muakkibi olduğu, eski yeni tartışmasında safında yer aldığı ve neslinin üstad saydığı Recaizâde Mahmud Ekrem de ferdiyetçi bir edebiyat anlayışının temsilcisi ve müdafaacısı olduğu gibi, edebiyattan siyasî ve sosyal fayda ve gaye endişesini kaldırıp yerine bedî (estetik) endişe ve gayeyi oturtmuştur. Bu yüzden, Mustafa Reşîd'in sosyal muhteva sayılabilecek askerlik temalı şiirlerini romantik cereyanla izah etmek hem şiirlerin hem de şâirin tabiatine uygundur.

Mustafa Reşîd'in şiirinde büyük bir yer tutan tabiat temi kozmik âlemin unsurları olarak tezahür eder. Gece (şeb), mah, güneş, bulut ve daha başkaları.....

Aşk Şiirleri: Aşk temi Türk edebiyatının en mühim temleri arasında yer alır. Edebiyatımızın zuhurundan beri ele alınan ve işlenen bu tem önce beşerî vasfı ile, daha sonra tasavvufî mahiyetiyle ele alınır. Klasik şiirimizde ise aşk temi

²¹⁷ Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Bırol Emil, Zeynep Kerman, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi V*, s. XIV.

tasavvufî mahiyeti ile birlikte bir tecrid unsuru olarak ele alınır ve umumiyetle tasavvufî aşkla beşeri duyguların iç içe olduğu bir zeminde, mücerred bir ifade çerçevesinde işlenir. Batılı tesirlerin artarak kendini gösterdiği yenileşme ve değişme döneminde bu aşk anlayışının bir süre devam ettiği görülür. Fakat, edebiyatımızda gittikçe hız kazanan değişme ve gelişmeye muvâzi olarak beşerî aşk edebiyatımızın çok yaygın ve itibar edilen temleri arasına girer.

Nâmık Kemâl ve Ziyâ Paşa, aşk konulu şiirlerinde eski geleneğin aşk anlayışını devam ettirirler. Abdülhak Hâmid ve Recâizâde Mahmud Ekrem ise bu meselede eski anlayıştan ayrılırlar. Aşk temi, bu iki şâirimizin verimlerinde romantik akımdan kaynaklanan değişik tesirlerle yeni ve farklı bir mecraya dökülür. Bu Sanatkârlar, aşkı ferdî ve dünyevî bir fenomen olarak görür ve eserlerinde öylece işlerler. Aşk, gündelik hayatın bir unsuru olarak şahsî duygu ve ihtirasların ifade vasıtası işlevini yüklenir. Bunlar geçici gönül kırıklıklarına yol açan hayat maceraları, anlık tahassüsler, hissi alâkalar, arzu ve ihtiraslar olarak kendini gösterir.

Hâmid, aşk temini tabiatle birlikte ele alır ve çoğu zaman onda tabiat aşkın dekoru vazifesini görür. Muallim Naci de aşk temini eski anlayıştan farklı, değişik ve yeni bir şekilde ele almıştır. “Köylü Kızların Şarkısı” adlı şiirinde bir tepeden aşağı doğru inen bir delikanlıyı seyreden bir kızın duygularını; “Şimendöfer Seyahati” başlıklı şiirinde ise, aynı kompartımanda yolculuk ettiği bir bir hanım hakkındaki duygularını işlemiştir²¹⁸. Ara Nesil sanatkârları arasında beşerî aşk temini bolca ve cesurca işleyen ve âdeta şiirinin mihveri haline getiren şâirlerin başında Mustafa Reşîd gelir.

Aşk ve kadın, yani sevgili temi neredeyse Mustafa Reşîd’in şiirinde esas mihveri teşkil eder. Onun şiiri bu iki tem etrafında döner. Süleyman Nazif bu yüzden ona “muaşaka şâiri” ünvanını lâıyk görmüştür. Onun bu vasfını İbnülemin Mahmut

²¹⁸ Tercümân-ı Hakikat, nr. 2105, 2 Temmuz 1885.

Kemal İnal “şiiirlerinde aşk ve alâkadan başka birşey yoktur. Bütün hayatında aşk ve alâka terennüm etmiştir” cümleleriyle ifade eder²¹⁹. Sevgili kendi şartları ve şâirin tahayyül sınırları içerisinde ele alınmış ve ayrılık duygusuyla birlikte şu şekilde:

*“Gel, gel! Bu şeb ey hayâl-i dildâr,
Hicrân ile muztarib dil-i zâr
Attı dile yâr-ı bî-mürüvvet
Bir tatlı bakışla bin merâret!..
Mes’ûd olacak idim eğer yâr,
Olsaydı senin gibi vefâ-kâr!”* ,

veya arzu ile birlikte düşünölmüştür:

*“Doğ mâye-i neşvem, âfitâbım!
Doğ, doğ! Yetişir bu ıztırabım
Ver leyl-i medîd*-i hicre gâyet!
Saç nûr-i sürûr-i bî-nihâyet!
Etsin leme’âtın ey kerem-ver,
Afk-ı ümmîdimi münevver,
Dökmüş çiçeğin nazîriyim ben
Nûrunla bana hayât ver sen!”*.

Çevre ve tabiat unsurları olarak, ağaç, çiçek, göl gibi unsurlar da onun işlediği ve şiirine konu edindiği temler arasındadır. Bunlardan kırlangıç için şunları söyler:

*“Hoş geldin ey piristû! Bin bûse-i tehiyet!..
Bak ‘avdetinle geldi kalbe yine şetâret
Hoş zenzemen şitâmı etti bahâra tahvil
Ufk-ı ümîdim etti tekrâr kesb-i safvet
Her mevce-i sürûdun deryâ-yı dilde her ân,
Bak, eylemekte peydâ bin mevce-i meserret
Olmaz terennümâta her dem felek mûsâ’id
Et rûz u şeb tegannî, hiç etme fevt fırsat
Bir nağme ki değışmem âhengini cihânın
Nağmende mündemiçtir ezvâk-ı bî-nihâyet!”*

²¹⁹ İbnül Emin Mahmut Kemal İnal, *a. g. e.* s. 1459.

* medîd “Devamlı, çok uzun süren uzatılmış, çekilmiş

Kahramanlık şiirleri veya hamasî şiirleri: Edebiyatı cemiyetin bir aynası olarak gören anlayış, içtimaî hadiselerin husûle geldikleri milletin kültür ve sanatında aksederek, ehemmiyetlerine göre yer aldığına inanır. Her sosyal hadise gibi 1897 Türk-Yunan harbi de Türk edebiyatına aksetmiş ve bu çerçevede bir edebî faaliyet meydana gelmiştir. Mustafa Reşîd de bu önemli hadiseye ilgisiz kalmamış, az da olsa bu yolda şiirler, mensureler, risâleler kaleme almıştır. Onun bu eserleri hamasî havada şiir, marş ve idealize edilmiş hamasî hikâye veya mensûrelerdir. Bunlardan bazılarını kitaplarına almış , bazıları ise risâle hâlinde neşredilmişlerdir.

İşte bir Mustafa Reşîd'in kahramanlık şiirlerinden bir marş örneği:

*"Şanlı Türk ordusu! Ey yılmaz er oğlu erler!
Titredi savletinizden yüce dağlar yer yer
Zafer elbette ere kendini teslim eyler
Gökten inse size tâc olsa revâdır Ülker*

*Yapmadı şimdiye dek azlık ile bir leşker
Böyle bir feth-i mübîn, böyle gazâ-yı leşker*

*Güvenirdi bütün âlât-ı vegaya yunan
Siz ise eylediniz süngüye rabt-ı îmân
Onları eyledi imhâya kifâyet bir ân
Oldu onların 'aksiyle deniz cûşân'*

*Yapmadı şimdiye dek azlık ile bir leşker
Böyle bir feth-i mübîn, böyle gazâ-yı leşker".*

Sonuç: Mustafa Reşîd, Tanzimat edebiyatı ile Servet-i Fünûn edebiyatı arasında küçük ve günlük hassasiyetler devri diye adlandırılan dönemde ortaya çıkan ve eser veren ikinci derecede bir edebî şahsiyettir. Mustafa Reşîd, "gerek duyuş tarzı, gerek üslûp sahasında, âdeta edebiyatımızın çehresini değiştirecek faaliyetler" icra eden bu geniş bir yazarlar topluluğunun içinde yer alır.²²⁰ Dergiler devri diye de adlandırılan bu devrede Mustafa Reşîd edebî faaliyetine yalnız kalemiyle değil, basın ve yayın dünyasındaki faaliyetiyle de katılır ve bu devrenin iki önemli dergisini yayınlar. Bu dergiler **Şark** ve **Envâr-ı Zekâ**'dır. Bu iki dergi, aynı devrede yayınlanan irili ufaklı elli civarındaki diğer dergiler gibi yeni bir duyuş ve üslûp akımının hazırlanmasına tecelli zemini teşkil ederler.

Mustafa Reşîd ve aralarında bulunduğu yazarlar topluluğu, Hâmid ve Recâizâde'nin şahsî duyuş tarzlarını devam ettirerek bu vadide eser verdikleri gibi, edebiyatımıza tercümeler yoluyla giren yeni temlere de eserlerinde geniş yer verirler. Daha çok "şiiir vadisinde kendini gösterdiği"ne işaret edilen²²¹ Mustafa Reşîd, şiiir vadisinde olduğu kadar nesir sahasında da eser veren bir sanatkârdır. Üç şiiir kitabına karşılık, yirmi civarında, irili ufaklı roman ve hikâye kitabı neşretmiştir.

Modern kadını kahraman olarak edebî esere sokan Mustafa Reşîd Beydir²²². Namık Kemal'de Sezaî'de köle, halayık, veya cariye olan kadın roman veya hikâye kahramanları, Mustafa Reşîd Bey'in eserlerinde bu hüviyetlerinden sıyrılır, erkeklerle eşit mevki'e yükselirler. Bu vasfıyla Mustafa Reşîd Bey yeniliğe ve modernliğe hizmet etmiştir.

Büyük soluktan mahrum ve iddiasız bir edip olan Mustafa Reşîd Bey, eserleriyle kendi nesildaşları gibi belli bir seviyede kalmış, kalıcı ve mükemmel

²²⁰ Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret*, 2. bs., İstanbul 1971, s. 9-10.

²²¹ Orhan Okay, *Tanzimat Edebiyatı* (Yeni Türk Edebiyatı Ders Notları), Erzurum 1990, s. 11.

²²² Süleyman Nazif, "Mustafa Reşîd Bey'e Dâir", *Atı*, Nu 198 (16 Temmuz 1919), s. 2. ve Mustafa Nihat Özön, a. g. e., s. 222.

eserler verememiştir. Bunun sebebi, Mustafa Reşid'in popülaritenin peşinden koşması ve kalıcılığı düşünmemiş olmasıdır. İşlediği kadın konusunun yeniliği yanında, yazdığı devirdeki sosyal ve ruhî şartlar dolayısıyla gördüğü geniş hüsnü kabul, Mustafa Reşid'le aynı vâdide kalem oynatan Vecihî (öl.1903) gibi Mustafa Reşid'e de yeterli ruhî ve fikrî tatmini temin etmiş olmalıdır.

Mustafa Reşid, edebiyat dünyamızda sahip olduğu "janr"a nazaran bir popüler edebiyatçı, başka bir deyimle bir "yığın edebiyatçısı"dır²²³. Mustafa Reşid'in eserleri değer ve tutulma bakımından da "popüler"liğin sınırları içindedir. Eserlerinin yazıldığı ve yayınlandığı zamanlardaki rağbetin zamanla nisvana dönüşmesi de popülerliğin özellikleri arasındadır. Modaya göre eser verme edebî eserin kalıcılığı bakımından müsbet netice vermiyor. Bu tarz eserler yeniden yayınlansalar bile gördükleri eski rağbete kavuşmaları bir yana; bizde Ahmet Mithat Efendi, Fransa'da Eugène Sue örneğinde olduğu gibi okunur olmaktan da uzaklaşıyorlar. Çünkü, böyle eserler sonraki nesillere hitap etme özelliği taşımazlar. Bu da moda ve popülerlikle ilgili bir husustur.

Onun popülerliği şu noktalarda toplanabilir:

1. Mustafa Reşid eserlerinde hep gönül alâkalarını ama sathî bir şekilde ele almıştır. Kahramanların çoğu bir görüşte âşık olur, anında karşılık görürler ve gizli gizli buluşurlar. Kahramanlar, tatlısu frenkleri olmalarına rağmen, gönül alâkalarında Türkler gibi hareketle gizliliğe çok sıkı bir şekilde riayet eder ve bu gizlilik için büyük zorluklara katlanırlar.

2. Kahramanlar birbirleri için canlarını ortaya koyarlar. Ayrılık karşısında akıllarına gelen tek çare ölümdür. Hemen hemen her kahraman muhatabına onsuz yaşayamayacağını ifade eder.

²²³ "Yığın Edebiyatı" için Bak. Prof. Dr. Nermi Uygur, *İnsan Açısından Edebiyat*, ikinci basım, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 1468, İstanbul 1977,104-119.

“Bundan sonra sizi görmeyince ben nasılyaşayabilirim? Meleğim! Ricâ ederim, beni böyle cehennemî 'azâblara mahkûm etmeyiniz"! (GY, s.50) “-Sizi görmek için okadar zahmeti ihtiyâra değil fedâ-yı câna müheyyâyım”. (GY, s.57)

3. Kahramanların çoğu sıg bir kadercilik/fatalizmle mâlûldür. Bu vasıfları onları mâşuk veya mâşukaları karşısında pasifleştirir. Ama, kahraman aşkı için etrafına isyan etmez.

4. Hizmetkârlar âşıklara her halükârda yardım ederler; bazan âdeta âşıkların duygularını paylaşırlar. Çoğunda, bir masaldaki yardımcı kahraman edâsı vardır.

Bütün bunlar, Mustafa Reşîd'in eserlerindeki kahramanların gerçekliği hususunun tartışılır olduğunu gösterir.

Netice itibariyle, Mustafa Reşîd, ilk bakışta nesirde Ahmet Mithat Efendi, şiirde de Recâizâde Mahmûd Ekrem tesirindedir. Birçok bakımdan bu iki sanatkârı takip eden Mustafa Reşîd, muhtemelen mizacından gelen farklılıklarla onlardan ayrılır. Şiir estetiği ile Recâizâde'nin peşinden giderken, anlatım tarzı olarak Ahmet Mithat Efendi'nin arkasındadır. Konuları bakımından edebî faaliyetini yalnız kadın konusuna hasrediş ile her ikisinden de ayrılır.

Roman ve hikâyelerinde kadın alâkaları, izdivaç, ve muaşaka konularına rağbet gösteren Mustafa Reşîd, zaman zaman, sadet dışına çıkması, yeri geldikçee şahsî kanatlerini açıklaması ve bazan da dipnotlar düşerek ansiklopedik bilgiler vermesi bakımından Ahmet Mithat Efendi'ye benzer.

Recâizâde Mahmûd Ekrem'in 'retorik'ini takiple şiirinin konusunu ferdî ve küçük hassasiyetlerle birlikte eşya ve çevre unsurlarından seçer. Recâizâde'nin teessür estetiği ve 'retorik'i onun mensur şiirlerinde çok bâriz bir hâl alır. Recâizâde Mahmûd Ekrem'in herşeyin şiire konu olabileceği tarzındaki görüşüne uyarak, bülbülden, güle, çoraptan saat mahfazasına, telefondan, yelpazeye, salıncaktan içilmiş sigaraya kadar birçok unsuru şiirinde terennüm eder. Fakat, hemen hemen bu unsurların hepsi bir sevgili, daha doğrusu bir kadın merkezli bir şiir objesi etrafında tezahür ederler.

Sessiz, hareketsiz, siyasetten uzak, kendi köşesinde, bir hayat süren Mustafa Reşîd, devri için oldukça parlak sayılabilecek bir yayıncılık ve gazetecilik faaliyetinin de sahibi iken eseri ve faaliyetiyle zamana yenik düşen ikinci derecede bir edebî şahsiyettir.

BİBLİYOGRAFYA

BİBLİYOGRAFYA

1. Kitapları

a. Nesirleri (Roman, Hikâye ve Mensûreleri)

1. *Bir Çiçek Demeti*, Matbaa-i Ebuzziya, Konstantiniyye 1303 (1886), 57 s.
Bir Çiçek Demeti, 2. basım, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1304 (1887), 14+72 s.
2. *Tezkîr-i Mâzi*, (Hikâye mektup ve mensûreler) Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1303 (1885), 72 s.
3. *Yeis Yâhud Bir Cürm-i Meşhûd*, Mihran Matbaası, İstanbul 1303 (1885), 71 s.
4. *Flora*, 1885, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1303 (1885), 134 s.
5. *Cüzdanımdan Birkaç Yaprak* (Hikâye ve mensûreler), Cemâl Efendi Matbaası, İstanbul 1303 (1886), 32 s.
6. *Göz Yaşları*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1304 (1886), 64 s.
7. *Hayf*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1304 (1886), 104 s.
8. *Hayâl-i Şebâb*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 1305 (1887) 16 s.
9. *Neyyir*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1307 (1889), 56 s.
10. *Ressam*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1308 (1889), 64 s.
11. *Defter-i Amâlim (Kısm-ı Âşıkânesinde Bir Fasıl)*, İstapan Matbaası Kostantiniyye 1308 (1892), 31 s.
12. *Penbe Ferâce*, (Şems Kütüphânesi cep romanları, adet: 1), Enver Efendi Matbaası, İstanbul 1310 (1892), 63 s.

13. *Lorans*, (Şems Kütüphânesi cep romanları serisinden), Enver Efendi Matbaası, İstanbul 1310 (1892), 111 s.
14. *Izdivâc-İmtizâc*, İstapan Matbaası, İstanbul 1311 (1893), 50 s.
15. *Tesir-i Terbiye*, İstapan Matbaası, İstanbul 1311 (1893), 100 s.
16. *Bir Kızın Hatâsı*, İstapan Matbaası, İstanbul 1312 (1894), 76 s.
17. *Tesâvir-i Hayât* (Hikâyeler), İstapan Matbaası, İstanbul 1312, 80 s.
18. *Küfrân-ı Nimet*, (Hikâyeler), (Adalar Kitaphânesi) adet: 3, Yuvanaki Panayotis Matbaası, Dersaadet 1314 (1896), 69 s.
19. *Son Salon ve Aşk*, (Malûmât Kütüphânesi), Malûmât-Tâhir Bey Matbaası, Kostantiniyye, 1318 (1899). 48 s.
20. *Bir Askerin Nişanlısına Mektubu*, 14 s. Tarihsiz, (Basım yeri belli değil.)

b. Şiirleri

1. *Şükûfe-i İstiğrak*, Âlem Matbaası, İstanbul 1310 (1892), 71 s.
2. *Medfûn Emeller I*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1335, 127 s.
3. *Medfûn Emeller II* (ikinci kısım), Matbaa-i Âmire, İstanbul, Teşrin-i sâni 1341, 80 s.
4. *Muzafferiyet İçinde Mürüvvet*, Yuvanaki Panayotidis Matb., İstanbul 1315, 7+1 s.
5. *Milona Marşı*, İstanbul 1313, 4 s.
6. *Şehid Babasının Oğluna vasiyeti*, İstanbul (Tarihsiz 1300 /1897-1898?), Bâb-ı 'Âli Cad. 25 numaralı matba'a, 14 s.

c. Antolojileri ve bu mahiyetteki kitapları

1. *Müntehabât-ı Cedîde*, (Kısm-ı evvel) Nesir, İstanbul 1302 (1884), 192 s.
2. *Müntehabât-ı Cedîde*, (Kısm-ı sâni) Nazım, İstanbul 1302 1884
3. *Muharrerât-ı Nisvân*, Şems Kütüphânesi, Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1313, 135 s.
4. *Âsâr-ı Meşâhir*, I. cüz, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1303/1885, 96 s.
5. *Âsâr-ı Meşâhir*, II. cüz, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1304/1886, 97-192 s.

6. *Bedâyi'ü'l-İnşâ*, Kısım-ı evvel, cüz 1, Matbaa-i A. K. Tozlıyan Idare-i Şirket-i Mürettibiye, İstanbul 1303/1886, 288s.

7. *Bedâyi'ü'l-İnşâ*, 2. cüz, İstanbul 1303/1886.

ç. Tercümelere

1. Mirza Rıza Han Dâniş, *Mesnevi-i Tul-i Ömr-i Tabii-i insan*, (Le Secret de la Lonevite), Terc. Mustafa Reşid, Matbaa-i Tâhir Bey, İstanbul 1320, 21+40+23 s., 2 planş, (Türkçe-Farsça-Fransızca).

2. Mirza Rıza Han Dâniş, *Âvâze-i Bezm-i Sulh-i Lahey*, Tercüme: Mustafa Reşid, Sevinç Matbaası, Dersa'âdet 1323. 29+26 s.(Numarasız) 2 planş.

d. Eğitimle ilgili eserleri

1. *Hazîne-i Mekâtib yâhut Mükemmel Münşeât* (Ahmet Râsim'le birlikte), A. Maviyan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1306, 8+306 s.

Hazîne-i Mekâtib yâhut mükemmel Münşeât (Ahmet Râsim'le birlikte), 2. tab'ı, A(rtin) Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1307, 6+346 s.

Hazîne-i Mekâtib yâhut mükemmel Münşeât (Ahmet Râsim'le birlikte), 3. tab'ı, Mekteb-i Sanayi Matbaası, İstanbul 1309, 342 s.

Hazîne-i Mekâtib yâhut mükemmel Münşeât (Ahmet Râsim'le birlikte), 4. tab'ı, Nişan Berberyan Matbaası, İstanbul 1313, 348+1 s.

2. *Çocuklara Münşeât*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1308, 64 s.

3. *İnşâ Muallimi*, Enver Efendi Matbaası, İstanbul, 1310, 292+7 s.

2. Kitap dışında şiir ve yazıları.

"Mukaddime", *Şark*, Yıl 1, Cilt 1, Cüz 1, (Gurre-i Zi'l-hicce) 1298, s. 1.

"Gül-i nev-şüküfte" , *Şark*, Yıl 1, Cilt 1, Cüz 1, (Gurre-i Zi'l-hicce) 1298, s. 19.

"Orman", *Şark*, Yıl 1, Cilt 1, Cüz 2, (Gurre-i Muharrem) 1298, s. 27.

"Bir Mektup", *Şark*, Yıl 1, Cilt 1, Cüz 3, (Gurre-i Safer) 1298, s. 60.

- "Kış", **Şark**, Yıl 1, Cilt 1, Cüz 4, (Gurre-i Rebiü'l-evvel) 1298, s. 73.
- "Garib bir müdafaa", **Şark**, Yıl 1, C. 1, Cüz 4,(Gurre-i Rebiü'l-evvel)1298, s. 91.
- "İhtar-ı mahsus", **Şark**, Yıl 1, Cilt 1, Cüz 5,(Gurre-i Rebiü'l-Ahir)1298, s. 97.
- "Mevsim-i baharda bir orman içinde bastonuna dayanarak ağır ağır dolaşmakta olan bir ihtiyarın tahassürü", **Şark**, Yıl 1, C. 1, Cüz 6, (Gurre-i Cumade'l-UIâ) 1298, s. 121.
- "Ya Rab !", **Şark**, Yıl 1, Cilt 1, Cüz 7, (Gurre-i Cumade'l-UIâ)* 1298, s. 150.
- "Kari'in-i Kirâma", **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 1, s. 2.
- "Mektup", **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 1, s. 14.
- "Hazân", **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 2, s. 33.
- "(Bir Varakaya) Cevap", **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 3, s. 88.
- "Bir Feylesofun Tenezzühü", **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 4, s. 97.
- "(110. Sahifedeki Varakaya) Cevap", **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 4, s. 111.
- "Teşrihhâneyi Temâşâ", **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 5, s.135.
- "(141. Sahifedeki Varakaya) Cevap", **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 5, s. 142.
- "Bir Çiçeğin Nâlesi", **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 6, s. 167
- "Fakr, Şitâ", **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 7, s. 202.
- "Ömrümün Üç Anı-Birinci Mektup", **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 8, s. 229-232.
- "(Ömrümün Üç Anı)-İkinci Mektup", **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 9, s.258-263.
- "Ömrümün Üç Anı)-Üçüncü Mektup", **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 10, s. 305-310.
- "Ömrümün Üç Anı-Dördüncü Mektup", **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 11, s. 320-325.

* "Gurre-i Cumade'l-UIâ" ibaresi "Gurre-i Cumade'l-Ahir" olmalıdır. Çünkü bir önceki nüsha Cumade'l-UIâ'da intişar etmiştir.

- “Ömrümün Üç Anı- Beşinci Mektup”, **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 11, s.326-330.
- “Ömrümün Üç Anı-Altıncı Mektup”, **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 11, s. 330-335.
- “Şetâret”, **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 12, s. 353-355.
- “Tarabya’dan Mektup”, **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 12, s. 382-384.
- “İfâde-i Mahsûsa”, **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 13, s. 386.
- “Balıkçı Kızı”, **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 13, s. 391-392.
- “Niğde Müdde-i ‘umûmîliğinde bulunduğum sıra rü’yet olunan bir cinâyet mahkemesinde şu iddi’â-nâmeyi okumuştum”, **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 13, s. 392.
- “(Hâlid Ziyâ’ya) Açık Teşekkür”, **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 14, s. 399.
- “Dilenci Kız”, **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 17, s. 417-418.
- “Benim Bülbülüm”, **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 18, s. 425-426.
- “İfâde-i Mahsûsa”, **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 19, s. 433.
- “Dilenci Kız (mâba’d)”, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 19, s. 433-435.
- “Dilenci Kız (mâba’d)”, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 20, s. 449-450.
- “Bir Sandal Alemi”, **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 22, s. 481-483.
- “Fukarâ Tarafından Zenginlere”, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 23, s. 497.
- “Doktor Re’ca”, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 23, s. 497.
- “İfâde-i Mahsûsa”, **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 24, s. 513.
- “Ne Hazîn Bir Manzara”, **Envâr-ı Zekâ**, C. 1, (İstanbul 1299), Cüz. 24, s. 513.
- “Flora”, **Envâr-ı Zekâ**, C. 2, (İstanbul 1299), Cüz. 25, s. 531-536.
- “Kim Bahtiyârdır?”, **Envâr-ı Zekâ**, C. 2, (İstanbul 1299), Cüz. 25, s. 537-538.

- "Flora (25. cüzden mâba'd)", **Envâr-ı Zekâ**, C. 2, (İstanbul 1299), Cüz. 26, s. 588-592.
- "Güneş'in sâhib-i imtiyâzına Kit'a ", **Envâr-ı Zekâ**, C. 2, (İstanbul 1299), Cüz. 27, s. 620.
- "Flora (26. cüzden mâba'd)", **Envâr-ı Zekâ**, C. 2, (İstanbul 1299), Cüz. 27, s. 621-624.
- "Flora (27. cüzden mâba'd)", **Envâr-ı Zekâ**, C. 2, (İstanbul 1299), Cüz. 28, s. 625-630.
- "Teşekkür", **Envâr-ı Zekâ**, C. 2, (İstanbul 1299), Cüz. 28, s. 656
- "Flora (28. cüzden mâba'd)", **Envâr-ı Zekâ**, C. 2, (İstanbul 1299), Cüz. 29, s. 660-668.
- "Flora (29. cüzden mâba'd)", **Envâr-ı Zekâ**, C. 2, (İstanbul 1299), Cüz. 30 , s. 702-707.
- "(Ali Ruhî bey'in Kit'ası üzerine) Nutuk", **Envâr-ı Zekâ**, C. 2, (İstanbul 1299), Cüz.30, s. 720
- "Flora (Otuzuncu cüzden mâba'd)", **Envâr-ı Zekâ**, C. 2, (İstanbul 1299), Cüz.31, s. 724-733.
- "Flora (Otuz birinci cüzden mâba'd)", **Envâr-ı Zekâ**, C. 2, (İstanbul 1299), Cüz. 32, s. 753-765.
- "Flora (Otuz ikinci cüzden mâba'd)", **Envâr-ı Zekâ**, C. 2, (İstanbul 1299), Cüz. 33, s. 803-814.
- "Flora (Otuz üçüncü cüzden mâba'd)", **Envâr-ı Zekâ**, C. 2, (İstanbul 1299), Cüz. 34, s. 817-820.
- "Hâver (mektup)", **Nevrûz**, nr. 4, (21Şubat 1301), s.41.
- "Bir Sünbül Demeti arasına konulan nâme", nr. 4, (21Şubat 1301), s.50.
- (Mektup-Tebriknâme), **Âsâr**, nr. 5, (20 Mart 1302/ 1 Nisan 1886) s. 2.
- "Muallim Nâci Efendi hazretlerinin âsâr-ı bergüzîdelerinden bir kısmını hâvî bir eser-i 'âlî daha meydân-ı intişâra konu"**Envâr-ı Zekâ**, C. 1, nr. 24, s. 524.

"Etfâl Heyet-i Tahririyesine", **Etfâl**, Birinci sene, nr. 6, (13 Cemaziyevvel 1303) s. 47-48.

"**Tebrik**", **Berk**, nr. 4, (1303), s. 101-102.

"(Fazlı Necib'in Mektubunun) Cevâbı", **Nihâl**, nr. 4, (1303), s. 111.

"Takriz", **Tebessüm: Fazlı Neclb**, İstanbul 1305, s.34-35.

"Kıt'a (şiiir)", **Mirsad** (Kısm-ı Edebî), nr. 2, (21 Mart 1307), s. 10.

"(Mehmed Süreyya'ya Cevap" **İnşâ Mu'allimi**, Enver Efendi Matbaası, İstanbul 1310 , s. 27.

"(Fazlı Necîb'e Mektûb" **İnşâ Mu'allimi**, Enver Efendi Matbaası, İstanbul 1310 , s. 37.

"Gönlüm Ne İster" (şiiir), **Ma'rifet**, nr. 6, (9 Nisan 1314-21 Nisan 1898), s. 49.

"Kıt'a" (şiiir), **Ma'rifet**, nr. 7, (21 Nisan 1314-1898), s. 61.

"[Padişâh'ın cûlûsu için başlıksız manzûme]", **Ma'rifet**, nr. 15, (19 Ağustos 1314 -1898), s. 141.

"Gönüllü askerlerimizin şarkıları: Gönüllü Askeriz Bakın", **Musavver Menâkıb-ı Harbiyye ve Muzafferiyet- i Osmâniyye: A İrfân**, Dersaadet 1315, s. 2.

"Gönüllü askerlerimizin şarkıları: Gönüllüler Ne Şanlıdır", **Musavver Menâkıb- ı Harbiyye ve Muzafferiyet- i Osmâniyye: A İrfân**, Dersaadet 1315, s. 2.

"Celâl Nûri Beyefendi'ye", **Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası**, C. 4, Sene: 2, Nu. 81, 17 Ağustos 1918 (10 Zilkade 1336), s. 927-929.

"Şarkı-Çamlar altında uzattı dest-i nâzı bir peri", **Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası**, C. 3, Sene: 2, Nu. 65-34, 27 Nisan 1918 (15 Receb 1336), s. 639.

"Avdet-Nâim deniz altımızda yekser", **Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası**, C. 3, Sene: 2, Nu. 66-35, 4 Mayıs 1918 (22 Receb 1336), s. 663-664.

"Şarkı- Öldürdü firâkın beni ey rûh-ı musavver", **Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası**, C. 3, Sene: 2, Nu. 67-36, 11 Mayıs 1918 (29 Receb 1336), s. 666 .

"Heybeli Adada-Ey çam limanı, ey dile mersâ-yı saadet", **Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası**, C. 3, Sene: 2, Nu. 68-37, 18 Mayıs 1918 (7 Şaban 1336), s. 693.

"İntizar- ey gece gündüz görmek kıblegâhı

..... İnsaf eylemez mi sana yârin nigâhı", **Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası**, C. 3, Sene: 2, Nu. 69-38, 25 Mayıs 1918 (14 Şaban 1336), s. 736.

"Şarkı-Gel kucağım tahtın olsun anda eyle saltanat", **Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası**, C. 3, Sene: 2, Nu. 71-40, 8 Haziran 1918 (28 Şaban 1336), s. 761.

"Şarkı-Dök, dök yüzüme saçlarını gözyaşı bitsin", **Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası**, C. 3, Sene: 2, Nu. 72-41, 15 Haziran 1918 (6 Ramazan 1336), s. 795.

"Şarkı-Açtın bu kapanmaz dili handen ile dildâr", **Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası**, C. 3, Sene: 2, Nu. 73-42, 22 Haziran 1918 (13 Ramazan 1336), s. 707.

"Şarkı-Cemâl-i şivekâra bak", **Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası**, C. 3, Sene: 2, Nu. 74-43, 29 Haziran 1918 (20 Ramazan 1336), s. 724.

"Büyük Adada-Bir şeb bu cezire-i dilârâ", **Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası**, C. 3, Sene: 2, Nu. 76, 13 Temmuz 1918 (4 Şevval 1336), s. 860.

"Kaçmış Kuş-Ey sevgili kuş, ey dil-i nâlendeme hemdem", **Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası**, C. 4, Sene: 2, Nu. 76, 20 Temmuz 1918 (11 Şevval 1336), s. 875-876.

3. Hakkında Yazılanlar

a. Makale, Tanıtma, Haber ve Mektuplar

'Abdülhak Hâmid, "Takriz-Çamlıca'dan", *Bir Çiçek Demet*, Kosantiniyye 1303, ss. 8-11.

Ali Kemâl. "Ömrüm" *Peyâm Kısım-ı Edebî*, nr. 8,10, 12, 23, (Kanun-ı sani 1329).

'Ali Sedâd (Cevdetpaşazâde), "Takriz-Mustafa Reşîd Beyefendi Nazretleri'ne", *Bir Çiçek Demet*, Kosantiniyye 1303, ss. 65-66.

Ayn Mim. "Edebiyat", *Hakikat*, nr. 18, (19 Teşrin-i Evvel 1311/ 31 Ekim 1895).

BEKİROĞLU, Nazan. "Unutulmuş Bir Müsteşrik: Olga dö Lebedeva/Madam Gülnar", *Dergâh*, C. IV, nr. 46, (Aralık 1993), s. 8.

Beşir Fuad. "Başmakale", *Ceride-i Havadis*, (3 Kanun-ı evvel 1884), nr. 5864.

Beşir Fuad. "İfâde-i mahsûsa", *Ceride-i Havadis*, (19 Teşrin-i sâni 1884), nr. 5851.

Beşir Fuad."Takriz", *Göz Yaşları: Mustafa Reşîd*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1304 (1886-87).

Beşir Fuad."Ağla Hey Gözlerim Ağla", *Saadet*, (5 Kasım 1887), nr. 606.

Etfâl (Mecmuası), (Cevap [Mustafa Reşîd'e]), *Etfâl*, Birinci sene, nr.6, (13 Cemaziyelevvel 1303) s. 47-48.

Fazlı Necib. "Mustafa Reşîd'e Mektup", *Nihâl*, nr. 4, (1303), s. 108.

Gayret (imzası ile). (Mustafa Reşîd'in "Ye'is" romanının neşri üzerine), *Gayret*, nr. 8 (21 Şubat 1301), s. 32.

Hüseyin Vassaf, "Mustafa Reşîd Bey", *Nevsâl-i Asır*, Cemâl Efendi Matbaası, Dersa'adet 1314 H. s. 167.

Mehmed Süreyya, "(Mustafa Reşîd'e mektub)", *İnşâ Mu'allimi: Mustafa Reşîd*, Enver Efendi Matbaası, İstanbul 1310, s. 27.

Mehmed Zîver. "Reşîd Beyefendi Biraderimize", *Nihâl*, C. I, nr. 6, (1304/1886), s. 172-175.

Mehmed Zîver. "(Mustafa Reşîd'e) Cevâbım", *Nihâl*, C. 1, nr. 7, (1304/1886), s. 201-202.

Mehmed Zîver. "Mütâla'a", *Nihâl*, C. 1, nr. 9, (1304/1886), s. 257.

Mehmed Zîver. "Edebiyât-Âsâr", *Muhît*, nr. 2, 1305 (1888).

"Mensur Şiir". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 6, Dergâh yayınları, İstanbul 985-1986.

"Mustafa Reşîd". **Kurun İlâvesi**, nr. 21, (10 İlkteşrin 1936 Cumartesi).

Mu'allim Nâci, "(Mu'allim Nâci Efendi'nin Envâr-ı Zekâ'nın intişârı üzerine Mustafa Reşîd'e Mektubu)" **İnşâ Mu'allimi: Mustafa Reşîd**, Enver Efendi Matbaası, İstanbul 1310 , s. 167.

Nabizâde Nâzım. "Mustafa Reşîd Bey'e Mektup", **Bedâyi'ül-İnşâ**, kısm-ı evvel, cüz 1, İstanbul 1302/1886.

Öztuna, Yılmaz), "Reşîd Bey, (Mustafa)" **Türk Ansiklopedisi**, C. XXVII, (Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1978), s. 293.

Öztuna (Tahsin) Yılmaz, "Reşîd Bey (Mustafa) [Güfte yazarları maddesi içinde]", **Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi II**, Kültür Bakanlığı Yay. 1164 (iç kapakta 164), Kültür Eserleri Dizisi 149, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1990, s. 573-574.

RADO, Şevket. "Tanınmış Edebiyatçılar İstanbul'un Nerelerinde Oturdular", **Hayat Tarih Mecmuası**, Yıl: 2, C. 1, Nr. 1, (1 Şubat 1966).

(Recâizâde Mahmud) Ekrem. **Ta'lim-i Edebiyât**, Mihran Matbaası, İstanbul 1299.

_____. "Takriz-"Envâr-ı Zekâ muharriri" Mustafa Reşîd Bey'e", **Bir Çiçek Demeti: Mustafa Reşîd**, Kosantiniyye 1303 (1885), ss. 3-7.

_____. "Bir Çiçek Demeti İçin", **Takrizât**, Âlem Matbaası, İstanbul 1314, s. 18.

_____. "Muharrir-i şehîr Mustafa Reşîd Beyefendi'ye (Mukaddime)", **Gözyaşları: Mustafa Reşîd**, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1304 (1886).

_____. "Gözyaşları İçin", **Takrizât**, Âlem Matbaası, İstanbul 1314, s. 22.

Reşad (İhya Efendizâde). "İfâde-i mahsûsa", **Şark**, Birinci sene, Birinci cild, Yedinci cüz, (Gurre-i Cumâde'l-ûlâ) İstanbul 1298.

_____. "Mustafa Reşîd Bey'e hitaben bir mektûp", **Nihâl**, nr. 6 (1304), s. 169.

Süleyman Nazif. "Mustafa Reşîd Bey'e Dâir", **Atı**, 19 Temmuz (1334) 1919 , s. 2.

Sezâi (Sâmi Paşa-zâde). "Mustafa Reşîd Bey'e (Takriz)" **Bir Çiçek Demeti**, Matbaa-i Ebuzziya, Konstantiniyye 1303 (1885).

- _____. “[Başlıksız] Mustafa Reşid Bey'e (Takriz)”, *Bir Çiçek Demeti*, Matbaa-i Ebuzziya, Konstantiniyye 1303 (1885), s. 12-14.
- _____. “Edib-i Rikkat-âver Mustafa Reşid Bey'e (Mektup) *Saadet*, nr. 310, (5 Kânun-ı Sani 1886).
- _____. “Mustafa Reşid Bey'e”, *Sâmi Paşa-zâde Sezâi'nin Hikâye-Hâtıra-Mektup ve Edebî Makaleleri*, Haz. Zeynep Kerman, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 2799, İstanbul 1981, s. 316.
- _____. “Edib-i Rikkat-âver Mustafa Reşid Bey'e (Takriz)”, *Göz Yaşları*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1304 (1886-87), s. 18-25.
- _____. “Edib-i Rikkat-âver Mustafa Reşid Bey'e”, *Sâmi Paşa-zâde Sezâi'nin Hikâye-Hâtıra-Mektup ve Edebî Makaleleri*, Haz. Zeynep Kerman, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 2799, İstanbul 1981, s. 318.
- Sırrı Paşa, “Sırrı Paşa Hazretlerinin müellif (Mustafa Reşîd)'e bir mektubu”, *İnşâ Mu'allimi: Mustafa Reşîd*, Enver Efendi Matbaası, İstanbul 1310 , s. 28
- “Sönen Bir Edebî Varlık”, *Uyanış-Servet-i Fünun*, C. 80/16, Yıl: 46, (21 İkteşrin 1936), Nu: 2095-411.
- “Sönen Bir Edebî Varlık”, *Tan*, (16 Ekim 1936).
- Süleyman Nazif. “Mustafa Reşîd Bey'e Dâir”, *Atı*, nr. 198, (16 Temmuz 1919), *Dersa'âdet*, 1328.
- “Şüpheli Bir Ölüm” , *Kurun*, 7 Eylül 1936, s. 4, s. 4.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, “Cevdet Paşa Hakkında Düşünceler”, *İstanbul*, nr. 16, 15 Temmuz 1944, s. 5-6;
- TANSEL, Fevziye Abdullah. “Muallim Naci ile Recizâde Ekrem arasındaki münakaşalar ve bu münakaşaların sebep olduğu edebî hâdiseler”, *Türkiyât Mecmuası*, C. 10, (1953).
- (TARHAN), Abdülhak Hâmid. “Takriz ”, *Bir Çiçek Demeti* , Kostantiniyye, 1303.

"Son hafta içerisinde kaybettiklerimiz: Mustafa Reşid «Muaşaka Şairi» de Hayata Gözlerini, Kapadı", **Uyanış-Servetifünun**, C. 80/16, Nu. 2095-410, 15 İlkteşrin 1936, s. 328-333.

"Sönen Bir Edebî Varlık", **T a n** , 16 Ekim 1936, s. 7.

4. UMÛMÎ KAYNAKLAR

AKI, Niyazi. **Yakup KadriKaraosmanoğlu -İnsan-Eser-Fikir-Üslûp-**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1960.

AKTAŞ, Şerif. **Ahmet Rasim'in İstanbul'u**, (Basılmamış Doçentlik tezi), **Erzurum** 1981.

AKTAŞ, Şerif. **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Birlik Yayınları, Ankara 1984.

AKÜN, Ömer Faruk. "Nâmık Kemâl", **İslâm Ansiklopedisi**, C. 9, s. 64. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.

AKÜN, Ömer Faruk. **Nâmık Kemâl'in Mektupları**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No.1669, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1972.

Ali Kemâl. **Ömrüm**, Haz. Zeki Kunalalp, İsis yayınları, İstanbul, 1985.

Arakel (Kitapçı). **Ta'îm-i Kıraat**, onbeşinci tab', Kitapçı Arakel Matbaası, İstanbul 1328.

BABACAN, Mahmut. **Ara Nesilde Tenkid**, (Basılmamış Doktora Tezi) İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.

BAYRAM, Ali. ÇÖĞENLİ, Sadi (Haz.).**Seyfeddin Özege Bağış Kitapları Katalogu** , 5 cilt, C. 1-2, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1978 ; C. 3-4, Erzurum 1980.

Beşir Fuad. **Mektubat**, İstanbul 1313.

BİLGEGİL, Zöhre [Yard. Doç. Dr.]. (Hazırlayan), **Hikâye: Hâlid Ziyâ Uşaklıgil**, A.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi yayınları, Erzurum 1991.

BİRİNCİ, Necat. **Menemenlizade Mehmet TahirHayatı ve Eserleri**, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul 1981

- BİRİNCİ, Necat. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı Ders Notları* (1982) Notları tutan Ersin Özarslan.
- BİRİNCİ, Necat. *Menemenlizâde Mehmet Tahır*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 935, Türk Büyüklüleri Dizisi: 96, Yorum Matbaası, Ankara 1988.
- EMİL, Birol. Doç. Dr., *Mizancı Murad Bey-Hayatı ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Nu: 2417, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1979.
- ERSOYLU, Halil. ERTEM, Rekin. KUTLU, Mustafa. "Mektup", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 6, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985-86.
- ESCARPIT, Robert. *Edebiyat Sosyolojisi*, Çev. Ali Türkay Yazıcı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1968.
- GÖKBİLGİN, Tayyib. "Midhat Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, s 270. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.
- GÖVSA, İbrahim Alaattin. "Reşid Bey, (Mustafa Reşid)", *Meşhur Adamlar*, C. 4, İstanbul, 1933-1936, s.1343
- GÖVSA, İbrahim Alaattin. "Reşid Bey, Mustafa", *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyatı, İstanbul, (tarihsiz), s.321. (1945-46).
- HUYUGÜZEL, Ö(mer) Faruk. *Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı ve Edebi Eserleri Üzerinde Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Nu: 16, Ege Üniversitesi Matbaası, Bornova-İzmir 1984.
- (İNAL), İbnü'l-Emin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şâirleri*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1930-1942, s. 1457.
- KAPLAN, Mehmet. *Nesillerin Ruhü*, 4. baskı, Dergây yayınları Nu: 54, İstanbul 1978.
- KAPLAN, Mehmet. *Tevfik Fikret ve Şiiri*, Türkiye yayınevi, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1946.
- KAPLAN, Mehmet. *Tevfik Fikret: Devir-Şahsiyet-Eser*, Bilmen Basımevi, İstanbul 1971.

KAPLAN, Mehmet. Enginün, İnci. EMİL, Birol. KERMAN, Zeynep. *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi IV*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 2932, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1982.

KAPLAN, Mehmet. Enginün, İnci. EMİL, Birol. KERMAN, Zeynep. *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi V*, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi yayınları nr. 11, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1989.

KARAALIOĞLU, Seyit Kemal. *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, 3. Basım, İnkılap ve Aka Kitabevleri, Yelken Matbaası, İstanbul 1983.

KERMAN, Zeynep (Haz.). *Sâmi Paşa-zâde Sezâî'nin Hikâye, Hatıra, Mektup ve Edebî Makaleleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları Nu: 2799, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1981.

KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi. "Edebiyat Sosyolojisine Giriş", *Sosyoloji Dergisi* 1964-66, Sayı 19-20, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1964-66.

KUNTAY, Mithat Cemal. *Nâmık Kemâl -Devrinin Olayları ve İnsanları Arasında-*, C.II. Kısım I, Milli Eğitim Basımevi, İst.1949.

KURDAKUL, Şükran. *Şâir ve Yazarlar Sözlüğü*, Ataç Kitabevi, İstanbul 1983.

Muallim Naci (Ömer Hulûsî), *Sünbûle*, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1307.

MÜCELLİDOĞLU, Ali Çankaya. *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyelliler*, C. III, ss. 774-779, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969.

OKAY, M. Orhan. *Beşir Fuad: İlk Türk Pozitivist ve Naturalist*, İstanbul 1969.

_____. (Doç. Dr.), *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Nr. 86, Baylan Matbaası, Ankara 1975.

_____. (Prof. Dr.), *Tanzimat Edebiyatı*, (Yeni Türk Edebiyatı Ders Notları), Erzurum 1990.

_____. (Prof. Dr.), *Tanzimat Edebiyatı*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi yayınları, Erzurum 1990.

- _____. "Edebiyat ve Tanzimat", **Türkiye Günlüğü**, nr. 8, (Kasım 1988), s. 18-26.
- _____. "Edebiyatımızın Batılılaşması Yâhut Yenileşmesi", **Büyük Türk Klasikleri**, C. 8, Ötüken Neşriyat- Söğüt Yayıncılık, İstanbul 1988.
- _____. "Edebiyat (Batılılaşma maddesi içinde)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 5, İstanbul 1992, s. 167-171.
- _____. "(Edebiyat) IV - Tanzimat Devri", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. 14, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s.565-582.
- ÖNERTOY, Olcay (Doç. Dr.). PARLATIR, İsmail (Doç. Dr.). (Hazırlayanlar), **Tanzimat Sonrası Osmanlıca Metinler**, 2. baskı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: 267, DTCF Basımevi, Ankara 1987, s. 285.
- ÖNGÜL, Bilâl. **Mehmed Şeref Aykut'un Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1991.
- ÖZÖN, Mustafa Nihad. **Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1945.
- ÖZTUNA, (Tahsin) Yılmaz. **Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi I-II**, Kültür Bakanlığı Yayınları 1163-64, Kültür Eserleri Dizisi 149, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1990.
- Recâizâde Mahmud Ekrem. "Gözyaşları İçin", **Takrîzât**, Âlem Matbaası, İstanbul 1314.
- Salnâme-i Devlet-i 'Aliyye-i Osmâniye 1309**, Matbaa-i 'Âmire, Dersa'âdet, 1309.
- Salnâme-i Devlet-i 'Aliyye-i Osmâniye 1312**, Matbaa-i 'Âmire, Dersa'âdet, 1312.
- Salnâme-i Devlet-i 'Aliyye-i Osmâniye 1314**, Âlem Matbaası, İstanbul 1315.
- Salnâme-i Devlet-i 'Aliyye-i Osmâniye (1319 sene-i hicriyesine mahsus)**, Malumât Tahir Bey Matbaası, Daru'l Hilafeti'l 'Aliyye, 1318.

Salnâme-i Devlet-i 'Alîyye-i Osmâniye (1321 sene-i hicriyesine mahsus), Âlem Matbaası, İstanbul 1319.

Salnâme-i Devlet-i 'Alîyye-i Osmâniye (1326 H), Matbaa-i Ahmed İhsan, Dersa'âdet, 1322

Salnâme-i Devlet-i 'Alîyye-i Osmâniye (1326 Sene-i Mâliyesi), Selanik Matbaası, Dersa'âdet, 1328.

_____. "Cevdet Paşa Hakkında Düşünceler", **Edebiyat Üzerine Makaleler**, Haz. Zeynep Kerman, ikinci baskı, İstanbul, Eylül 1977, s. 203-204.

TANSEL, Fevziye Abdullah (Haz.). **Nâmık Kemal'in Husûsî Mektupları II-** İstanbul ve Midilli Mektupları I-, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından II. Seri- Nu. 22^a, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969.

_____. **Nâmık Kemâl'in Mektupları III** -Midilli Mektupları II-, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından II. Seri- Sa. 22^b, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973.

_____. **Nâmık Kemâl'in Mektupları IV** -Rodos ve Sakız Mektupları-, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, II. Dizi- Sayı. 22^e, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986.

TARAKÇI, Celal. **Muallim Naci Efendi -Hayatı ve Eserlerinin Tedkiki-** (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 1973.

The Chicago Manuel of Style, The 13th Edition of A Manuel of Style, Revised and Expanded, Prepared by The Editorial Staff of the University of Chicago Press, The University of Chicago Press, Chicago, IL 1982.

TURABIAN, Kate L., **A Manuel for Writers of Term Papers, Theses, and Dissertations**, Fifth Edition, Revised and Expanded by Bonnie Birtwistle Honigsblum, The University of Chicago Press, Chicago, IL 1987.

UÇ, Himmet. **Nâbizâde Nâzım Bey -Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti Üzerine Monografik Bin Çalışma**, (Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 1982.

_____. (Dr.), *İlimliler ve Edebî Tenkid*, Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Erzurum 1990.

_____. (Y. Doç. Dr.), *Mutavassıfîn ve İlimliler ve Edebî Tenkid*, (Basılmamış nüsha) Diyarbakır 1991.

URAZ, Murad. *Türk Şâir ve Edipleri*, (4 Cilt bir arada). İstanbul 1962.

UŞAKLIGİL, Halid Ziya. *Kırk Yıl*, C. I-II, İstanbul 1936.

UYGUR, Nermi. *İnsan Açısından Edebiyat*, ikinci basım, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 1468, İstanbul 1977.

ÜNGÖR, Etem Ruhi . *Türk Musıkısı Güfteler Antolojisi*, Eren Yayınları Nu: 2, Çeltüt Matbaacılık Koll. Şti., İstanbul 1979-1980.

(YURTMAN), Abdülganî Seniy. *Edebiyât*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1312.

Zeyne'labidin Reşîd. *Taktaka*, Vilayet Matbaası, Halep 1327.

(İmzasız). *Seçilmiş Şarkı Güfteleri*, İstanbul 1948.

DİZİN

DİZİN

- A -

- A. Nâzım, 8
 Abdülhalim Memduh, 8, 12, 52
 Abdülkerim Sâbit, 8
 Ahmed (Çerkes), 74
 Ahmed (Kundukzâde), 74
 Ahmed Mâcid, 11
 Ahmed Midhad Efendi, 12, 19, 42, 44, 49, 53, 54,
 64, 70, 106, 108, 118, 119
 Ahmed Niyâzî Efendi, 16
 Ahmed Râsim, 8, 12, 24, 47
 AKAY, Hasan. 6
 AKI, Niyazi. 81
 AKTAŞ, Şerif. 19, 106
 AKÜN, Ömer Faruk. 23
 Ali Ferruh (İbnürreşad). 13
 Ali Galib, 8
 Ali İhsan, 74
 Ali Kemâl, 8, 25, 55, 56
 Ali Rûhî Bey, 74
 Ali Sedâd, 82
 Ali Ulvi, 8
 Aksoy, Musa. 20
 Anakro, 67
 ANDI, M. Fatih. 6, 20
 Ârif Hikmet Bey (Hersekli), 74, 66
 Arakel (Kitapçı), 70
 Avnî. 74
 Ayn Mim. 11
 AYKUT, Mehmed Şeref. 21, 39, 79

- B -

- BABACAN. Mahmut. 6, 20
 Baki. 8
 BEKİROĞLU, Nazan. 59
 Beşir Fuad. 8, 13, 23, 33, 34, 35, 36, 37, 74, 82
 BİLGEGİL, Zöhre. 47, 80
 BİRİNCİ, Necat, 5, 6, 19, 7
 BOİLEAU. 96

- C -

- Cabbar, 74
 Câzım, 8
 Cevdet Paşa, 59, 64
 Chateaubriand, 70

- D -

- Dâniş,
 Dante, 74
 Darwin, 74
 Deba, 72
 Demokritos, 74

- E -

Ebunnâfi, 74
 Ebuzziya Tevfik, 25, 79
 Edhem (İzmirli) , 74
 Ekrem (Recâizâde Mahmut), 6, 9,12, 24, 30, 31,
 32, 33,,44, 52, 64, 81, 87, 114, 119
 Elhac İbrahim, 8
 EMİL, Birol. 5
 Emin Efendi (Menekşelizade), 42, 68
 Emrullah Ali Efendi (Kafkasyalı), 74
 ENGİNÜN, İnci. 5,113
 ERTEM, Rekin. 81
 ESCARPIT Robert, 1, 2
 Eşref Paşa, 74

- F -

Fâik Reşâd, 8
 Fazlı Necib (Selanikli). 7, 17, 24, 38, 82, 74, 82, 83, 84,
 86
 Fenelon, 74
 Feyzî Efendi (Mu'allim), 15, 74
 FIKIYE, Luis, 71
 FILS, Alexandre Dumas. 81

- G -

GÖÇGÜN, Önder. 19
 GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, 8, 81

- H -

Hâlid (Takvîm-i Vekayi mütercimi), 71
 Hayrî Bey (Harputlu)., 74
 HUGO, Victor, 71, 74
 HUYUGÜZEL, Ömer Faruk, 5, 7
 Hüseyin Dâniş, 68
 Hüseyin Hulkî, 74
 Hüseyin Vassaf, 18, 20, 71, 82, 83

- İ -

İbnü'rriyat Sâmi, 9
 İbrahim Şevki, 74
 [İLERİ], Celâl Nûrî. 18-20 ,24, 47,55, 60, 61,
 62, 63, 75,
 İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, 18, 21, 23, 55,
 67, 69, 114, 115
 İsmet İbrahim, (Müstecâbizâde). 10
 İŞLİ, Nedret,18
 İzzet Efendi, 74

- K -

KANT, Immanuel. 74
 KAPLAN, Mehmet. 1, 3, 4, 5, 7, 8, 15, 16, 113,
 117
 Kâzım Paşa, (Koniçe'li), 19, 24, 39, 64
 KERMAN, Zeynep. 5
 KUNTAY, Mithat Cemal, 29

- L -

La Bruyere, 77
 LAMARTINE, Alfons de . 76
 LEBEDEVA, Gülnar Hanım Madam Gülnar Olga de,
 56, 57, 58, 59
 LERMONTOV, 57, 58

- M -

M. Nuri, 8,
 Mâhir Selim Bey, 74
 Mehmed Celâl, 6, 7, 10, 12, 15
 Mehmed Fâik Es'ad (Andelib), 10
 Mehmed Nâdir, 74
 Mehmed Şeref, 18, 21, 41
 Mehmed Ziver, 11, 24, 74, 82, 85, 88
 Mehmed Ziver, 7,
 Mehmed Tâhir (Süleymaniyelizâde), 77
 Mehmed Tâhir (Menemenlizâde), 7, 9, 10, 12, 13,
 14, 25, 74, 81
 MICHAUD, Guy. 2
 Midhat Paşa, 22, 64
 Mihaliki, 74
 Mihrünnisa Abdülhak Hâmid, 7
 Murad Lütfi, 74
 MUSSET, Alfred de. 59, 69, 108.
 Münif Paşa, (Mehmed Tâhir). 23, 64, 74, 81

- N -

Nâbizâde Nâzım, 7, 8, 24, 41, 42
 Nâci (Mu'allim), 6, 8, 10, 12, 15, 24, 25, 49,
 50, 55, 64, 66
 Nâilî Efendi, (Hoca), 74
 Nâmık Kemâl, 12, 16, 18, 19, 22,, 24, 25, 26,
 27, 29, 30, 64, 74, 77, 78, 113-
 117.
 Namık Kemal(Beşir Fuad'ın oğlu)
 Necib, 63
 Necib Efendi, (Beykozlu). 74
 Nigâr Bint Osman, 7,8, 10, 59

- N -

- O -

OKAY, M. Orhan,. 5, 19, 33, 34, 35, 36, 56, 117.

- Ö -

ÖZÖN, Mustafa Nihat. 52, 98, 99

- P -

PARLATIR, İsmail. 44
 PERE, A. Dumas. 71
 PEYRÉ, Henri.1
 Phisagor, 75
 PRUDHOMME, Sully, 49

- R -

Receb Vahyî, 7, 10, 15
 Reşad (İhyâ Efendizâde), 22, 70, 72, 82, 89, 90
 Rif'at Bey (Menemenli), 25, 27, 28, 29
 Rıza Bey, 74
 ROUSSEAU, J. J. 72, 82
 Rüştü Paşa, 71

- S -

Sadullah Paşa. 107
 Sa'id, Paşa 5dahiliye nazırı). 28
 Sa'id, (Kernâlpasazâde, Lastik, Vakitçi) 8, 41, 75,
 79, 83
 Sâmpasazâde Sezâyî,8, 9, 12, 24, 48, 87, 117
 Schiller, 72, 75
 SIMON, Jules, 72
 Sophokles, 75
 SUE, Eugene. 118
 Süleyman Efendi (Şeyh), 27
 Süleyman Nazif,18,19, 21, 22, 23, 24, 25, 30,
 49, 60, 63. 64, 65, 66, 82
 Süleyman Vehbî Bey, 20, 74,
 Sürüş, 74

- Ş -

Şâir Nigâr Hanım, 60
 Şeyh Vasfî, 8,10, 15
 Şinasî. 64, 65

- T -

Tahsin Bey, 74
 Talat Taşkendi. 74
 TANSEL, Fevziye Abdullah, 22, 25, 27, 28, 29
 TARAĞÇI, Celal. 19, 55
 TARHAN, Abdülhak Hâmid. 6, 9, 12, 24, 39, 40,
 44, 68, 78, 82, 114,

[TEPEYRAN], Ebubekir Hâzım. 8
 Tefvik Fikret, 6, 15
 THIBAUDET, Albert, 1
 TOKER, Şevket. 20
 TOKGÖZ, Ahmet İhsan, 21, 24, 77, 74.78, 79,
 TOKER, Şevket. 20

- U -

Uç., Himmet. 9
 UŞAKLIGİL, Hâlid Ziyâ, 15, 20 22, 24,42, 43, 44,
 45, 46, 71, 72, 74

- U -

ÜNGÖR, Etem Ruhi. 109

- V -

Vâsıf Bey, 74
 Vassaf, 71
 Vecihi. 118
 Vehbî Bey, 74
 Voltaire, 75

- Y -

YAZICI, Ali Türkay. 1
 Yorgaki Efendi, 74
 YURTMAN, Abdülganî Seniy, 11

- Z -

Zeynelabidin Reşid, 26
 Ziyâ Paşa, 12, 64, 77, 115
 ZOLA, Emile, 60

EKLER

- Ada'dan gitti seninle o bütün zevk u sefa (B. Şen, 1872-1943, Uşşak Ağır Aksak Şarkı).
- Asumâna çıkdı âhım (Said Bey, Sûznâk Aksak Şarkı).
- Bâ'zan ne alevdi dile bin yareler_ açdı (K. Uz, 1872-1938, Hûzzam Şarkı).
- Bir güzel Rûyâ gibi sür'atle geçdi vuslatın (Y. A. Arsoy, Hicaz Curcuna Şarkı).
- Bir yaz gecesi Çamlıca'da yar_ ile kaldım
(1. B. Şen, 1872-1943, Şehnâz Sengîn Semâi Şarkı.
2. I. Varon, 1884-1962, Kürdi'li Hicâzkâr Sengîn Semâi Şarkı).
- Cevrin beni öldürse de aşkından_usanmam (B. Şen, 1872-1943, Bayatî Arabân Sengîn Semâi Şarkı).
- Çamlar_ altındâ uzatdı dest-i nâzik bir peri
(1. B. Şen, 1872-1943, Sabâ Ağır Aksak Şarkı,
2. M. Sunar Hicaz Yürük Semâi Şarkı).
- Dolsun Dil'e nûrun, aç nigârın
(1. B. Şen, 1872-1943, Segâh-Mâye Sofyân Şarkı,
2. Arel, Çargâh Müsemmen Şarkı).
- Dün gece ümmid-i vuslatlâ felek (B. Şen, 1872-1943, Kürdi'li Hicâzkâr Ağır Aksak Şarkı).
- Ey hayâli gözden gitmeyen dilber(A. Candan,1855-1948, Nihavend Semâi iki kıt'a Şarkı).
- Ey nihâl-îemelimdê sararan pembe çiçek
(Arşak Çömlekçiyan,1880-1930, Nihavend Ağır Aksak Şarkı).
- Hâl-î dili arza yok mecâlîm (B. Şen, 1872-1943, Hicâz Türk Aksağı Şarkı).
- Her derdimi bir gizli nigâhınla unuttum (B. Şen, 1872-1943, Muhayyer Sengîn Semâi Şarkı).
- Mey sanâ gonca-i nâz_açtı da bülbül_etdi (B. Şen, 1872-1943, Hûzzam Curcuna Şarkı).
- Rûyâda bu şeb yârimin_âğûşuna yatdım (B. Şen, 1872-1943, Hicâzkâr Sengîn Semâi Şarkı).
- Şîve-kârım taht-gâhın sînem_olsun dâimâ (B. Şen,1872-1943, Kürdi'li Hicâzkâr Ağır Aksak Şarkı).
- Toplandı Bulutlar şimşek çakıyor (B. Şen,1872-1943, Hicaz Sofyân Şarkı).
- Yârin saçını çözdü elim muhterizâne (B. Şen,1872-1943, Yegâh Sengîn Semâi Şarkı).

224 Yılmaz Öztuna, "Reşid Bey (Mustafa) [EK: Güfte Şâirleri Kısmında]", *Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi II*, Kültür Bakanlığı Yay. 1164 (iç kapakta 164), Kültür Eserleri Dizisi 149, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1990, s. 573-574.

Yârin saçını çözdü elim muhterizâne (B. Şen,1872-1943, Yegâh Sengîn Semâi Şarkı).
Hâb-gâh-ı yâre girdim 'arz için ahvâlimi²²⁵ (Girigftzen Asım Bey, 1852-1929,
Rast),

"Ey şeb-i vuslat açılma tâ sabâh-ı haşre dek" ve

"Gaflet ile vuslatına kanmadım

Gün bu kadar tez doğacak sanmadım" adlı şarkılarının bestekârları tesbit edilemedi.

²²⁵ Seçilmiş Şarkı Güfteleri, (Kitabı Burhaneddin Ökte Yayınlanmış olabilir. O. Okay) İst. 1948 s. 112. Şarkı burada rast olarak kaydedilmişse de, Etem Ruhi Üngör, **Türk Musikisi Güfteler Antolojisi**, Eren Yayınları No: 2, Çeltüt Matbaacılık Koll. Şti., İstanbul 1979-1980. S. 950'de müsemmen olarak geçmektedir. Yılmaz Öztuna da şarkıyı rast müsemmen olarak vermekte, fakat güfteyi zühûl eseri olarak Sâkit adlı birine maletmektedir ki tashihe muhtaçtır. Bak. Öztuna, "Âsım Bey [Miralay Giriftzen Hacı Mustafa] Maddesi", *Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi I*, s. 116.

EK:

Mustafa Reşid hakkında Tan 'da çıkan yazı: Tan, 20 Ekim 1936

MUSTAFA REŞİT

Edirne Mebusu Şeref Aykut Anlatıyor

"Tan"zabıta haberini yazarken, göçen bir eski matbuat hizmetkârının acıklı akibetini bize bildirmeseydi, Fanîler arasından sessizce çekip giden Mustafa Reşit'in ölümünü bile duymayacaktım.

Kırk yedi yıllık eski arkadaşım Ahmet İhsan Tokgöz, mutlaaka gözü yaşararak bu eskki arkadaşı anlatıyor. Ben de bir kaç satırıla bu aziz hemşehrîmin biraz biraz kendisini, yaşayışını, hizmetlerini bildirmek istedim.

İnce ve içli arkadaşımız Fadıl Ahmet, o dokunaklı yazılarından birinde diyor ki: "Geçmişe nankörlük edenlerin geleceğinden vefa ummalarına şaşarım".

Mustafa Reşit Edirne'lidir. Dağdevirenlerden Kadirihâne ailesindedir. Abdülhat Hâmid, Edirne'de bulunduğu genç günlerinde onu tanımıştı. Macaristan'a Türk dostluğunu götüren elli yıl evvelki heyetin içinde temâyüz eden Raif Hüsni, Edirne'ye yakışan her yüksek ve temiz eseri veren cazar oğlu Dilâver, Kırk yıl memleketin irfanına gazetecilikle, matbuat müdürlüğü ile hizmet etmiş olan Şevket, merhum Reşid'ih arkadaşlarıydı.

Mustafa Reşit, o günün seviyesinden yükselerek, bizde ilk muasır medeniyetin lüzumuna inanmış, bütün köhneye, geriye, kötüye savaş açmış, medenî şecaati, temiz ve mazbut ahlakı, hele hiç bir iltifat veya kahır önünde fikrinden, inanından fedekârlık etmeyen yüksek ve metin seciyesiyle tanınmıştır.

O, ahdinin biricik garplı zihniyetini yaşatan muharrirdi. Envâr-ı Zekâ'yı neşretmek istediği vakit uğradığı binbir engellerden, Namık Kemal'e şikâyet etmişti. O gün hukuk mektebinden çıkarak, çok saydığım hocam Münif Paşa'yı zilarete gidiyordum. Reşide rastladım. Bana Namık Kemal'den aldığı mektubu okumuştum. Bunda büyük vtansever, Reşid'i davet ediyor, çorba ve köşe olduğundan bahsederken mangıra ihtiyaçları olmayacağını da ilave ediyordu. Reşid güldü;

"-Beni de şimdi Magosa yoksa da, galiba Rodos'a beraber götürmek istiyor." demişti.

"Envâr-ı Zekâ, o günün gençliği için en ziyade aranılan bir mecmua idi . Edebî hayatımıza o mecmuanın "Haver" gibi, "Güneş" gibi, "Nevruz " gibi çok yüksek bir yeri vardır.

Reşid, bütün hayatında, husûsî ve resmî yaşayışında temizliğin, dürüstlüğün, bir örneği olmuştur. Garp medeniyetini hazmetmişti. Züppe, mukallid değildi. Hakiki

kurtuluşun ancak garp zihniyetiyle, garp irfan ve ilmiyle ve usul dairesinde çalışmada olduğuna inanan ilk Türk gençlerindendi.

O zamanki Reşid'in giyinişindebile frenk biçimi görerek onunla eğlenenler çok oldu. Yobazlığın hakim olduğu devrede Reşid, Türk edebiyatına en yeni, en salim cereyanı vermek için Envâr-ı Zekâ'yı neşretmişti. Orada geriye, eskiye ait bir şey yoktur. Gençleri, götürülmek istenilen yanlış ve geri yollardan çevirmek için Envâr-ı Zekâ ile en yeni en açık fikirleri yayardı.

Mustafa Reşid'in faziletlerinden biri de onu satın almak isteyen baykuş devrine karşı hiç bir yolda iltifat etmemesiydi. Ona "tatlısu frengi" diyen haksız insanlar bile mütevazı, kanaatkâr varlığının büyüklüğünü içlerinde duyarlardı.

Temiz, şık, zarif, ince bir zevkle giyinirdi. Lakin üstünde, başında ne tekellüf vardı, ne süs vardı, ne de zevk inciten fazla bir parıltı !

O sadelek iççinde zarafeti gösteren bir yakışıklı gençti. O kadar mütevazı ve kanaatkârdı ki, bütün hayatında bundan bir dakika bile ayrılmamıştır.

Son zamanlarda artakalabilmiş birkaç âşinası onun haberi olmayacak yollar arayarak biraz yardım etmekten bile o ince ruhui nciteceklerinden korka korka yollar ararlardı.

Edirne'ye götürmek istediğim vakit gözleri doldu. Parmaklarını birbirine geçirerek, yüzüme mânâlı mânâlı baktı. Sustum.. Kalp söylerken lisan susar.

Reşid'in bir iki cümle ile tertemiz mазisinden bahseden eski arkadaşım Ordu meb'usu Ahmet İhsan Tokgöz'e ve **Tan** gazetesine seksenbeş yıllık hemşehrimin tertemiz ruhu namına minnet ve şükranlarımı bildirmeyi bir borç sayarım.

Edirne Meb'usu

Şeref AYKUT

مصطفى رشيد بك افندي

Sönen Edebî Bir Varlık

“Muaşaka Şairi” Mustafa Reşid’in 83 yaşında habersizce ölüşünden geçen sayımızda bahsetmiştik. Bu arada kıymetli edibin eserlerinden bazı parçalar da alarak okuyucularımıza sunmuştuk. Gazetemizin sahibi ve başyazıcısı, Ordu sayılavı Ahmed İhsan Tokgöz, şairin yakın tanıdıklarından olması dolayısıyla, merhum hakkında «Tan» gazetesine naklettiği dikkate değer hâtıraları, aşağıya alıyoruz :

Mustafa Reşid kimdir ?

— «Mustafa Reşid «Envarî Zekâ» adlı eski bir mecmuanın sahibi olarak tanırım. O vakittenberi 52 veya 53 sene geçmiştir. Mustafa Reşid, o zamanların modasına gayet iyi uyarak sakalını hiç traş ettirmemiş, gür, kumral, düzgün sakalı, dik kolalı yakası, incecik bastonu ile ve daima şık tavrile gözümün önündedir. Temizliğe çok meraklıydı, üstünde bir toz olmasına tahammül edemezdi.

«Envarî Zekâ» adlı mecmua; Mecmuai Ebuzziyanın, Beşir Fuadın Güneşinin, Selânikli Tevfîğin «Teavünü eklâm»ının Babiâli yokuşu arkadaşlarıdır.

Ben Mektebi Mülkiyenin son sınıfında iken Babiâli yokuşuna sevgi ile, gıpta ile bakan gençler arasında idim. Mahmud Sadık, Ahmed Rasim, Şair Celâl de Babiâli yokuşunda benim gibi yeni idiler.

Fakat Mustafa Reşid, bizden 15 yaş büyük ve mesleğin kide mlisi idi. Temizliği, modaya, şıklığa iptilâsı dolayısıyla kendisine «Çıtkırdım» adı verilmişti. Bu arkadaşın en büyük meziyeti, yarım asır evvel yazdığını bastırmağa kıymet veren ufak bir zümrenin içinde bulunmasıdır.

Mustafa Reşid’in «Envarî Zekâ»sı ufak hacimde idi. 15 günde bir çıkardı. Yanılmıyorsam dört sene kadar yaşadı. Mecmuanın kuruluşu 1890-1892 olmak gerektir. O tarihte İstibdat devrinin sansörü, Maarifte kurulmuş teftiş ve muayene encümeninde yapılırdı. Mecmua sansörlerinin Dahiliye Nezaretindeki ayaklı sansöre bağlanışı Envarî Zekâ ile beraber bütün mecmuaların kapanmasını icap ettirdi. Zira mecmualara yeniden gazete imtiyazı almak lâzımdı, Bu imtiyazı da Dahiliye Nezaretinin matbuat müdürlüğü verecekti. Fakat vermiyordu.

Gazetecilikten ayrılışı

Mustafa Reşid, çok sevdiğim yazılarını bastırmak imkânından mahrum olunca o vakit Maarif Nazırı olan Münif Paşanın himayesini temin etti ve Maarif Nezaretine mektubî kalemine girdi.

Hiç unutmam, o zaman bana şu sözleri şöylemişti :

— «Dahiliyenin ayaklı sansörüne dayanmam. Maarifin tahrirat kaleminde benim imzam altında olabilecek yazıları yazar geçinirim.

Benim Servetifünun da çıkmak için aynı zorluğun

karşısında idi. Galatada Nikolaidis isminde birinin «Servet» adlı günlük bir öğle gazetesi çıkıyordu. Bunun fennî ilâvesi tarzını aldık. Servet adının yanına bir de Fünun ilâve ettiler.

Mustafa Reşid’in nesil ve yazı arkadaşlarından kimse kalmadı. Bir tanesi var : O da Ubeydullahtır.

Mustafa Reşid, sinirlemez, çabuk heyecana kapılmaz, güler yüzlü, soğukkanlı, filezof ruhile doğmuş, geniş yürekli temiz bir adamdı.

Edebî hayatı Servetifünundan 15 sene evvel başlamış, Namık Kemal’in, Hâmid Beyin, Ebuzziyanın, Vakitçi Saidin, Recai Zade Ekrem’in himayesini görmüştür. Bir Babiâli yokuşu adamı olmaktan vazgeçmemiştir. Ben onu arasıra Babiâli yokuşunu dolduran kitapçılarından Arapel’in dükkânında görürdüm. → Tam 30 yıl

Mustafa Reşid, Babiâli yokuşunda gazeteler ile matbaalar üzerinde istibdat fırtınasının sert estiği zamanlarda belki haklı olarak bir kenarda durmağı tercih etmişti.

«Envarî Zekâ» mecmuasından sonra tektük yazılarını gördüm. Bizim Servetifünuna bile 1903-1904 yıllarında yazılar vermişti.

Acınılacak nokta

Şimdi en çok acındığım yer şudur : Mustafa Reşid, matbuat âleminin en eski bir arkadaşıydı. Hiç kimsesi olmadığı için evinde yalnız yaşıyordu. Nihayet 85 yılı dolduran ömrü tükeniyor, ölümü birkaç gün sonra duyulabiliyor, otopsi için Morga gönderiliyor ve oradan da ölümü zabıta havadisî tarzında gazetelere gidiyor.

Bizim meslek — içindekiler münevver olmak şartile — en şanlı çalışma âlemidir. Eski, yeni, genç, ihtiyar birbirimizi daha iyi araştırıp soruşturmakta isabet ederiz, zannediyorum.»

Ahmed İhsan’ın bu beyanatı biteceği sırada kapı açıldı. İçeriye aksaklı, aksakallı ve inci dişli bir zat girdi. Ahmed İhsan’ın çocukluk arkadaşı olan ve geçen seneye kadar Millet Meclisi matbaasını idare eden Mazhar Kaskan, üstadın anlattığı şeyleri dinledikten sonra ilâve etti :

— Mustafa Reşid’in bütün meziyetlerinden başka musikiye de merakı vardı. Merhum, her türlü san’at eserlerine alâka gösterir tam san’atkâr ruhlu bir adamdı....

SON HAFTA İÇERİSİNDE KAYBETTİKLERİMİZ :

Mustafa Reşid

«Muaşaka Şairi» De Hayata Gözlerini Kapadı

Merhum şair Mustafa Reşid, vaktile:

*Hep velvelei hay t bir gün
Fermanber olur sülkünü kabre;
By yolcu, senin de menzildir
Bigâne bulunduğın şu hufre.*

demmişti. İhtimal, bu «kit'a» yı kendisi için «Kitabe-i sengi mezar» olarak düşünmüş, tasarlamıştı. Merhuma bir taş olsun dikilmesi esirgenmese bari; ve yaptırılacak taşın üzerine, eğer bu dört mısra da kazdırılırsa, her halde iki kat yerinde bir iş yapılmış olur.

82 yaşında, kimsesiz yaşadığı evinde ölü bulunan, şüphe üzerine cesedi morga kaldırılan ve orada kalb-sektesinden öldüğü anlaşılarak definine ruhsat verilen ve sessizce gömülen şair Mustafa Reşide, bir zaman evvel «Muaşaka Şairi» sıfatı tevcih edilmişti. O, 1335 yılında «Medfun Emeller» ismi altında kitap halinde topladığı ve kabiyle ilk sayıfasına:

*Hepsi bitti emeli harımı gömdüm ey yâr
Aşkına kanlı kefen oldu o giryan eş'âr
Bivefakklarını sengi mezara yazdım
Bu mezarı suluyor didelerim leyli nihâr*

mısralarını koyarak bastıracağı şiirlerini neşretmeden, Süleyman Nazifin, Abdülhak İlmîdin ve daha bazı takdîrkârları bulunduğu, yakından tanıştığı edip zatların fikirlerini almıştı. Bunların mütalea ve mülâhazaları, o kitabın baştarafalarında yazılıdır.

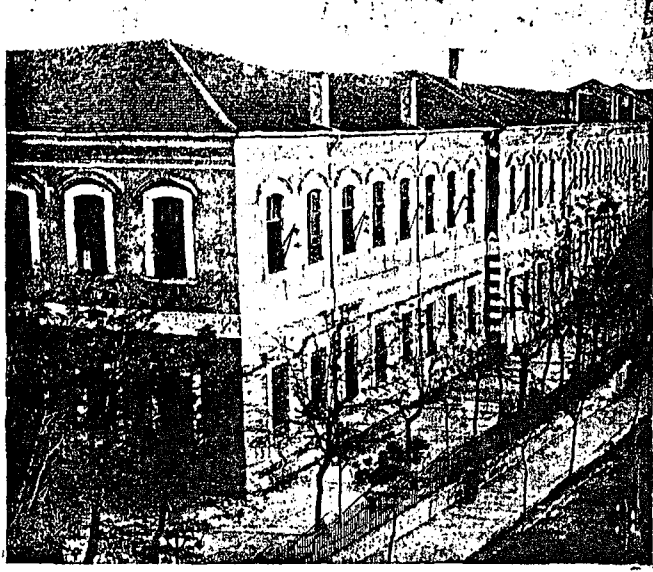
Süleyman Nazifin, Mustafa Reşide gönderdiği «Cevabnane-i iltifatâmiz», şudur:

«Nişantaşı, 30 Ağustos 1918

Daima genç üstadı kadîmimiz,

Alfred dö Müse eğer bir aşk şairi ise, zatîalînin de muhakkak bir muaşaka şairisiniz. Ormanların kuytu, koyu gölgeli, esrarençiz köşeleri yazılarınızda ne güzel irtisam ediyor!.. O kadar ki pür ihtizaz eller birbirini sıkarken, kalblerin helecanlı darabanlarını, kesik kesik çıkan nefesleri, derin nağmeli buseleri sizin mısralarınızda işitmek mümkündür. Ve bu itibar ile- dir ki siz büyük, hem de pek büyük bir muaşaka şairisiniz. Her hayat, kitaplarınızın sahayıfı nûşininde kendi edvarı evveliyesinin şen ve mes'ud günlerini görür üstad.

Kırk sene evvel ilk intişar etmiş olan eserinizle, müsveddesini dün akşam lütfen tevdi buyurduğunuz «Medfun Emeller» e kadar her kitabınız, muttarid, ahenkdar bir hayati sevdamın teakubu şuhâşuhunu gösterir elvalı zarifeden terekkeb etmiştir.

Emil Zola «Rügon Makar» ünvanı umumîsi altında bilmem kaç büyük cildten müteşekkil ve muazzam bir eser vücade getirmişti. Bu külliyyatta nasıl bir fikri felsefi muntazaman tâkib edilmiş ise asarı edibanenizde de öyle bir hissi hususi idame edilmiştir. Rügon Makar müellifinin pek canlı ve şiirâmiz sahifeleri, hem de pek mebzul surette, kitaplarına harareti hayat ifaza eder. Bununla beraber Emil Zola sizin kadar şair değildir; fakat birçok yerlerde siz ondan daha realistsiniz. Tarihi edebiyatımız tedvin olunurken - eminim ve bu emniyetle lâkaydan muasrînin küfrânı hak-naşinasanelerine karşı müteselliyim ki - şu nokta ihmal edilmeyecektir. Kıymetleri zamanlarında anlaşılmamış olan eazımı edeb, iklîli takdiri istikbalin yedi şükranından alırlar. Ve sizin gibiler için hayatı sermedi, şekli fanînin istitârile başlar üstad.

«Medfun Emeller» i vücade getiren eş'arı aşîkaâne hakkında mutlaka bir fikir arzetenem hususunda ısrar buyurulacak olursa, mütaleasından mütehassıl şevki derun sebeble mübdii zarifine beyanı şükran etmeme müsaade buyurulması temennisi o fikri ırfânı âlînize müemelen tebyin eder azizim efendim.

Süleyman Nazif-

Devrinin tanınmış simalarından Said de, mütalea ve mülâhazalarını, verdiği cevapta ezcümle şöyle anlatmıştı:

«Nuru ayım!

Asarı cedidenizden hayli eş'arı ve Süleyman Nazif Beyefendimizin pek lâtif bir iltifatnamesini muhtevi mecmuanızı bu pederi pirinize dahi irsal eylemenizden naşı arzî teşekkürat ederim.

Nice zamandanberi asarı edebiyenizi görmemiş olduğum cihetle bu âsarda pek çok terekkiyata maz hariyetinizi müşahede ile mesrur oldum.

İntihab buyurulan eş'ar dekikasencan muasrînin pek hoşlarına gidecektir.

Lâkin her türlü riyadan varîste olarak şunu arz ederim ki takriz maddesini pek muktedir bir edibe tefviz buyurmuşsunuz. Süleyman Nazif Beyefendi «Kıymetleri zamanlarında anlaşılmanış olan ezımı edeb, ikilî takdiri istikbalin yedi şükranından alırlar ve sizin gibiler için hayatı sermedi, şekli faninin istitarile başlar.» ibaresile pek zarafeti edebiye ibraz etmiş ve tamamile muvafık hikmet bir şahrahi irşad açmıştır.

Bu yolda acizane bir eser neşrine vakit ve imkân bulur isem Süleyman Nazif Beyefendimizi tacize mecbur olecağım bişlibahadır.

Böyle takriz isterim meşreb bu ya

Kemal Bey merhum bilmem hangi eserden alıp şöyle bir fikir beyan ve ilân etmişti. Muahharen merhum Ebüzziya dahi o fikri birkaç yerde tezkâr eylemişti.

O fikir de şudur : «Edebiyatda bir hasa görülmüş

kaide pek faide vermiyor»

Filhakika sanihatı nesriye ve nazmiye edebiye kaide boyunduruğu altına girmek istemez o sanihat kendi âleminde kalenderâne cevelen etmek ister.

Eski şüera sanihatın ceveleni kalenderânesini kendi etvarı zatiyelerinde dahi ibraz ettiklerinden şairliği kalenderlikle lâzımı melzum hükmünde tutmağa kadar çıkmışlardır. Bilmem meşahirden kimin şu beyti o yolda âsardandır :

*Sairiyette kalenderlik edib bende zuhur
Birisî tab'a biri her işime verdi fülur*

Sonraları bizde dahi hürriyeti sanihatın kalenderlikle münasebeti olmadığı peyapey anlaşılmağa başlamıştır.

Zaruri olarak her memleketin tebayii ehalişi muhtelif olduğundan sanihatı edibiyenin ceveleni dahi her yerde müsavi olamaz.

— Sonu 333 üncü sayfada —

Uyanış - Servet-i Fünûn, ~~1930~~ C. 80/16, Yıl: 46, 15 ilktezerin 1936.

MUSTAFA REŞİD

— Başı 328 inci sayfada —

Tarzı maişet, tesiri siyaset gibi şeylerin dahi sanihatı karşı hükmü imha edilemeyeceğinden realistik, şairlik arasında kâh tezat ve kâh ittihat husule gelir...

Said»

Süleyman Nazifin «Üstadı Azimüşşan» dediği «Şairi Âzam» ın cevabı da, şöyledir :

«Muhibbi kadimim Efendim

Edibi namdarın, yahud, namını tezkâra hâcet olmayan münekkidi zi iştiharın sizi - muşaka şairi - diye tavsif etmesi beni bir tevevli müskit karşısında bulundurdğu için ona ilâve edecek bir söz bulamıyorum. Şüphe yok ki muşakasız hiç kimse şair olamaz. İnsaniyetin mürebbii tabiisi olan aşkı maderi bir şiiri mukaddestir ki onu erkeklerden ziyade kadımlar anlar. Şairlere mahsus olan aşk ise aşkı mahasindir ki bizim kadar kadımları da alâkadar eder bir hüsnü tabiat nişanesidir. Mecmuai eş'arımızı okurken bundan, yarım asra karib bir zaman evvel, ilk eserim, eseri şebabım olarak meydana çıkan - Macerayı Aşk - hatırıma geldi. Elimdeki nefisei aşkaneye o ünvanı yakıştırdığımdan mıdır bilmem. - Vaktile baharistanı irfana ihla etliğiniz - Bir Çiçek Demeti - namındaki eserinizi de bu münasebetle yad etmedim değil. Nasıl yad etmeyim ki bu rebii mecmuanın hemen her yapığında yine bir çiçek demeti görünür. Bir müellifin her dem taze olması nadiren vaki olur mazhariyetlerdendir. Sizi tebrik ile beraber bu mevhibei mağbutanın üsatezemizden Said Beyefendi Hazretlerinde de tecellisini gördüğümünden dolayı memnun ve mübahi olduğumu beyan eder ve gözlerinizden öperim Efendim

27 Temmuz 1919

*Muhibbi kadimintiz
Abdülhak Hâmid»*

Mustafa Reşit Bey

انوار ذکا

محرری: مصطفیٰ رشید

برنجی جلدک ایکٹھی قسمی

جزؤ
۲۴ - ۱۳

فیاتی

۳۳ غروشد

معارف عمومیہ نظارت جلیہ سنک رخصتیلہ طبع اولنشد

استانبول

۱۳۰۱

ABSTRACT

This thesis concerned Mustafa Reşîd Bey a minor figure in the late 19th Century in Turkish literature. He was born in Edirne in 1861, came to İstanbul as a young boy of fourteen. He lived there until his death in 1936. He produced many works both in prose and verse; novels, short stories, prose poems and other forms of poetry, as well as some text books on literature and translations from the Persian.

It is well known that literary group or generational activities start in literature when there is a lack of dominant literary figures or masters.

At this point Turkish literature, there was an intermediary literary generation that rose between the Tanzimat and Servet-i Fünûn eras; and the main activity of this generation took place from 1877 to 1896.

This Intermediary Literary Generation couldn't surpass the impression made on it by the previous generation Tanzimat, and it was outstripped by the following generation Servet-i Fünûn, though they played an important role in laying the foundations for it.

The primary subject matter of this thesis is the life and works of Mustafa Reşîd, who is typical of this intermediary Literary generation.

His life and works take place in this thesis as a subject matter. The thesis consists of an "Introduction", the thesis itself, a bibliography, an index and appendixes.

In the introduction, I discussed the problem of literary generation and the intermediary literary generation in Turkish literature in the late 19th century. In the first part of the thesis itself, I deal with some aspects of the life of Mustafa Reşîd: his physical and moral portrait, his life as a civil servant, and his literary environment and friends. Next is an account of his literary life and activities as a journalist. And finally, His death, His Place in his generation, and evaluation of the epoch in which he lived and of his place in that epoch.

The Second part of the body of this thesis is a critique of his works, novels, short stories, prose poems and other poetry, their subject matter, technics, and style.

The last part of this thesis proper is "Bibliography" including a list of Mustafa Reşîd books and , writings in non-book form, the writings about him, and a list of general sources. The appendixes complete the thesis.

Ö Z E T

Edebiyatta, belirleyici şahsiyetler çıkmayınca, gurup ve nesil çalışmalarının öne çıktığı görülür. Bizde Tanzimat ve Servet-i Fünûn nesilleri arasında yer alan ve ağırlıklı faaliyetini 1877-1896 tarihleri arasında yürüten, ama tesirinde kaldığı önceki nesli aşamadığı gibi hazırlanmasında mühim roller üslendiği kendinden sonra gelen nesil tarafından da gölgelenen bir *ara nesil* bahis konusudur.

1861'de Edirne'de doğan, 14 yaşından sonra İstanbul'da yaşayan ve 1936'da Beyoğlunda Bekâr Sokağındaki evinde ölen Mustafa Reşid Bey, nesir ve şiir vadisinde eser veren bir ara nesil sanatkarı olup bu neslin hemen hemen bir çok mensubu gibi büyük soluktan mahrum, ama gayreti ve velûdiyetiyle dikkati çeker. Hayatı hakkında malzeme yokluğundan doğan boşluklara rağmen, o edebiyat ve düşünce adamlarının birçoğuyla teklifsiz bir dostluğun sahibi, hatırı sayılır bir nâşir, roman ve hikâye yazarı, müntahabât sahibi, mektep kitapları yazarı, Maarif-i Umûmiye Nezâreti'nde özel kalem müdürlüğüne yükselmiş bir bürokrat, kitap sahibi bir şâir, şiirleri birden fazla bestekâr tarafından bestelenen bir güfte yazarı olarak kendini gösterir.

Şark ve Envârı-Zekâ adlı iki dergi çıkarmış, yirmi civarında roman, hikâye ve mensûre ile üç şiir kitabı yayınlamıştır. Sade yazma, konuşulduğu gibi yazma yolunda bir çığır açmış, fonetik imlânın tutunmasına zemin hazırlamış, mensur şiirin edebiyatımıza bir tür olarak oturmasında katkıları olmuştur.

Yaşayışı itibariyle "şık" olan Mustafa Reşid Bey, piyasa edebiyatına yönelmiş ama dili kullanmada ve imlâ meselelerinde devrinde bir öncü hatta âdeta bir ihtilalci görüntüsü arzetmiştir. Eserlerinde de tatlısu frenklerinin hayatlarını gayet duygusal bir tarzda anlatmış, devrinde çok okunmuş ve sevilmiş olmasına karşılık, eserleri popüler edebiyatın diğer örnekleri gibi zamana mağlup olmuş ve çok çabuk unutulmuştur.

EK:

ÖZGEÇMİŞ

Erzurum ili, Tortum kazası, Kemerkaya köyünde 1 Aralık 1956 tarihinde dünyaya gelmişim. İlk tahsilimi Çiftlik köyünde, orta tahsilimi Erzurum Gazi Ahmet Muhtar Paşa Ortaokulunda ve Lise Tahsilimi de Erzurum Lisesinde tamamladım.

Yüksek öğrenimimi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde tamamladım ve buradan 17 Ocak 1985 tarihinde, Prof. Dr. Ömer Faruk Akün'ün nezaretinde hazırladığım "*Bahaeddin Özkışl'nin Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma*" konulu lisans teziyle mezun oldum.

24 Ekim 1985 tarihinde İzmir'de Ege Üniversitesi Türk Dili Bölümünde okutman olarak çalışmaya başladım. Haziran 1987'de Ankara'da Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümünde "Basın Dili Araştırma Görevlisi" oldum. 13 Ekim 1988 tarihinde Yüksek Öğretim Kanununun değişik 33. maddesi uyarınca, beş yıllığına Amerika Birleşik Devletlerine gittim. Florida Eyaleti Tampa Üniversitesinde ve Colorado Eyaleti Güney Colorado Üniversiteleri bünyesindeki Amerikan Dil Akademilerinde İngilizce Öğrendim. Indiana Eyaleti Indiana Üniversitesi Bloomington külliyesinde lisanüstü öğrenime başladım. Fakat Bölümde yeterli hoca olmadığını görünce New York Manhattandaki Columbia Üniversitesi Mezuniyet sonrası Bilim ve Sanatlar Fakültesi bünyesindeki Türklük İncelemeleri ve Orta Asya araştırmaları Merkezlerinde doktora programına girdim. Gazi Üniversitesi Senatosu ikinci yılın sonunda fakültemin arzusu rağmen süremi uzatmayınca müstafi sayılmamak için geri çağırıldım. Halen Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesinde çalışmakta olup, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsündeki yüksek lisan öğrenimimin tez safhasındayım.

1987 yılından beri evliyim ve altı yaşında bir oğlum var.

Ocak 1994,

Ersin ÖZARSLAN